ئایدیۆلۆژیای کوردایەتی

ئەلبورز ڕۆئین‌تەن

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئایدیۆلۆژیای کوردایەتی

ئەلبورز ڕۆئین‌تەن

کوردستان ٢٠٢٢

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

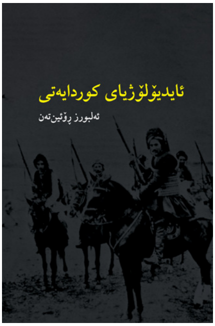

ئایدۆلۆژی کوردایەتی

نووسین: ئەلبورز ڕۆئین تەن

پێداچوونەوەی زمانەوانی: بێهزاد قادری

دیزاین: هۆزان

ساڵی چاپ: ٢٠٢٢

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

پێشکەشە بە

ڕووحی پاکی شەهید لوقمان مێهفەر

مامۆستای کوردایەتی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

پێڕست

پێشەکی	٧
سەبارەت بە ئایدیۆلۆژیا	١١
سوسیالیزم	٣١
لیبراڵیزم	٥٧
ناسیۆنالیزم	٧٥
ناسیۆنالیزمی ئێرانی/ فارسی	٩٥
ناسیۆنالیزمی کوردی	١٠٥
ئایدیۆلۆژیای کوردایەتی	١١٧
لیستی سەرچاوەکان	١٣٣

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

پێشەکی

ئایدیۆلۆژیاکان بە واتای چوارچێوەیەکی تیۆری، وێڕای دیاریکردنی ئەو دونیابینییەی کە مرۆڤەکان هەیانە، شوێندانەری لەسەر ڕێکخستنی هێزی مرۆیی هەیە، هەروەها ئەو هێزە بەرەو ئامانجەکانی ئایدیۆلۆژیا ئاراستە دەکات، بەشێک لەو ئایدیۆلۆژیانەی کە دونیای سیاسی و هزریی ئەمڕۆیان بەدی هێناوە، توانیویانە ئەو ڕۆڵە بگێڕن. لێوردبوونەوە لە چۆنیەتیی داڕشتن و بەکارهێنانی ئەو ئایدیایانە، وا دەکات لەلایەک باشتر لە سیستەمە سیاسییەکان و هزری سیاسیی بیرمەندانی جیاواز تێبگەین، لەلایەکی دیکەوە چوارچێوەی ڕامانمان بەرامبەر بە تیۆرییە جیاوازەکان بەرفراوان دەکات و بە دیدێکی کراوەتر دەتوانین هزرێکی سیاسی یان

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بەشێک لە هزرێکی سیاسی تاوتوێ، پەسەند یان ڕەت بکەینەوە. لە هەمووی ئەوانە گرینگتر بۆ تاکێک کە لە خەباتێکی سیاسیی زۆر گرینگ بەشدارە کە ئازادیی نەتەوەیەکی پێوە بەستراوەتەوە، پێویستە ئەو چوارچێوەی کە بۆ خەبات دیاری کراوە باشتر بناسێت، تەنانەت ئەگەر لە توانایدا بوو هەوڵ بدات هێڵەکانی ئەو چوارچێوەیە بە شێوەیەکی دروست لەسەر بنەمایەکی زانستی، سەردەمیانەتر، ڕەواتر و ڕوونتر شرۆڤە بکات کە بە تەواوی ڕەنگدانەوەی پرسەکانی کۆمەڵگە یان پرسی سەرەکیی نەتەوەکەی بێت، هەتا بنەمای تیۆریی خەباتەکەی بەهێز بکات، تەنانەت گرینگتر لەو بابەتە، چۆنیەتیی بەجەماوەریکردنی تاوتوێ بکات. بۆ هەر کوردێک کە بیری کوردایەتی لەسەریدا بێت، خولیای ئازادیی نەتەوەکەی بێت، ئەو چوارچێوەیە یان بنەمای تیۆرییەکەی ئایدیۆلۆژیای کوردایەتییە، هەر بۆیەش نووسین لەو بوارە بۆ ئەوەی ئەو هزرە لەنێو کۆمەڵگە زیاتر پەرە بستێنێت گرینگە، بەڵام بۆ شرۆڤەکردنی ئەو ئایدیۆلۆژیایە، پێویستی بە ناسینی ئایدیۆلۆژیاکان و دواتر ناسینی پرسی نەتەوەکەمان کە ئازادیی گەل و نیشتمانە، هەیە. لەو نووسینەدا وێڕای ئەوەی کە بە شێوەیەکی کورت لەسەر چەند ئایدیۆلۆژیا کە لە ژیانی مرۆڤایەتی شوێندانەربوون نووسراوە، لە بەشی کۆتاییدا بۆچوونەکانم لەسەر ئایدیۆلۆژیای کوردایەتی خراونەتە بەر دیدی خوێنەر؛ بێگومان ئامانجی ئەو نووسینە زۆر لە قەڵەمی کرچ و کاڵی نووسەر گەورەترە، بەڵام پێویستی و گرینگیدان بەو بابەتە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بــە تایبەتــی لــە ســەردەمی شــەڕی نەرمــی بەردەوامــی دوژمــن بــۆ دژایەتــی و چەواشــەکردن و بەلاڕێدابردنــی کوردایەتــی وا دەکات، بــە ڕێــژەی توانــا لــەو بــوارەدا بنووســین، بــە هیــوای ئــەوەی کــە بەســوود بێــت.

ئەلبورز ڕۆئین تەن
٨.٠٥.٢٠٢٢ دانمارک

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

سەبارەت بە ئایدیۆلۆژیا

سەرەتاییترین پێناسەی ئایدیۆلۆژیا لەوانەیە ئەو وتەیەی «مارکس» بێت کە لە کتێبی سەرمایە هاتووە: نازانن چییە بەڵام ئەنجامی دەدەن.

سلاڤۆ ژیژەک

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

یەکێـک لـەو چەمکانـەی کـە ڕۆژانـە لـە وتـاری سیاسـی و خوێندنـەوەی زانسـتە مرۆییـەکان بـاس و گفتگـۆی لەسـەر دەکرێـت، ئایدیۆلۆژیـا یـان ئایدیۆلۆژیـا جیاوازەکانـن کـە بـە جۆرێـک لـە شرۆڤـەی سیسـتەمێکی سیاسـی یـان چۆنیەتیـی بەڕێوەچوونـی وڵاتێـک هاوکاریـمان دەکـەن. زیاتـر لـەوەش ئایدیۆلۆژیـا جیـاوازەکان کـە پەیوەندیـی ڕاسـتەوخۆی بـە کـرداری سیاسـییەوە هەیـە وێـڕای خوێندنـەوەی ورد بـۆ ئێسـتا و دوورەدیمەنـی داهاتـوو، ئاخێزگـە یـان گەوهـەری چۆنیەتیـی بیرکردنـەوەی سیاسـی یـان کـرداری سیاسـیی تـاک و کۆمەڵگەکامـان نیشـان دەدات و پێـمان دەڵێـت کـە بڕیارەکانـی حکوومـەت یـان حکومـڕان یـان بیـردۆزی سیاسـی و فەلسـەفی لەسـەر

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

چ بنەمایەک یان لەسەر چ چوارچێوەیەکی هزری دارێژراون. ئەگەر لە وڵاتێکی وەک کۆماری چین دەست بۆ هەموو بوارەکانی ژیانی دانیشتووانی چین درێژ دەکرێت، بۆ ئەو بنەمایەی ئایدیۆلۆژیای سوسیالیزم دەگەڕێتەوە کە پێی وایە دەبێ حکوومەت دەسەڵاتی بەسەر هەموو بوارەکانی ژیاندا هەبێت، یان ئەگەر ئازادییەکانی تاک لە وڵاتێکی وەک ئەمریکا بۆ بنەماکانی ئایدیۆلۆژیای لیبراڵیزم دەگەڕێتەوە کە باوەڕی بە ئازادیی تاکەکەسی هەیە و پێی وایە نابێ دەوڵەت دەستێوەردان لە هەموو بوارەکانی ژیانی تاکەکەسی بکات.

خوێندنەوەی ئایدیۆلۆژیاکان سەرەتای تێگەیشتن لە کرداری سیاسی لە وڵاتانی جیاواز دێتە ئەژمار، لەلایەکی دیکەوە ئەگەر مەبەستی ئێمە کۆمەڵگەی خۆمان بێت، هاوکاریمان دەکات بۆ ئەوەی لە پێداویستییەکانی دۆخی سیاسی، ئابووری و کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگەکەمان تێبگەین، بۆ ئەوەی باشتر بزانین ڕاستییەکانی کۆمەڵگەی ئێمە لەگەڵ کام چوارچێوەی ئایدیۆلۆژیا دەگونجێت یان پێویستی بە داڕشتنی ئایدیۆلۆژیایەکی تایبەت بە دۆخی کۆمەڵگەی خۆمان بۆ ئەوەی وەڵامدەری پێداویستییەکانی کۆمەڵگەمان بێت هەیە، یان لە هەر ئایدیۆلۆژیایەک چی بۆ بەرەوپێشچوونی کۆمەڵگەمان بەکەڵک دێت. هەر بۆیەش لێکۆڵینەوە و لێوردبوونەوە لە چەمکی ئایدیۆلۆژیا کە چییە و لە کوێوە هاتووە، وێڕای ئەوەی یارمەتیمان دەدات باشتر لەو چەمکە تێبگەین، دوورەدیمەنی ئایدیۆلۆژیا و ئایدیۆلۆژیا سیاسییەکانیش بۆ ئێمە ڕوونتر دەکاتەوە.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

«وشـەی ئایدیۆلۆژیـا وشـەیەکی نوێیـە کـە لـە دو وشـەی یۆنانیـی eidos و logos پێـک دێـت کـە دەتوانرێـت بـە واتـای زانسـتی ئایدیـاکان پێناسـە بکرێـت.»[1] بـەڵام بـۆ تێگەیشـتن لـە چەمکـی ئایدیۆلۆژیـا وەک هـەر چەمکێکـی دیکـە زانسـتە مرۆیـی و کۆمەڵایەتییـەکان، بـە سـەدان پێناسـەی جیـاواز و شرۆڤـەی جیـاواز هەیـە کـە ئەگـەر لەگـەڵ یـەک پێکناکۆکیـش بـن لـە هەمـان کاتـدا هەڵگـری خاڵـی هاوبەشـی زۆریشـن. لەوانەیـە ئـەو ڕستەیەی «سـلاڤۆ ژیـژەک» زیاتـر لـە ڕوانگـەی کۆمەڵگـەی خۆمـان بـۆ پێناسـەی ئایدیۆلۆژیـا نزیـک بێـت کـە دەڵێـت: «سـەرەتاییترین پێناسـەی ئایدیۆلۆژیـا لەوانەیـە ئـەو وتەیـەی مارکـس بێـت کـە لـە کتێبـی سـەرمایەدا هاتـووە، نازانـن چییـە، بـەڵام ئەنجامـی دەدەن».[2]

چەمکـی ئایدیۆلۆژیـا وێـڕای هەبوونـی پاشـگری «لـۆژی» وەک ئـەوەی لـە بایۆلـۆژی یـان سـایکۆلۆژی هەیـە، وەک ئـەو لقانـەی زانسـت تەنیـا بوارێکـی تایبـەت ناگرێتـەوە و تەنیـا پەیوەندیـی بـە لقێکـی دیاریکـراوەوە نییـە، «بـە گوێـرەی ئـەوەی کـە ئایدیۆلۆژیـا هـاوکات پرسـی زانایانـی زانسـتی سیاسـی، کۆمەڵناسـان، سایکۆلۆژیسـتەکان و فەیلەسـوفەکانە پێویسـتە لـە ڕێگـەی لێکۆڵینەوەکانـی نێـوان ئـەو لقـە جیاوازانـە ڕوون بکرێتـەوە».[3] ئـەو بابەتـە لـە باسـە کۆمەڵایەتـی،

١ وینسنت، اندرو ایدولوژیهای مدرن سیاسی، ترجمه مرتضی ثاقبفر، تهران ققنوس، ١٣٧٨

٢ ژیژک اسلاوی، عینیت ایدئولوژی، مترجم علی بهروزی تهران طرح نو، ١٣٨٩

٣ دانشور فائزه، بازخوانی رابطه حقوق ایدئولوژی در پرتو مطالعات میان رشتهای، فصلنامه مطالعات میان رشتهای در علوم انسانی، دوره هشتم، شماره ٤، پاییز ١٣٩٥

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

سیاسی یان زانستە مرۆییەکان زیاتر بەرچاو دەکەوێت.

لە ڕووی مێژووییەوە «دستوت دوتراسی» (Destutt de Tracy) (١٧٥٤-١٨٣٦)، فەیلەسوفی فەڕانسەوی لە ساڵی ١٧٩٦ وشەی ئایدیۆلۆژیای داهێنا، «دستوت» ئەو وشەیەی بۆ ئاماژەپێدان بە زانستی هزرە نوێیەکان (لە مانای وشەی ئایدیۆلۆژیا واتە هزرناسی) بە کار دەهێنا، دەیهەویست ئاخێزگەی بیر و هزری وشیارانە ڕاڤە بکات».[٤]

چاخی ڕۆشنبیری کە شوێندانەرییەکی زۆری لەسەر فەڕانسە و جیهان دانا، وێڕای گەشەی بیری ئازادی هەوڵێک بوو بۆ ڕزگاری تاک و کۆمەڵگە لەژێر هێژموونیی پاشا و کلیسا. «تراسی»ش کە لە ڕۆشنبیرە دژە کلیساکان دێتە ئەژمار، هەوڵی دەدا کە خوێندنەوەی زانستی بۆ بابەتەکان بکرێت و لێکدانەوەی باباتەکان لەژێر هێژموونیی کلیسا ڕزگاری بێت، «تراسی» وەکوو زۆربەی فەیلەسوفانی فەڕانسەویی چاخی ڕۆشنگەری و یارانی ئینسکلوپێدیا لەو باوەڕەدا بوو کە هەموو بوارەکانی ئەزموونی مرۆیی کە بەشی زۆریان لە چوارچێوەی زانستی ئیلاهیات لێکۆڵینەوەیان بۆ دەکرا، دەبێ بە شێوەیەکی ئاوەزگەرایانە هەڵسوکەوتی لەگەڵ بکرێت. زانستی ئایدیاکان (ئایدیۆلۆژیا) دەبا لە سەرچاوەی سروشتیی ئایدیاکان بکۆڵێتەوە».[٥]

بەڵام ئەو چەمکە بە گوێرەی خواستەکانی «تراسی» وەک

---

٤ ١٣٨٩ چاپ دوم هیود اندرو، ، سیاست، ، ترجمه عبدالرحمن عالم، تهران نشر نی

٥ وینسنت اندرو، ایدۆلۆژیهای مدرن سیاسی، ترجمه مرتضی ناقبفر، تهران ققنوس، ١٣٧٨

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

زانستێکی دیاریکراو پەرەی نەسەند، هەر چەند دوای شۆڕشی گەورەی فەڕانسە گۆڕانکارییەکی زۆر لە دۆخی فەڕانسە هاتە ئاراوە، مانا و لێکدانەوەی ئەو وشەش گۆڕانکاریی بەسەردا هات، ئیتر وەک لقێکی زانستی چاوی لێ نەکرا، بەڵکوو کەوتە بەر هێرشی حوکمڕانان و تەنانەت فەیلەسوفانیش.

«ناپلیۆن» کە بۆ بەهێزکردنی دەسەڵاتی خۆی لەگەڵ کلیسا ڕێککەوتبوو، هەر زوو کەوتە دژایەتیکردنی ئایدیۆلۆژیستەکان و ئەوانی بە «زۆربلێیە بێ کردارەکان وەسف کرد».[٦] ئەو بابەتەش دەستپێکی چاخی نەرێنیبوونی مانای ئایدیۆلۆژیا بوو کە کەوتە بەر ڕەخنەوە. بەڵام ئەوەی زیاتر لەسەر مانای نەرێنیی ئایدیۆلۆژیا کاریگەریی دانا، «مارکس و ئێنگێلس» بوون. لە کتێبی ئایدیۆلۆژیای ئاڵمانی ئەو ڕەخنەیە زۆر بە ڕوونی دیارە، بەتایبەتی کە باسی «هگێلییە گەنجەکان» دەکات، ئەوان بەوەی تۆمەتبار دەکات کە بە سەراوبن ڕاستییەکانی کۆمەڵگە دەبینن، هەروەها زۆر بە ڕوونی لەسەر ئەوان دەڵێت: «بە مێشکی هیچ یەک لەو فەیلەسوفانە نەهاتووە کە لەبارەی پەیوەندیی نێوان فەلسەفەی ئاڵمان و ڕاستییەکانی ئاڵمان، پەیوەندیی نێوان ڕەخنەی ئەوان و دەوروبەری مادییەکان لێکۆڵینەوە بکەن».[٧] مارکس بەوەندەش ڕازی نابێت و لە شاکارە بەناوبانگەکەی واتە سەرمایە دەڵێت: «ئایدیۆلۆژیا هەرچی

---

٦ وینسنت، اندرو ایدئولوژیهای مدرن سیاسی، ترجمه مرتضی ناقبفر، تهران ققنوس، ١٣٧٨

٧ مارکس کارل و انگلس فردریک، ایدئولوژیهای المانی، ترجمه زوبین قهرمان

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بێت تیۆریی زانستی نییە».[٨]

هەر چەند مارکس نەیتوانی داهاتووی سوسیالیزم و جێبەجێکردنی بە تایبەتی لە ڕووسیە ببینێت، هەموو ئەو ڕەخنانەی کە ئەو لەسەر کاری فەیلەسوفانی دیکە و بە تایبەت چەمکی ئایدیۆلۆژیا دەگرت، دواتر ڕووبەڕووی مارکسیستەکان بوونەوە؛ ئەوەی کە ئەو دەیوت ئایدولۆژی زانست نییە، لەگەڵ ڕاستییەکانی کۆمەڵگە ناگونجێت، دواتر لەلایەن ڕەخنەگرانی سوسیالیزم و مارکسیستەکانەوە بەردەوام دەوترا کە سوسیالیزم چونکە وەک ئایدیۆلۆژیایەک کە ڕەخنە وەرناگرێت یان چونکە سوسیالیزم ئایدیۆلۆژیایە، تیۆرییەکی زانستی نییە و ناتوانێت سەربکەوێت. دوای زیاتر لە دوو سەدە لە دەرکەوتنی ئەو ئایدیۆلۆژیایە ئەمڕۆ زیاتر لە هەموو کات باشتر دەتوانین ئەوە ببینین کە سوسیالیزمێک کە «مارکس و ئێنگێلس» دایانهێنا ڕێگە بۆ دیکتاتۆری و توتالیتەری خۆش دەکات و تەنانەت بنەما باشەکانی ئەو ئایدیۆلۆژیایە، تەنیا کاتێک دەتوانن خزمەتی کۆمەڵگە بکەن کە لە دێمۆکراسی و ئازادیی لیبراڵیزم کەڵک وەرگرێت. بەڵام ئەوەی کە مارکس بە بیردۆزەکانی دیکە و ئایدیۆلۆژیای دەوت لەسەر مارکس و ئایدیۆلۆژیای سوسیالیزم (بە تایبەتی لە کۆمەڵگەی ئێمەدا) بە مارکس دەوترێتەوە، هەر ئەوەش بنەمای گەشەی مانای نەرێنیی ئایدیۆلۆژیا بوون. بەڵام ئەو قسەیەی مارکس کە دەیوت: «مێژوو دوبارە دەبێتەوە بەڵام

---

٨ بال ترنس-دگر ریچارد، ایدئولوژیهای سیاسی و ارمان دمکراتیک، مترجم احمد صبوری، کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه تهران-زمستان ١٣٨٦

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

جـاری یەکـەم بـە شـێوەی تراژێـدی و جـاری دووەم بـە شـێوەی کۆمێـدی»، لەمەڕ ئایدیۆلۆژیایـەک کـە خـۆی داهێنـەری بـوو دروسـت دەردەخاتـەوە. چونکـە ئـەوەی کـە بـۆ خـۆی لەسـەر ئایدیۆلۆژیـای ئاڵمانـی دەیـوت لەسـەر ئایدیۆلۆژیـا کـە خـۆی داهێنـەری بـوو وتـراوە، ئـەوەش دەکرێـت بـە جیلـوەی مێـژوو و ژیانـی مرۆڤایەتـی بزانیـن.

«لێنیـن» لـە ڕووسـیە بـە مەبەسـتی لابردنـی سـتەمی چینایەتـی و دامەزراندنـی ئایدیۆلۆژیـای سوسـیالیزم شۆڕشـێکی گـەورەی وەڕێ خسـت. ئامانجـی لێنیـن دابینکردنـی دادپـەروەری و یەکسـانی لـە ڕووسـیە و تەنانـەت هەمـوو دونیـا بـوو، بـەڵام ئـەو شۆڕشـە وەک یەکێـک لـە گەورەتریـن بەڵگەکانـی شکسـتی ئایدیۆلۆژیـای سوسـیالیزم دێتـە ئەژمـار، چونکـە نـەک نەبـووە هـۆی لابردنـی سـتەمی چینایەتـی و دابینکردنـی یەکسـانی، بەڵکـوو وەک یەکێـک لـە سیسـتەمە دیکتاتـۆر و سـتەمکارەکانی مێـژووی مرۆڤایەتـی نـاسرا. لێنیـن بەدڵنیاییـەوە دەڵێـت: سوسـیالیزم جۆرێـک ئایدیۆلۆژیـا دێتـە ئەژمـار کـە لـە خەباتـی گشـتیی چینـەکان لەگـەڵ ئایدیۆلۆژیـای بورژوایـی لـە شـەڕدایە. لێنیـن ئایدیۆلۆژیـای سوسیالیسـتیی وەک چـەک لـە خەباتـی چینایەتـی دەزانـی.[9]

چەمکـی ئایدیۆلۆژیـا بـە درێژایـی دوو سـەدەی ڕابـردوو تـا بـە ئێسـتاش نەیتوانـی بـە تـەواوی خـۆی لـە مانـا نەرێنییەکـەی کـە لـە ئاکامـی ئایدیۆلۆژیـای سوسـیالیزم و تەنانـەت دواتـر فاشـیزم وەریگرتبـوو، ڕزگار بێـت؛ لـە هـەر شـوێنێک کـە باسـی ئایدیۆلۆژیـا دەکـرا، بـە نەرێنـی لـە قەڵـەم دەدرا و بـە پێچەوانـەی ئـەوەی لـە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دونیـای لیبراڵیزمـدا لـە چوارچێـوەی ئازادیـی بیرکردنـەوە و ڕاگەیانـدن دەبـووە هـۆی پێشـکەوتنی کۆمەڵگـە، لـە کۆمەڵگـە سوسیالیسـتەکان دەبـووە هـۆی دواکەوتوویـی و سـەرئەنجام ڕووخـان. تـا بـە ئێسـتاش کـە باسـی ئایدیۆلۆژیـا دەکرێـت یەکسـەر کۆمەڵێـک دوگـم وەبیـر دەهێنێتـەوە کـە دیکتاتـۆرەکان بـۆ بەردەوامیـی دەسـەڵات کەڵکـی لـێ وەردەگـرن. هـەر وەکـوو «ئەنـدرۆ وینسـێنت» زیاتـر لـە دووسـەد سـاڵ دوای داهێنانـی چەمکـی ئایدیۆلۆژیـا بـە نیەتێکـی باشـەوە دەڵێـت: «ئێسـتاش ئایدیۆلۆژیـا بـە مانایەکـی سـووک بـەکار دەهێنرێـت و بـە مانـای ڕوانگەیەکـی کورتبینانـە یـان دەمارگـرژ و بـە شـێوەیەکی گشـتیتر بـە مانـای گریمانـە و وەهـم دێـت».[٩]

بـە درێژایـی ئـەو دووسـەد سـاڵە کـە لەنێـوان دەسـەڵاتە جیاوازەکانـی دونیـا کـە لـە ڕێگـەی ئایدیۆلۆژیاکانیانـەوە لەگـەڵ یـەک لـە ململانێیەکـی بـەردەوام بـوون، ئـەو ململانێیانەیـان بـۆ ئـەو ئایدیۆلۆژیانـە دەگەڕانـدەوە. ئـەو بابەتـە ڕاسـتیی خـۆی تێـدا هەیـە. عەلـی شریعەتـی نووسـەری بەناوبانگـی ئێرانـی کـە هەوڵـی زۆری دەدا تاکـوو ئاییـن بـە ئایدیۆلۆژیـک بکرێـت، لەسـەر ئایدیۆلۆژیـا و ململانێـکان دەڵێـت: «سـەرەڕای جیـاوازی و ناکۆکیـی زۆر کـە لـە زانسـت و فەلسـەفەدا هەبـووە و هەیـە، لـە مێـژوودا زانسـت هیـچ کات بەربەرەکانێـی لـێ نەکەوتووەتـەوە، فەلسـەفە هیـچ کات بەربەرەکانێـی دروسـت نەکـردووە؛ بـەڵام تەنیـا ئایدیۆلۆژیـاکان بـوون کـە شـەڕەکان،

---

٩ وینسنت، اندرو ایدئولوژیهای مدرن سیاسی، ترجمه مرتضی ناقبفر، تهران ققنوس، ١٣٧٨

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

فیداکارییەکان و هەروەها جیهادی بە شکۆی لە مێژووی مرۆڤایەتی دروست کردووە. سروشت و مەرجەکانی ئایدیۆلۆژیا ئەوانەن: باوەڕ، بەرپرسیاریەتی، پێکدادان و فیداکاری».[١٠]

بێگومان هەر ئەو ڕاستییەش وای کرد کە ئایدیۆلۆژیا مانایەکی نەرێنی لە مێشکی زۆر کەسدا دروست بکات، بەڵام هەموو ئەو ململانێیانە بۆ ئایدیۆلۆژیاکان ناگەڕێنەوە، چونکە لە دونیای ئەمڕۆدا ململانێکان بە هەمان ڕێژەی پێشووتر بەبێ هەبوونی بەشێک لەو ئایدیۆلۆژیانە هەر بەردەوامن. بۆ نموونە لە ڕووسیەی «پوتین» کە سوسیالیسم نەماوە و بە تەواوەتی دەسەڵاتێکی ڕاست و ئۆلیگاریشە، بەڵام ململانێکە لەگەڵ ئەمریکای زلهێز بە شێوەیەکی دیکە بەردەوامە و لە ئاکامی ئەو ململانێیەدا شەڕ لە وڵاتێکی وەک «ئۆکراین» دروست دەبێت و تەنانەت وێرانییەکی زۆریش بەدی دەهێنێت.

بەڵام لێکۆڵەرانێک کە ئەو بەریەککەوتنانە بۆ هەبوونی ئایدیۆلۆژیای جیاواز دەگەڕێنەوە، لە هەر دەرفەتێکدا هەوڵ دەدەن بە بیردۆزی کۆتایی ئایدیۆلۆژیا و تەنانەت کۆتایی مێژووش، مزگێنیی سەرکەوتن بدەن. «مەکتەبی کۆتایی ئایدیۆلۆژیا، کۆتاییەکانی قوناغی دەیەی ١٩٥٠ی زایینی و لە سەردەمی شەڕی سارددا بوو، سەرەڕای ئەوەی گریمانە بنەڕەتییەکانی ئەو جووڵانەوەیە پێشتر لەلایەن زۆر کەسەوە کە خۆیان بە زانایانی کۆمەڵایەتی و سیاسی

---

١٠ شریعتی ،علی، جهانبینی و ایدئولوژی، مجموعه آثار ٣٢ ،چاپ آذر،١٣٦١

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دەزانــی جەختــی لەســەر کرابــووەوە، لەگــەڵ ڕووداوەکانــی کۆتایــی دەیــەی ١٩٨٠ و هەڵوەشــانەوەی کۆمۆنیــزم لــە ئورووپــای ڕۆژهــەڵات و گەڕانــەوە بــۆ بــازاڕی ئــازاد، خێــرا دەســتیان بــە پێشــبینیکردنی ســەرکەوتنی ئــەو تیۆرییانــە کــرد».[١١]

ئــەو مزگێنییــە هــەر زوو لەلایــەن هەندێــک بیــردۆزی دیکــەوە ڕەت کرایــەوە؛ ڕاســتە سوســیالیزم شکســتی خواردبــوو، ئــەوەش بــە مانــای شکســتی یەکێــک لــە ئایدیۆلۆژیــاکان دەهــات نــەک کۆتایــی ئایدیۆلۆژیــا، بــە تایبەتــی دوای ڕووخانــی ســۆڤییەتیش کــە «فۆکۆیامــا» بــە کۆتایــی مێــژوو وەســفی کردبــوو، ئایدیۆلۆژیــا و ململانێــی فیکریــی ئایدیۆلۆژیــاکان هــەر بــەردەوام بــووە. بــۆ نموونــەی هــەرە بەرچــاوی ئــەوە دەتوانیــن ئامــاژە بــە پێگــەی سیاســەتوانانی وەک «برنــی ســندرز» ســێناتۆری دیمۆکراتــی ئەمریــکا لەنێــو کۆمەڵگــەی خۆیــان بکەیــن کــە بەرگریــی لــە هەندێــک لــە بنەمــا سوسیالیســتییەکان دەکات.

نووســەرانی کتێبــی «ایدولوژی‌هــای سیاســی و آرمــان دمکراتیــک» لــە وەڵامــی ئایــا ئایدیۆلۆژیــا کۆتایــی پــێ هاتــووە بــە هێنانــەوەی چەنــد نموونــەی گرینــگ دەڵێــتن: «بــە هێنانــەوەی ئــەو هۆکارانــە پێشــبینی ناکەیــن کــە شــایەدی کۆتاییهاتنــی ئایدیۆلۆژیــا بیــن؛ زیاتــر لــەوەی ســوود و گرینگیــی ئایدیۆلۆژیا پەراوێــز بخرێــت، پێویســتیمان بەوەیــە کــە ئایدیۆلۆژیــا و هــزر بــە کــردار ببەســتینەوە هەتــا تێڕوانینێــک لەبــارەی تواناکانــی مــرۆڤ پێشــکەش بــکات، هەتــا خەڵــک ناچــار بــە کــردار

١١ وینسنت، اندرو ایدئولوژیهای مدرن سیاسی، ترجمه مرتضی ناقبفر، تهران قفنوس، ١٣٧٨

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بـکات... واتـە هـەوڵ بـدات بـۆ فامکردنـی چییەتـی و نوێکردنـەوەی دونیـا بـەو شـێوەیەی کـە دەبـێ هەبێـت».[١٢]

لەلایەکـی دیکـەوە ئەمـڕۆ هەوڵێـک لـە ئارادایـە بـۆ ئـەوەی کـە جارێکـی دیکـە لایەنـی ئەرێنـی بـە مانـای ئایدیۆلۆژیـا بدرێـت، بـە جۆرێـک ڕەخنـە لـە دۆخـی هەنووکـە بگیردرێـت بـۆ ئـەوەی داهاتوویەکـی باشـتر وێنـا بـکات. یـان تەنانـەت بوارێـک بـۆ خوێندنـەوەی ئایدیۆلۆژیـاکان وەک پێداویسـتییەک بـۆ تێگەیشـتن لـە ئێسـتا و داهاتـوو بـکات چونکـە لـەو باوەڕەدایـە کـە شـوێنداریی ئایدیـا سیاسـییەکان لەسـەر ژیانـی مـرۆڤ یەکجـار زۆرە؛ «لـە ڕاسـتیدا ئایدیۆلۆژیـا سیاسـییەکانن کـە ئێسـتا جیهانێـک دروسـت دەکـەن کـە ئێمـە و منداڵانمـان لـە سـەدەی بیسـت و یـەک تێیـدا ژیـان دەکەیـن-وەکـوو دیـارە ئـەو سـەدەیە لـە ڕووی سیاسـییەوە تەنانـەت ئاڵۆزتـر لـە سـەدەی بیسـتەم بێـت».[١٣]

کاتێـک دەبینیـن حیزبـە سـەوزەکان، ئەوانـەی گرینگـی بـە ژینگـە و ژیانـی هەسـارەی زەوی دەدەن، لـە دونیـای سیاسـەتی ڕۆژاوادا لـە پەرەسـەندندان و تەنانـەت وەک ئایدلۆژییـەک بـاس لـە تێڕوانینەکانیـان دەکرێـت، یـان کاتێـک ئایدیۆلۆژیـاکان گۆڕانکارییـان بەسـەر دێـت و خۆیـان ئاپدەیـت دەکـەن و زیاتـر دەبنـە ڕۆژەڤـی سیاسـی، ئـەو

---

١٢ بال ترنس-دگر ریچارد، ایدئدولوژیهای سیاسی و ارمان دمکراتیک، مترجم احمد صبوری، کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه تهران-زمستان ١٣٨٦

١٣ بال ترنس-دگر ریچارد، ایدئدولوژیهای سیاسی و ارمان دمکراتیک، مترجم احمد صبوری، کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه تهران-زمستان ١٣٨٦

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

وتارەی کە دەڵێت ئایدیۆلۆژیا کۆتایی پێ نایەت و تەنانەت زیاتر پێویستە، لە ژیانی مرۆڤدا ڕاستی دەنوێنێت. «بە تێپەڕبوونی دوو سەدە واتای چەمکی ئایدیۆلۆژیا زۆر گۆڕاوە، ئایدیۆلۆژیا لێکۆڵینەوە لە زانستی هزرەکان نییە، بەڵکوو نیشانەی کۆمەڵە هزرێکە کە دەیهەوێت هزر بە کردار ببەستێتەوە، واتە ئایدیۆلۆژیا شێوازی بیرکردنەوەی خەڵک و چۆنیەتیی کرداری ئەوان ڕێک دەخات».[١٤]

پێویستیی هەبوون و شرۆڤەی ئایدیا جیاوازەکان، بە مەبەستی دیتنەوەی ڕێگاچارە نوێیەکان یان باشترکردنی ئەو ئایدیۆلۆژیانەی کە هەیە، دەتوانێت لە بووژانەوەی چەمکی ئایدیۆلۆژیا کەڵکی لێ وەربگیرێت، بەڵام بەو مەرجەی کە ئایدیۆلۆژیا بگەڕێتەوە سەر ئەو بنەمایەی کە بۆی داهێنرا واتە زانستی ئایدیاکان، نەک چەکی چینێک بە دژی چینێکی دیکە. لەو بارەیەوە «ژان بشلر» لە کتێبی ئایدیۆلۆژیا چییە؟ دەڵێت: «ئایدیۆلۆژیا یەکێک لە توخمە سەرەکی و حاشاهەڵنەگرەکانی کرداری سیاسییە، لێرەدایە کە سیاسەتی بێ ئایدیۆلۆژیا یان بیردۆزی کۆتایی ئایدیۆلۆژیا ناڕاستە».[١٥]

سەرەڕای شوێندانەریی سوسیالیزم لەسەر بەشێک لە چالاکانی سیاسی لە ئێران لە سەدەی ڕابردوو، بەڵام هیچ کات کەشێکی ئازاد بۆ شرۆڤەی ئایدیا جیاوازەکان لە سەردەمی پەهلەوییەکان

---

١٤ بال ترنس-دگر ریچارد، ایدئولوژیهای سیاسی و ارمان دمکراتیک، مترجم احمد صبوری، کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه تهران-زمستان ١٣٨٦

١٥ بشلر ژان، ایدئولوژی چیست؟ نقدی بر ایدئولوژیهای غربی، مترجم علی اسدی، شرکت سهامی انتشار، بهار ١٣٧٠

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بــە شــێوەیەکی درێژمــاوە نەهاتــە ئــاراوە، لــە دوای ســەرکەوتنی شۆڕشــی گەلانــی ئێــران بــۆ ماوەیەکــی زۆر کــەم دەرفەتێــک هاتــە ئــاراوە بــۆ ئــەوەی نوێنــەری ئایدیۆلۆژیــا جیــا جیــاکان بــە ئاشــکرا لەســەر تیۆرییــەکان بەرگــری لــە بۆچوونــی خۆیــان بکــەن، ســەرەڕای ئــەوەی نوێنەرانــی ئاخوندەکانیــش لــەو بەرنامانــە کەڵکیــان وەرگــرت بــۆ ئــەوەی پێگــەی چەپــەکان لاواز بکــەن، بــەڵام لەنێــو لایەنــی لایەنگــری ئاخوندەکانیــش مشــتومڕێک هەبــووە، لەوانــە «عەلــی شــەریعەتی» کــە لایەنگــری بەئیدۆلۆژیککردنــی ئیســلام بــوو بــۆ ئــەوەی تاکــی موســڵمان تەنیــا پێــڕەوی لــە کۆمەڵێــک کــرداری وەک داب و نەریــت نــەکات، بەڵکــوو بــە شــێوەیەکی وشــیارانە و بــە ئاگاییــەوە ئەرکەکانــی جێبەجــێ بــکات. «عەبدولکەریــم سروش» یەکێکــی دیکــە لــەو کەســانەی کــە ئــەو کات بەرگریــی لــە حکوومــەت دەکــرد، بەئیدئۆلۆژیککردنــی ئیســلام ڕەت دەکاتــەوە، تەنانــەت لــە ١٥ ســاڵەی کۆچــی دوایــی عەلــی شــەریعەتی لــە وتارێکــدا لەژێــر نــاوی «بەرفراوانــتر لــە ئایدیۆلۆژیــا» لــە دژایەتــی لەگــەڵ ئــەو بابەتــە لەســەر ئایدیۆلۆژیــا دەڵێــت: «ئایدیۆلۆژیــا بــە مانــای کۆمەڵــە هزرێکــە کــە گرینگتریــن تایبەتمەندییەکانــی بریتیــن لــە: یەکــەم ململانــێ لەخــۆ دەگــرن (ئــەو ململانێکەلــە زیاتــر سیاســی و ئامانجگەرایانەیــە. مانــای سیاســیبوونی ئایدیۆلۆژیــاش بــۆ ئــەم تایبەتمەندییــە دەگەڕێتــەوە) هــەر بۆیــەش دوژمــن دروســتکەر و دوژمــن ســەرکوتکەرن؛ دووەم لەمــەڕ بابەتــە گرینگــە مرۆییــەکان ڕوون و ئاشــکران (وەکــوو دێترمینیســم، هەڵبــژاردن، کۆتایــی و ســەرەتای جیهــان و مــرۆڤ، خــودا، نرخــەکان) کــە دەبێتــە هــۆی دروســتبوونی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

توێـژی جیـا؛ سـێیەم پێویسـتی بـە توێـژی فەرمیـی شـیکەرەوانی هەیـە؛ چـوارەم یـەک شـێوە بیرکردنەوەیـان دەوێـت و بەرگـەی بیـری جیـاواز ناگـرن؛ پێنجـەم زیاتـر لـەوەی بـە دوای حەقیقەتـدا بگـەڕێن لەگـەڵ جووڵـەدان؛ شەشـەم بەهـۆی ئـەو تایبەتمەندییانـە بانگەشـەی ئیدەئـاڵ و گشـتگیربوون و سـەرووتر لـە ئەوانـی دیکـە دەکـەن؛ گرینگـی نـادەن بـە ئـاوەز و موریدپـەروەر و خوازیـاری ڕێـزن، هەندێـک جـار خۆسـەپێنن و ڕق فرۆشـن. بـەو تایبەتمەندییانـە ئایدیۆلۆژیایەکـی تـەواوە، وەک فاشـیزم».[١٦]

سـەرەڕای ئـەوەی کـە «سروش» پێـی وایـە ئاییـن زۆر گەورەتـر یـان بەرفراوانـتر لـە ئایدیۆلۆژیاکانـە، دەکرێـت خاڵـی هاوبەشـی نێـوان ئایدیۆلۆژیـا و ئایینـەکان ببینرێتـەوە، بەهـۆی ئـەو خاڵـە هاوبەشـانە تەنانـەت ئایینـەکان لـە کاتاگـۆری ئایدیۆلۆژیـاکان دابنرێـت. بـەڵام لەسـەر ئـەو بۆچوونـە کۆدەنگییەکـی ڕەهـا نییـە، سـەرەڕای هەمـوو ئـەو لێکچوونانـە کـە لەنێـوان ئاییـن و ئایدیۆلۆژیـا هەیـە، نووسـەرانی کتێبـی «ایدوئولوژیهـای سیاسـی و آرمانـی دمکراتیـک» جیاوازیـی نێـوان ئاییـن و ئایدیۆلۆژیـا بـەو شـێوەیە شـی دەکەنـەوە کـە «ئایینـەکان زیاتـر لەگـەڵ مێتافیزیـک و پیـرۆزی پەیوەندیـدارن- خـودا (یـان خـوداکان) و ژیانـی دوای مـردن- بـەڵام ئایدیۆلۆژیـا زیاتـر بـاس لـە ئێسـتا و ژیـان لەسـەر گـۆی زەوی دەکـەن».[١٧]

---

١٦ سروش، عبدالکریم. ١٣٧٢ ،فربه تر از ایدئولوژی، مجله کیان، شامره ١٤

١٧ بال ترنس-دگر ریچارد، ایدئولوژیهای سیاسی و ارمان دمکراتیک، مترجم احمد صبوری، کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه تهران-زمستان ١٣٨٦

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

«ئانـدرو هیـود» ئایدیۆلۆژیـا بـە کورتـی بـەو شـێوەیە پێناسـە دەکات: «کۆمەڵـە هزرێـک کـە پێکـەوە بەسـتراون و بـە شـێوەیەک کـرداری سیاسـی ڕێنوێنـی دەکات یـان ئیلهامـی پـێ دەبەخشـێت».[١٨] ئـەو پێناسـەیە دەتوانێـت بـە شـێوەیەکی گشـتی لەسـەر زۆربـەی ئـەو ئایدیۆلۆژیانـە کـە لـە دوو سـەدەی ڕابـردوو کـە لـە ژیانـی مرۆڤـدا بەرجەسـتە بـوون، ڕاسـت هەڵوەگەڕێـت. ڕۆڵـی ئـەو ئایدیۆلۆژیانـەش بەشـێکی دیکـەی لایەنـی باسـی چەمکـی ئایدیۆلۆژیایـە بـە گوێـرەی نووسـەرانی «ایدئولوژی‌هـای سیاسـی و آرمـان دمکراتیـک» هـەر ئایدیۆلۆژیایـەک کـە ئـەو چـوار ڕۆڵـە نەگێڕێـت ئایدیۆلۆژیـا هەژمـار ناکرێـت، «هـەر ئایدیۆلۆژیایـەک بـۆ پێڕەوانـی خـۆی چـوار ڕۆڵ دەگێڕێـت: ١) شـیکردنەوە ٢) هەڵسـەنگاندن ٣) ئاراسـتەکردن ٤) بەرنامـەی سیاسـی».[١٩]

ژیانـی مرۆڤێـک یـان جـۆری بیرکردنـەوەی مرۆڤـەکان لەسـەر بنەمـای دونیابینیـی ئـەوان و بەتایبەتـی ڕێبـازی سیاسـی کـە هەڵیدەبژێـرن، لەسـەر پەسـەند یـان ڕەتکردنـەوەی هەندێـک ئایدیۆلۆژیـای سیاسـی بونیـاد دەکرێـت، هـەر بۆیـەش ئایدیۆلۆژیـا یـان هەمـان زانسـتی ئایدیاکانـی تراسـی دەتوانێـت یارمەتییەکـی زۆر بـدات بـۆ ئـەوەی باشـترین ڕێبـازی مومکیـن هەڵبژێردرێـت، ئەگـەر ئـەو بابەتـە لەلایـەن زۆرینـەی کۆمەڵگـەوە ڕەچـاو بکرێـت پێشـکەوتنی

---

١٨ ١٣٨٩ چاپ دوم هیود، اندرو، ، سیاست، ، ترجمه عبدالرحمن عالم، تهران نشر نی

١٩ بال ترنس-دگر ریچارد، ایدئولوژیهای سیاسی و ارمان دمکراتیک، مترجم احمد صبوری، کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه تهران-زمستان ١٣٨٦

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

وڵات مسـۆگەرترە. ئـەو پێناسـەی «ئانـدرو وینسـێنت» کـە دەڵێـت: «ئایدیۆلۆژیـا بیرکردنەوەیەکـی ڕەخنەگرانەیـە لەبـارەی گەوهـەری کـرداری مـرۆڤ، ئـەو نرخانـەی کـە دەبـێ مـرۆڤ ڕەت بکاتـەوە یـان ئـارەزووی گەیشـتن بـە ئەوانـی هەبێـت و ئامادەکردنـی بەسـتەری تەکنیکیـی دروسـت بـۆ ژیانـی کۆمەڵایەتـی، ئابـووری و سیاسـی کـە پەیوەندیـی بـە پێداویسـتییەکان و مەیـل و بەرژەوەندییەکانـی مرۆڤـەوە هەیـە»،[٢٠] بـە باشـی ئـەو خاڵـە دەردەخـات کـە ئایدیۆلۆژیـا ڕۆڵێکـی گرینـگ لـە ژیانـی مرۆڤـدا دەگێڕێـت.

ئێسـتا بـە لێکدانـەوەی مێـژووی داهێنانـی وشـەی ئایدیۆلۆژیـا و هەروەهـا ئـەو مانایانـەی کـە لـە مێـژوودا، چ ئەرێنـی چ نەرێنـی وەریگرتـووە، هـەر وەکـوو «ژان بشـلر» دەڵێـت: «لـە ئاکامـدا ئایدیۆلۆژیـا نـە دروسـتە نـە هەڵەیـە، بەڵکـوو تەنیـا دەتوانێـت سـەرکەوتوو یـان شکسـتخواردوو، هاوڕێـک یـان تێکـەڵ بێـت»[٢١]؛ بـەڵام کام ئایدیۆلۆژیـا دەتوانێـت زیاتـر سـەرکەوتوو بێـت دەبـێ جێگـەی بـاس بێـت. لەسـەر ئـەو بنەمایـەی کـە ئایدیۆلۆژیـاکان لـە سـەرەتادا شـیکردنەوەیەک لـە دۆخـی ئێسـتا، بـە مەبەسـتی دیتنـەوەی ئـەو کەموکوڕییانـەی کـە هەیـە و هەروەهـا ڕەخنەکردنیـان، دەتوانـن دەسـت لەسـەر پرسـەکان دابنێـن، دواتـر چۆنیەتیـی نەهێشـتنی ئـەو کەموکوڕییانـە لـە چوارچێـوەی

٢٠ وینسنت، اندرو ایدئولوژیهای مدرن سیاسی، ترجمه مرتضی ناقبفر، تهران ققنوس، ١٣٧٨

٢١ بشلر ژان، ایدئولوژی چیست؟ نقدی بر ایدئولوژیهای غربی، مترجم علی اسدی، شرکت سهامی انتشار، بهار ١٣٧٠

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بەرنامەیەک دیاری دەکرێت و لە کۆتاییدا چۆن ئەو بەرنامەیە جێبەجێ دەکرێت، دەخرێتە بەر باس و هەندێک جار ئایدیۆلۆژیستەکان خۆشیان دەبنە پیشڕەوی جێبەجێکردن. ئەگەر بە هەمان شێوەی کە ئایدیۆلۆژیا بە ڕەخنە و پێشنیار بۆ چارەسەری و بەرنامەدا تێپەڕ دەبێت، ئایدیۆلۆژیایەکە خۆشی ڕەخنە لەخۆگرتنی بۆ باشتربوون قەدەغە نەکات، واتە نەبێ بە دوگم، ئایدیۆلۆژیا وەک تیۆریی زانستی کۆمەڵایەتی بۆ چارەسەریی پرسەکانی کۆمەڵگە یارمەتیدەر دەبن. ئەوەی بۆ ئێمە وەکوو کورد گرینگە و پێویستە ڕەچاوی بکەین، تێپەڕبوونی بەو قوناغانە بۆ هەبوونی ئایدیۆلۆژیایەک کە گرینگترین پرسی ئێمە کە نەبوونی ئازادییە، بکاتە چەقی بیرکردنەوەمان لە ژیان و بە تایبەتی لە خەباتمان ڕەنگ بداتەوە بۆ ئەوەی خاوەن چوارچێوەیەکی ڕوون بۆ پرسەکەمان بین.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

سوسیالیزم

ئەگـــەر لـــە بەرانبـــەر مارکـــس بـــە جۆرێـــک ڕێزێکـــی ئایینیـــمان هەبێـــت، لەوانەیـــە ئاکامێکـــی زۆر خـــراپ بەدەســـت بێـــت، بـــەڵام ئەگـــەر ئەویـــش وەک هـــەر مرۆڤێکـــی دیکـــە کـــە دەتوانێـــت هەڵـــە بـــکات ببینیـــن، ئێســـتاش بەشـــێک لـــە گرینگتریـــن ڕاســـتییەکان لای ئـــەون.[١]

بێرتراند ڕاسڵ

١ راسل برتراند، ازادی و سازمان، ترجمه علی رامین چاپ اول ١٣٥٧

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کە باس لە ئایدیۆلۆژیا لە سەدەی نۆزدەیەم و بیستەم دەکرێت، یەک ئایدیۆلۆژیا زیاتر لە هەموو ئایدیۆلۆژیا سیاسییەکانی دیکە دەردەکەوێت، ئەویش سوسیالیزمە. هیچ کۆمەڵگەیەکی دونیا نییە کە بە شێوەیەک لە شێوەکان، چ ئەرێنی و چ نەرێنی لەژێر شوێندانەریی ئەو ئایدیۆلۆژیایە نەبووبێت، سوسیالیزم باسی ڕۆژی هەموو ئەوانە بوو کە هەوڵی بە کردەییکردنیان دەدا، یان ئەوانەی هەوڵی دژایەتییان دەدا. لەلایەک زیاتر لە ئایدیۆلۆژیا وەکوو ئایینێکی ڕزگاری دەیاندیت و پەیڕەوییان لەو کەسانە کە خۆیان بە نوێنەرانی ئەو بیرە سیاسییە دەزانی کە زۆر و جۆراوجۆر بوون، دەکرد، لەلایەکی دیکەوە ئەو ئایدیا سیاسییە بە بنج و

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بنەوانە دەکەوتە بەر ڕەخنەی لێکۆڵینەوە و لێوردبوونەوە و باس لە هەڵەکانی ئەو هزرە و بەلارێداچوونی دامەزرێنەرانی سوسیالیزم وەک بیری سیاسی یان ڕزگاریی جیهانی دەکرد، کە کارەساتی گەورەی بۆ مرۆڤایەتی دروست کرد. ئەوەی کە بە درێژایی مێژووی نزیک دوو سەدەی ڕابردوو بەشێکی بەرچاوی وزەی شرۆڤەی مرۆڤایەتی بۆ ڕەتکردنەوە یان پەسندکردنی ئەو ئایدیۆلۆژیایە بەکار هێنراوە بە ڕێکەوت نەبووە. بەڵکوو سەرچاوەی لە گەڵێک پرسی داهێنراو یان چارەسەرنەبوو لەنێو ئایدیۆلۆژیا سیاسییەکانی دیکەدا هەبوو، بەڵام چارەسەرییەکان لە چوارچێوەی سوسیالیزم، تا چەند توانییان ببنە دەرمانی پرسەکان، زۆر باس هەڵدەگیرێت.

«وشەی سوسیالیزم ڕەگی لە وشەی لاتینی sociar هەیە کە مانای پێکەوە یەکگرتن و پێکەوە بوون یان پێکەوە بەشدار یان هاوبەشبوون دێت».[١] ئەگەر گرینگترین بنەمای سوسیالیزم یان ویستی ئەو ئایدیا بۆ یەکسانی و خاوەندارییەتیی هاوبەش بگەڕێینەوە، دەبینین هەر لە کۆنەوە ئەو بابەتە وەک ئارەزوویەک کە هیچکات بەدی نەهاتووە، ئەگەر لە خەیاڵیشدا بێت هەوڵی بۆ دراوە کە مرۆڤ پێی بگات. یەکێک لە سەرەتاییترینی ئەو خەیاڵە کە بە شێوەیەکی نووسراو کەوتە بەر شرۆڤەی بیرمەندان، شاری «یوتۆپیا»ی ئەفلاتوونە کە لەو شارەدا خاوەندارییەتی و زۆر بابەتی دیکە بە هاوبەش هەژمار دەکرێتن و هیچ کەس خاوەنی

---

١ وینسنت اندرو، ایدئولوژیهای مدرن سیاسی، ترجمه مرتضی ناقبفر، تهران ققنوس، ١٣٧٨

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

هیچ نییە و هەموو شتێک هی هەمووانە، ئەوەی کە ئەفلاتوون بیرمەندی گەورەی یۆنانی کەونار بەشێک لە بیرکردنەوەی بۆ هەبوونی شارێک کە تێیدا یەکسانی بەرجەستە ببێت، بە هەڵکەوت نەبووە، بەڵکوو سەرچاوەی ئەو خەیاڵە یان ویستە، نەبوونی یەکسانی لە جیهاندایە کە لە سەردەمی جیاواز بە شێوەی جیاواز هەبووە، بەڵام ئایا دروستکردنی یوتۆپیایەک لە مێشک و دواتر هەوڵی جێبەجێکردنی دەتوانێت یەکسانی بەدی بهێنێت و نادادییەکان بسڕێتەوە؟ ئایا ڕەچاوکردنی کۆمەڵگە وەک پێکهاتەیەکی یەکگرتوو و یەکپارچە کە بەرەو یەک ئاراستە دەڕوات، تا چەند لە ڕاستیی مرۆڤایەتی نزیکە؟

نموونەیەکی دیکەی یوتۆپیا کتێبەکەی «تامس مۆر» (١٤٧٤-١٥٣٥) بوو کە هەر بەو ناوە واتە یوتۆپیا بڵاو بووەتەوە، لەوێشدا وڵاتێکی جووتیاری کە لە بنەڕەتدا لەسەر پلانی داڕێژراو دروست کراوە کە لەو وڵاتە خەیاڵییەشدا یەکسانیی مرۆڤ بە تەواوی هاتووەتە دی. لە بەشێک لەو کتێبەی «مۆر»دا هاتووە: «لە یوتۆپیا هەموو شتێک هی هەمووانە، هەموو دەزانن کە ئەنبار و سیلۆکانی دەوڵەت پڕە و هیچ کەس بۆ هەر شتێک کە پێویستی بێت بێبەش نابێت».[٢] ئەوەی لەسەر ئەو شارە دەتوانرێت بوترێت زۆر باشە، بەڵام بەداخەوە کە خەیاڵە، بەڵام خەیاڵێکی جوان و خۆش.

---

٢ مور تامس، ارمانشهر (یوتوپیا)، ترجمه داریوش اشوری نادر افشاری، تهران خوارزمی ١٣٧٣

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

«بەشـێک لـە بیرمەندانـی مێـژوو، مێـژووی وردی سوسـیالیزم بـۆ لایەنگریـی سیاسـی و کۆمەڵێـک بۆچـوون دەگەڕێننـەوە، ئـەو وشـەیەش وەک پارێـزگاری و لیبراڵیـزم منداڵـی چاخـی دوای شۆڕشـی فەڕانسـە هەژمـار دەکرێـتن».[٣] بێگومـان ناکرێـت کاریگەریـی شۆڕشـی فەڕانسـە و چاخـی ڕۆشـنگەری لەسـەر هەمـوو ئـەو ڕوداوانـەی کـە دواتـر ڕووی داون فەرامـۆش بکەیـن، بـەڵام سـەرەتای هاتنـە ئـارای سوسـیالیزم وەک خەباتێـک بـۆ گەیشـتن بـە یەکسـانی و دادپـەروەری ڕاسـتەوخۆ گرێـدراوە بـە سـەردەمی شۆڕشـی پیشەسـازی و دوای دروسـتبوونی ماشـێنی هەڵـم لـە ئورووپـا. شۆڕشـی پیشەسـازی گەلێـک گۆڕانکاریـی لـە مێـژووی مرۆڤایەتیـدا دروسـت کـرد، ژیانـی مرۆڤەکانـی لـە لادێـەوە بـەرەو شـارەکان و دواتریـش لەوێشـدا بـەرەو کارکـردن لـە کارگـەکان کـە لـە دەسـتی چینێکـی سـەرمایەدار بـوو، ڕاکێشـا و بـووە هـۆی دروسـتبوونی چینێکـی زۆرینـەی کرێـکار. لـە سـەردەمی شۆڕشـی پیشەسـازیدا زیاتـر لـە بەرهەمهێنـان ڕێـژەی بەرهەمهێنـان بـۆ بەدەسـتخسـتنی سـوودێکی زیاتـر ئەوەنـدە گرینگیـی پەیـدا کـرد کـە سـەرمایەداران بـۆ وەدەسـتخسـتنی ئـەو سـوودە بەشـێک لـە مرۆڤایەتییـان وا چەوسـاندەوە کـە بـە یەکێـک لـە تابلـۆ هەرەبەئازارەکانـی مرۆڤایەتـی دەزانرێـت. پێویسـتە لێـرەدا ئامـاژە بـەوەش بکەیـن، دەرکەوتنـی سـەرمایەداری هـاوکات یـان بەرهەمـی ئـەو بنەمایانـەی ئایدیۆلۆژیـای لیبراڵیـزم یـان لیبراڵیزمـی سـەرمایەداری بـوو کـە ئازادیـی بـە تـاک دەدا بـۆ ئـەوەی

---

٣ وینسنت اندرو، ایدئولوژیهای مدرن سیاسی، ترجمه مرتضی ناقبفر، تهران ققنوس، ١٣٧٨

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

لـە کێبەڕکێدا بێت بـۆ ئـەوەی زیاترین سـوود بـۆ خـۆی کـۆ بکاتـەوە. دەکرێـت ئـەو سـەردەمە بـە یەکێـک لـە خراپتریـن دۆخـی ژیانـی مرۆڤایەتـی بـە تایبەتـی بـۆ چینـی زۆرینـە واتـە کرێـکاران بزانیـن؛ «فرێدریـک ئێنگێلـس» لـە کتێبـی چینـی کرێـکار لـە بریتانیـا زۆر بـە باشـی ئـەو دۆخـەی بـاس کـردووە و دەڵێـت: «بـە گوێـرەی ڕاپۆرتـی کۆمیتـەی ناوەنـدی، ئـەو کارگەگەلـەی کـە منداڵەکانیـان دادەمەزرانـد، بـە کەمـی ٥ سـاڵان و زۆرجاریـش ٦ و ٧ سـاڵان و زۆرتـر ٨-٩ سـاڵان بـوون. ڕۆژانـە کاری منـداڵان بـێ هەژمارکردنـی کاتـی نانخـواردن و پشـوودانەکان، زۆربـەی ١٤ بـۆ ١٨ کاتژمێـری دەخایانـد. خاوەنـی کارگـەکان دەسـتی چاوەدێرانیـان بـۆ لێـدان و سـزادان و جنێـودان بـە کرێـکاران ئـاوەڵا بەجـێ هێشـتبوو، خۆشـیان ڕۆڵێکـی چالاکیـان لـە تەمێکردنیـان هەبـوو».[٤]

ئـەوە تەنیـا نموونەیەکـی زۆر بچـووک لـەو دۆخـە بـووە کـە چینـی کرێـکار تێیـدا ژیـاون. بێگومـان ئـەوە ژیانـی زۆرینـەی کۆمەڵگـە و هەمـوو چینـی کرێـکار و هـەژار بـوون. ئـەو نووسراوانـەی کـە بـاس لـە شـوێنی مانـەوە و خـواردن و تەندروسـتیی ملیۆنـان کرێـکار دەکـەن، دەکرێـت بـە پەڵـەی ڕەشـی مێـژووی مرۆڤایەتـی دابنێیـن، ئایدیایـەک بتوانێـت بەرگـری لـە مافـی ئـەو چینـە ستەملێکراوە بـکات، خـۆی لـە خۆیـدا مـرۆڤ تـەوەر هەژمـار دەکرێـت. هـەر بۆیـەش کەسـانی وەکـوو «ڕابێـرت ئوێـن» (١٧٧١-١٨٥٨) کـە خۆشـی خاوەنـی کارگـە بـووە،

---

٤ انگلس فردریک، وضع طبقه کارگر در انگلستان- بر اساس مشاهدات شخشی و منابع معتبر، مترجم نوید قیداری

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

هەوڵیان داوە کە ئەو بابەتە بخەنە بەر باس و لەگەڵ کرێکاران هەوڵی چارەسەرکردنی دۆخی کرێکاران بدەن. هەوڵەکانی ڕابێرت بە یەکەمین هەوڵەکانی خەبات بۆ یەکسانی و مافی یەکسانی و خاوەنداریەتیی هاوبەش لە سەدەی نۆزدە دەزانرێت کە بە خەبات لە چوارچێوەی سوسیالیزم دەناسرێت.

«وشەی سوسیالیزم و سوسیالیست کۆتاییەکانی دەیەی ١٨٢٠ یان سەرەتای ١٨٣٠ لە بریتانیا و فەڕانسە پەیدا بوو، کۆنترین بەکارهێنانی ئەو وشەیە بۆ یەکێک لە ژمارەکانی گۆڤاری هەرەوەز (Co-ope-rative Magazine) دەگەڕێتەوە کە ناوەکەی وەبیرهێنەرەوەی کەسێکە کە زۆر کەس پێیان وایە دامەزرێنەری سوسیالیزمە واتە ڕابرت ئۆێن».[٥] وێڕای هەوڵە بێ وێنەکانی ئۆێن کە لەسەر بنەمای چاکەخوازیی سروشتی مرۆڤ داڕێژرابوون، بەڵام نەیتوانیوە بە تەواوی بە ئاکام بگات، سەرەڕای ئەوە شوێندانەرییەکەی لە پێناو باشترکردنی دۆخەکەش نابێ بە کەم بزانرێت، هەر وەک بۆ خۆشی هەوڵی داوە ژیانی کرێکاران کە لە کارگەکانی ئەو کاریان کردووە بەرەو باشی ببات، بۆ نموونە دوای هەوڵێکی زۆر قەدەغە دەکات کە منداڵی خوار تەمەن ١٠ساڵ لە کارگەکانی ئەو کار بکات، «ئۆێن ئەو پێداویستییانەی هێنایە بەر باس کە لە دونیای تاکگەرایی و کێبەرکێکەر سەرنجیان نەدابوویێ».[٦]

ئەگەر چالاکیی باشترکردنی دۆخی کرێکاران، بە قەدەغەکردنی

---

٥ گیگن وینسنت ، مقدمەای بر ایدئولوژیهای سیاسی، ترجمەی محمد قائد، چاپ اول ١٣٧٥

٦ راسل برتراند، ازادی و سازمان، ترجمە علی رامین چاپ اول ١٣٥٧

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کارکردنــی منداڵانــی ژێــر ١٠ ســاڵ وەک هەنگاوێکــی شــایانی بــاس و گرینــگ بــۆ باشــترکردنی دۆخــی کرێــکاران بــاس بکرێــت، نیشــان دەدات کــە دۆخــی ئــەو چینــە زۆرینەیــە چەنــد خــراپ بــووە. «ئۆێــن» پێــی وابــوو «سیســتەمی نــوێ لەســەر بنەمــای نــوێ دامــەزراوە کــە جــۆری مــرۆڤ بــە توانــا دەکات لــە نەوەکانــی داهاتــوو. نزیکــەی هەمــوو ئــەو خراپــەکاری و هەژارییــە کــە ئێمــە و باپیرانمــان ئەزموونمــان کــردووە، پێشــگیری دەکات».[٧]

«ســەن سیمۆن»ــی (١٧٦٠-١٨٢٥) فەڕانســەویش یەکێکــی دیکــە لــەو کەســانە بــوو کــە ویســتی گۆڕانــکاری لــە یاســاکان و دۆخــی کریــکاران دروســت بــکات، بــەڵام ئــەو ســەرکەوتنانەیان هاتنــە بــەر باســی دۆخــی کرێــکاران و نەیتوانــی گۆڕانکارییەکــی ڕیشــەیی دروســت بــکات، بەڵکــوو وەک بەشــێک لــە هەوڵــی سوسیالیســتەکان مایــەوە. «»بنەماکانــی سوســیالیزمی ســەن ســیمۆن پێویســتی بــە تێگەیشــتنێکی ئاڵــۆز و بەرانبــەری کۆمەڵایەتــی هەیــە، واتــە بەکارهێنانــی ئەرێنیــی زانســتی بەرنامەڕێژیــی ئابــووری و کۆمەڵایەتــی لەلایــەن کارناســەکانەوە».[٨]

فەیلەســوفێکی بــە ڕەچەڵــەک جوولەکــەی ئاڵمانــی کــە لــە وڵاتــی خــۆی دوور خرابــووەوە، ســەرەتا لــە وڵاتــی فەڕانســە و دواتــر لــە بریتانیــا نیشــتەجێ بــوو، خۆیشــی بــە دەســت گرفتــی هەژارییــەوە دەناڵــی و لەگــەڵ کەســێک ببــووە دۆســت کــە هــەژار نەبــوو بــەڵام لــە

٧ ویراستاران، بال ترنس، دگر ریچارد، ارمانها و ایدئولوژیها، مترجم احمد صبوری کاشانی، تهران ١٣٩٠

٨ بـال ترنس-دگـر ریچـارد، ایدئدولوژیهـای سیاسـی و ارمـان دمکراتیـک، مترجـم احمـد صبـوری، کتابخانـه تخصصـی وزارت امـور خارجـه تهران-زمسـتان ١٣٨٦

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دۆخـی کرێـکاران ئـاگادار بـوو، هـاوکات هاوخـەم بـوو بـۆ باشـترکردنی ئـەو دۆخـە؛ سوسـیالیزمیان لـە چالاکییەکـی چاکەخوازانـەوە بـۆ ئایدیۆلۆژیایەکـی سیاسـی- فەلسـەفی گـۆڕی و تەنانـەت بـە داهێنانـی سوسـیالیزمێکی نـوێ شـوێندانەرییەکی زۆریـان لەسـەر پەرەسـەندنی ئـەو ئایدیۆلۆژیایـە لـە ژیانـی هەمـوو مرۆڤایەتـی دانـا، بـە جۆرێـک کـە دوای پەنجـا سـاڵ لـە مردنـی ئـەو فەیلەسـوفە نزیکـەی یـەک لەسـەر سـێی وڵاتەکانـی دونیـا، ئـەو وڵاتانـە بـوون کـە خۆیـان بـە شـوێنکەوتووی ئـەو فەیلەسـوفە دەزانـی. ئـەو فەیلەسـوفە کەسـێک نییـە جیـا لـە کارێـل هاینریـش مارکـس (١٨١٨-١٨٨٣) و هەروەهـا دۆسـتەکەی فرێدریـک ئێنگێلـس (١٨٢٠-١٨٩٥).

هەروەکـوو بێرترانـد ڕاسـڵ فەیلەسـوفی بریتانیایـی دەڵێـت: «سوسـیالیزم تەنیـا هـاوکات لەگـەڵ مارکـس و ئێنگێلـس بـوو کـە باڵـغ بـوو، توانـی ببێتـە سـەرچاوەی ئیلهامـی حیزبێکـی سیاسـی».[٩]

کارێـل مارکـس لـە کتێبـی هەژاریـی فەلسـەفەدا دەڵێت:»بـە درێژایـی مێـژوو فەلسـەفە شرۆڤـەی دۆخەکـەی کـردووە، ئێسـتا کاتـی ئـەوە هاتـووە ئیـتر گۆڕانـکاری بـکات». ئـەو وتەیـەی دەردەخـات کـە کارێـل مارکـس زیاتـر لـە داهێنانـی هزرێکـی فەلسـەفەیی و سیاسـی، دەیهەویـت ئـەو هـزرە بـکات بـە ئایدیۆلۆژیـای چینـی کرێـکار، بـۆ ئـەوەی نـەک دۆخـی چینـی کرێـکار بـاش بـکات، بەڵکـوو مرۆڤایەتـی لـە سیسـتەمی سـەرمایەداری ڕزگار بـکات. هـەر بۆیـەش بناغـەی

---

٩ راسل برتراند، ازادی و سازمان، ترجمه علی رامین چاپ اول ١٣٥٧

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئـەو فەلسـەفەیە لەسـەر ڕەتکردنـەوەی سـەرمایەداری و بەرهەمهێنـان بـۆ بـە دەستخسـتنی سـوودی زیاتـر دانـا، ئـەو فەلسـەفەیەی بـە ماتریالیزمـی دیالێکتیـک و ماتریالیزمـی مێژوویـی کـە سـەرچاوەی بـۆ «هگێـل» دەگەڕێتـەوە، دەوڵەمەنـد کـرد، بـۆ ئـەوەی ئایدیۆلۆژیایـی سوسـیالیزم زیاتـر لـە چالاکییەکـی سیاسـی یـان سـێنفیی کرێـکاران، بکاتـە دونیابینییەکـی بەربـڵاو هەتـا ژیانـی مرۆڤـەکان و مرۆڤایەتـی بـەرەو ڕزگاری بـە واتـە مارکسـییەکەی ببـات.

لـە هەمـوو ئـەو قوناغانـەی دامەزرانـدن و پەرەسـەندی ئایدیۆلۆژیـای سوسـیالیزم، ئێنگێلـس لەگەڵیـدا بـوو، زۆری نەکێشـا کـە مارکـس، پەیڕەوانـی زۆری بـۆ ئـەو بیرۆکـەی خـۆی بەدەسـت هێنـا، تەنانـەت زیاتـر لـە سوسـیالیزم، مارکسـیزم باسـی لێـوە دەکـرا. «مارکسـیزم بەهێزتریـن و لێزانانەتریـن تیۆریـی سوسـیالیزمی داهێنـا کـە لەسـەر بنەمـای تێکەڵکردنـی ڕەخنەگەرانـەی ماتریالیسـتی سـەردەمی ڕۆشـنگەری، ئیدەئالیزمـی هگێلـی، ئابووریـی سیاسـیی لیبـراڵ و سوسـیالیزمی خەیاڵـی دامەزرانـد، لایەنـی دەگمـەن و سـەرەکیی مارکسـیزم شرۆڤـەی مێـژووی بەهێـزە کـە بـۆ کۆمەڵگـەکان کـردی».[١٠]

سوسـیالیزم کـە لەسـەر بنەمـای ڕەتکردنـەوەی سـەرمایەداریی ئابـووری، داوای خاوەنداریەتیـی هاوبـەش دەکات، بـەڵام ئـەوەی وەک لـە زۆربـەی ئایدیۆلۆژیاکانـی دیکـەش هەیـە لـە سوسـیالیزمیش زیاتـر دەبیندرێـت تەنیـا یـەک شـێوەی سوسـیالیزم نییـە، بەڵکـوو

١٠ وینسنت اندرو، ایدئولوژیهای مدرن سیاسی، ترجمه مرتضی ناقبفر، تهران ققنوس، ١٣٧٨

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بیرمەنـدان لـە سـەردەم و قوناغـی جیـاواز بـاس لـە سوسـیالیزمی جیاوازیـان کـردووە، لەوانـە دەتوانیـن ئامـاژە بـە سوسـیالیزمی خەیاڵـی، سوسـیالیزمی شۆڕشـی (مارکسـیزم)، سوسـیالیزمی ڕیفۆرمیسـت لەبـارەی دەوڵـەت، سوسـیالیزمی ئەخلاقـی، سوسـیالیزمی گرووپـی پلورالیسـت و سوسـیالیزمی بـازاڕ بکەیـن، بـەڵام مارکسـیزم کـە ئەویـش دوایـی دەبێـت بـە چەنـد لـق لـە هەمـوو ئەوانـی دیکـە زیاتـر لـە ڕۆژەڤـدا بـووە.

مارکـس ڕەتکردنـەوەی سـەرمایەداری لـە ڕێگـەی چەنـد بەرگـی کتێبـی سـەرمایە و هەروەهـا داڕشـتنی مانیفێسـتی حیزبـی کۆمۆنیسـت و بـۆ ئـەوەی ببێـت بـە بەرنامەیەکـی سیاسـی بـۆ هەمـوو ئـەو حیزبانـەی کـە دەیانهەویسـت سوسـیالیزم بـە ئامانـج بگەیەنـن و کۆمەڵگەیەکـی بـێ چینایەتـی بەرهـەم بهێنـن، بناغـەی هزریـی ئایدیاکـەی دامەزرانـد، لـە مانیفێسـتی حیزبـی کۆمۆنیسـت ئـەو ڕاستییە بـەو شـێوەیە باسـی لـێ دەکات: «کۆمۆنیسـتەکان شـاردنەوەی بۆچـوون و ویسـتەکانی خۆیـان بـە عەیبـە دەزانـن، بـە ئاشـکرا ڕادەگەیەنـن کـە گەیشـتن بـە ئامانجەکانـی ئـەوان تەنیـا لـە ڕێگـەی ڕووخاندنـی بـە زۆری هەمـوو سیسـتەمی کۆمەڵایەتیـی ئێسـتا، مسـۆگەرە».[١١]

«بێرترانـد ڕاسـڵ» لەسـەر مانیفێسـتی کۆمۆنیسـت دەڵێـت: «ئەمـن هیـچ نووسـینێکی دیکـەم پـێ شـک نایـەت کـە هێـزی پڕوپاگەنـدای وەک مانیفێسـتی کۆمۆنیسـت بێـت».[١٢] هـەر ئـەو هێـزەش بـوو کـە

١١ مارکس کارل انگلس فردریش، مانیفست حزب کمونیست، مترجم محمد پورهرمزان، ١٣٨٥

١٢ راسل برتراند، ازادی و سازمان، ترجمه علی رامین چاپ اول ١٣٥٧

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

توانـی زیاتـر ئـەو ئایدیۆلۆژیایـە کـە لەسـەر بناغـەی هەلومەرجـی بریتانیـا و وڵاتـە پیشەسـازییەکان داڕێـژرا، ببێتـەوە سـەرچاوەی شـۆڕش لـە زۆر شـوێنی دونیـا.

جیاوازیـی مارکـس لـە زۆربـەی فەیلەسـوفەکانی دیکـە ئەوەیـە کـە زیاتـر لـە بەرهەمهێنانـی هـزری، چۆنیەتیـی جێبەجێکردنـی ئـەو هزرەشـی کـردە کاری سـەرەکیی خـۆی، هـەر ئـەوەش بـوو کـە بەڕێوەبردنـی کۆبوونـەوەی ئینتێرناسـیۆناڵی یەکەمـی گرتـە ئەسـتۆ، وێـڕای شرۆڤـەی ئایدیۆلۆژیـای سوسـیالیزم کـە ئـەو زیاتـر بـە زانسـتیی دەزانـی، وڵامـی ڕەخنەکانـی لەسـەر ئـەو ئایدیۆلۆژیایـە دەیدایـەوە، لـە ڕێگـەی ئینتێرناسیۆناڵیشـەوە بیرۆکـەی خـۆی بـۆ زۆربـەی وڵاتانـی ئورووپایـی پیشەسـازی بـڵاو کـردەوە، تەنانـەت حیزبـە سوسیالیسـتەکانی کـە لـە وڵاتـەکان دادەمـەزران وەک لقێکـی سوسیالیسـتیی ئینتێرناسیۆنالیسـت کاری دەکـرد، ئـەو بابەتـەش بـۆ بیرۆکـەی مارکـس دەگـەڕاوە کـە ئـەو سـنوورێکی بـۆ ئایدیۆلۆژیـای خـۆی نەدەناسـی و بـاوەڕی بـە دابەشـکاریی نەتـەوەکان نەبـوو بەڵکـوو دەیـوت: «مێـژووی هەمـوو کۆمەڵگـەکان تـا ئێسـتا مێـژووی بەربەرەکانێـی چینایەتییـە».[١٣]

بنەمـا فەلسـەفەییەکانی ئایدیۆلۆژیـای سوسـیالیزمی مارکـس بـە تەنیـا نەبـوون لـە ڕاکێشـانی خەڵـک بـە دوای ئایدیاکـەی. بەڵکـوو وتارە سیاسـییەکانی دەبـووە هاندانێکـی بـاش بـۆ ئـەوەی چینـی کرێـکار زیاتـر بـەرەو بەتەشـکیلاتیکردنی خـۆی بـڕوات، بـۆ ئـەوەی بتوانێـت

١٣ مارکس کارل انگلس فردریش، مانیفست حزب کمونیست، مترجم محمد پورهرمزان، ١٣٨٥

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئامانجەکانی خۆیان بپێکن. شوێندانەریی مارکس بە ڕادەیەک بوو کە ئیتر سوسیالیزم و مارکسیزم یەک مانای لەلای زۆربەی خەڵک هەبوو بەڵام لە ڕاستیدا «مارکسیزم سوسیالیزمی ڕاستەقینە نییە، مارکسیزم یەکێک لە شێوەکانی سوسیالیزمە».[١٤]

ئیتر چارەکی کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم بە پێچەوانەی چارەکی یەکەم ئەوە تەنیا ئایدیۆلۆژیای ناسیۆنالیزم، پارێزگاری یان لیبراڵیزمی سەرمایەداری نەبوو کە کۆنترۆڵی تەواوی بەسەر دۆخەکەدا هەبێت، بەڵکوو هزری سوسیالیستی و هەوڵی باشترکردنی دۆخی چینی کرێکار و تەنانەت تەشکیلات و سەندیکا و حیزبەکانی کرێکاران ئەوەندە بەهێز بوون کە دەبوون بە بەشێک لە پرۆسەی سیاسی لە زۆربەی وڵاتەکان.

هەوڵەکانی ڕابێرت ئوێن و ئەوانی دیکە لە پێناو دامەزراندنی سوسیالیزم لەلایەن مارکس و ئێنگلێس بە هەند وەرنەگیران و بە هەوڵێکی بچووک دەزانرا، تەنانەت ئەو سوسیالیزمەیان بە سوسیالیزمی خەیاڵی دەناسی و تەنیا ڕێگەی جێبەجێکردنی سوسیالیزمی داهێنراوی خۆیان لە گرەوی شۆڕشێکی توندوتیژ کە بە تەواوی ئەو سیستەمەی مەوجوود برووخێنێت دەزانی. ئەو بیرۆکەیەش شوێنکەوتووی زۆری بۆ خۆی پەیدا کرد، تەنانەت بەشی زۆریان کە خۆیان بە مارکسیزم دەزانی. شایانی باسە دەگێڕنەوە مارکس بە دیتنی هەندێکیان وتوویەتی کە ئەگەر

---

١٤ وینسنت اندرو، ایدئولوژیهای مدرن سیاسی، ترجمه مرتضی ناقبفر، تهران ققنوس، ١٣٧٨

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئەوانــە مارکسیســت بــن بەدڵنیاییــەوە مــن مارکسیســت نیــم».[١٥]

«لەگــەڵ تەواوبوونــی ئینتێرناسـیۆناڵی یەکــەم لــە ســاڵی ١٨٧٣ ڕۆڵــی مارکــس لــە کاروبــاری گشــتی تــەواو بــوو».[١٦] دوای مردنــی مارکــس لــە ســاڵی ١٨٨٣ ئێنگێلــس وێــڕای ئــەوەی لەســەر خەباتەکــەی بــەردەوام بــوو، بــەردەوام هەوڵــی شــیکردنەوەی زیاتــری ئــەو ئایدیۆلۆژیایــەی دەدا، لــە ئینتێرناسـیۆناڵی دووەم کــە بــە سەرپەرسـتیی ئێنگێلــس بەڕێــوە چــوو، هــەوڵ درا چوارچێــوەی تــەواوی مارکســیزم و لایەنگریکردنــی ئــەو بنەمایــەی کــە دەبــێ شــۆڕش لــە وڵاتانــی ســەرمایەداری دروســت بێــت بــۆ ئــەوەی پرۆلێتاریــا ســەر بکەوێــت و هەنگاوەکانــی بــەرەو کۆمۆنیــزم واتــە کۆمەڵگــەی بــێ چینایەتــی بێتــە دی. ئێنگێلــس لــە نووســینێکی لەژێــر نــاوی «سوســیالیزمی زانســتیدا» کرۆکیــی بیرۆکــەی مارکسیزمیشــی زیاتــر بــۆ پەیڕەوانــی ڕوون کــردەوە.

ئــەوەی جێــگای ســەرنجە هــاوکات لەگــەڵ پەرەســەندنی سوسـیالیزم، سیســتەمە لیبراڵیســتە ســەرمایەدارەکانیش بــەردەوام لــە چوارچێــوەی باشــترکردنی دۆخــی کرێــکاران یاســای نوێیــان دادەنــا، کــە توانیبــووی بەنیســبەت پەنجــا ســاڵ پێــش زۆر گــۆڕانــکاری دروســت بکــەن. هــەر بۆیــەش بەشــێکی زۆری ئــەو تەشــکیلاتە و سوسیالیســتەکانی وڵاتانــی ئورووپــا بــە دیتنــی ئــەو پێشــکەوتنانە، زیاتــر بــەرەو گــۆڕانــکاری لــە شــێوازی گەیشــتن بــە سوسـیالیزم دەڕۆیشــتن و دەکەوتنــە بــەر ڕەخنــەی

١٥ بال ترنس-دگر ریچارد، ایدئولوژیهای سیاسی و ارمان دمکراتیک، مترجم احمد صبوری، کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه تهران-زمستان ١٣٨٦

١٦ راسل برتراند، ازادی و سازمان، ترجمه علی رامین چاپ اول ١٣٥٧

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئەوانـەی کـە مارکسـیزمیان وەک ئاییـن دەپەرسـت.

یەکێـک لـە شـوێندانەرترینی ئـەو بیرمەندانـە ئێـدوارد برنشـتاینی (١٨٥٠-١٩٣٢) ئاڵمانـی بـوو کـە کاتێـک لـە حیزبـی سوسـیال دێمۆکراتەکانـی ئاڵمانیـش ئەنـدام بـوو، برنشـتاین لەسـەر بنەمـای ئـەو گۆڕانکارییانـەی کـە ڕوویـان دابـوو، هەروەهـا هەندێـک لـە بیرۆکەکانـی مارکـس خـۆی بـەو ئاکامـە دەگەیشـت ئیـتر پێویسـت بـە شۆڕشـێکی توندوتیـژی پرۆلێتاریـا نـاکات و نەدەکـرد، چونکـە ئـەو دەسـتکەوتانەی بـە دیهاتـوون، دەکرێـت زیاتریـش بـن، بەبـێ شـۆڕش و ڕووخانـدن بـەدی هاتـوون، برنشـتاین لـە کتێبـی سوسـیالیزمی گـۆڕدراودا دەڵێـت: «ئەمـڕۆ هیـچ سوسیالیسـتێک کـە توانـای بیرکردنـەوەی هەبێـت، خەونـی سـەرکەوتنی هەرچـی زووتـری سوسـیالیزم لـە ڕێگـەی شۆڕشـێکی توندوتیـژ نابینێـت».[١٧] بـەو شـێوەیە بیرۆکەیـەک لەنێـو سوسـیالیزم هاتـە ئـاراوە کـە بـە سوسـیال دێمۆکراسـی نـاسرا و لـە جیاتـی ڕووخاندنـی سیسـتەماکان لایەنگریـی لـە خەباتـی پارلمانـی کـرد.

لـە بریتانیـا «لـە سـاڵی ١٨٨٤دا ئەنجومەنـی فابیـان پەیـدا بـوو کـە بـاوەڕی بـە کاری لەسـەرخۆ هەبـوو کـە شـۆڕش و ڕووخاندنـی وەلا دەنـا».[١٨] ئـەو شـێوازە خەباتـە کـە لـە درێـژەی هەوڵەکانـی ئۆێـن و هەمـوو ئـەو هەوڵانـەی جووڵانـەوەی کرێـکاری بـە جیـا لـە خەباتـی مارکسیسـتی لـە چوارچێـوەی خەباتـی سـەندیکایی توانیبـووی

١٧ ویراستاران، بال ترنس، دگر ریچارد، ارمانها و ایدئولوژیها، مترجم احمد صبوری کاشانی، تهران ١٣٩٠

١٨ گیگن وینسنت ، مقدمەای بر ایدئولوژیهای سیاسی، ترجمەی محمد قائد، چاپ اول ١٣٧٥

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

سەرکەوتنی باش بەدەست بێنێت، هەر بۆیەش لە بریتانیا «نە مارکسیزمی ڕیڤیۆنیستی ئاڵمانی، بەڵکوو ئەوە ئەو ڕەوتە ڕێفۆرمیستانەی ڕۆشنفکری لە بریتانیا لەوانە فابیانەکان بوون کە گریمانە سەرەکییەکانی ڕۆشنبیرییان بۆ سۆسیال دێمۆکراسیی بریتانیا دروست کرد».[19]

ئەو بیرۆکەیە وێڕای ئاڵمان هەر زوو لە زۆربەی وڵاتانی ئورووپا شوێنی خۆی گرت و سوسیالیستەکانی دوێنێ کە دەیانوت دەبێ بیرووخێنین، بوون بە بەشێک لە سیستەمی پارلمان و هەڵبژاردن و سیاسەتی وڵاتەکان کە پێشکەوتنی ئەمڕۆی دونیای ڕۆژاوا کە وێڕای ئازادی، یەکسانییەکی سیاسی و ئابووریی زیاتری بەدی هێناوە؛ «پێش شەڕی جیهانیی یەکەم، ناهاوئاهەنگی و دووانەیەتی زیاتر دەبوو، سوسیال دێمۆکراسی بۆ بەشێک لە ڕیڤیۆزونیست، سوسیالیستە ئەخلاقی و لیبراڵە نوێیەکان بە لیبراڵی کۆمەڵایەتی بە کار هات، دوای ساڵی ١٩٢٠ هەتا ئەوڕۆ وشەی سوسیال دێمۆکراسی پەیوەندییەکی توندی لەگەڵ سوسیالیستی ڕێفۆرمیست و نەریتی لیبراڵی کۆمەڵایەتی هەیە».[20]

بە دیتنی ئەزموونی کردەوەی سوسیالیزم لەگەڵ ئەوەی لە سەدەی نۆزدەیەم هەبوو، زۆر جیاواز بوو، «سوسیالیزم لە شێوەی سەرەتایی خۆیدا خسڵەتێکی فاندێمێنتالیست، یوتۆپیایی و شۆڕشیی هەبوو. ئامانجی سوسیالیزم نەهێشتنی ئابووریی

١٩ گیگن وینسنت ، مقدمه‌ای بر ایدئولوژیهای سیاسی، ترجمه‌ی محمد قائد، چاپ اول ١٣٧٥

٢٠ وینسنت اندرو، ایدئولوژیهای مدرن سیاسی، ترجمه مرتضی ناقبفر، تهران ققنوس، ١٣٧٨

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

سەرمایەداری لەسەر بنەمای ئاڵۆگۆڕی بازاڕ و گۆڕینەوەی بە کۆمەڵگەی سوسیالیستی بوو کە بواری چۆنیەتیی جیاواز بێت، لەسەر بنەمای ئەسڵی خاوەنداریەتیی هاوبەش دروست ببێت، نوێنەری ئەو لقە لە سوسیالیزم کارێل مارکس بوو کە بیری بنەڕەتیی کۆمۆنیزمی سەدەی بیستەمی داهینا».[21] بەڵام ئەو بابەتە بە درێژەی کات گۆڕانکاریی بەسەردا دەهات، ئەوەی هەر ڕۆژ سوسیالیزم و مارکسیزمی بەرەو لاوازی دەبرد ئیتر دژایەتیکردنی ئەو ئایدیۆلۆژیایە لەلایەن ئایدیۆلۆژیاکانی دیکەوە نەبوو، بەڵکوو لە نێوخۆی خۆیدا ئەو ئایدیۆلۆژیایە خاوەنی سەدان گرفت بوو، لە ئاکامی ئەو گرفت و شرۆڤە جیاوازانەی کە هەبوو بە دەیان جۆر لە لقی سوسیالیزم کە دژایەتیی یەکتریشیان دەکرد هەبوون، «دوای ساڵی ١٩٤٥ درزی قووڵتر لە نێوان مارکسیستەکان دروست بوو، تروتسکیزم، ستالینیزم، لێنینیزم، مارکسیزمی نوێخواز، مارکسیزمی مرۆڤدۆست، مائۆئیزم، مارکسیزمی ئەفریقایی، مارکسیزمی ئێگزێستانسیالیزم، کۆمۆنیزمی ئوروپایی، مارکسیزمی ستراکتورگەرا، مارکسیزمی فەمێنیست، زۆر لقی دیکەی مارکسیستی دروست بوون کە مارکسیزمیان لە کۆتایی خۆی نزیک کرد».[22]

بەڵام ئەوە کۆتایی چیرۆکی سوسیالیزم بە تایبەتی مارکسیزم نەبوو، بەڵکوو هێز و کەسانێک هەبوون کە پێویستیان بە ئەو ئایدیۆلۆژیایە هەبوو بۆ ئەوەی گۆڕانکاری دروست بکەن، ئەو

---

21 ١٣٨٩ چاپ دوم هیود، اندرو، ، سیاست، ، ترجمه عبدالرحمن عالم، تهران نشر نی

22 وینسنت اندرو، ایدئولوژیهای مدرن سیاسی، ترجمه مرتضی ناقبفر، تهران ققنوس، ١٣٧٨

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

گۆڕانکارییانە چەند نەرێنی بوون یان تەنانەت دۆخێکی زۆر خراپیان دروست کرد، مێژوو شایەدییان بۆ دەدات، یەکێک لەوانەی کە بە توندی بە دژی برنشتاین و بەتایبەتی بیرۆکەی خەباتی پارلمانی و وەلانانی شۆڕشی توندوتیژانەی برنشتاین دەوەستاوە، وێلادیمیر ئیلیچ ئولیانوفی (١٨٧٠-١٩٢٤) ڕووس یان بە ناوە ناسراوەکەی بڵێین، «لێنین» بوو.

لێنین کە بە دژایەتی لە برنشتاین و هەموو ئەوانەی کە لایەنگرییان لە سوسیال دێمۆکراسی دەکرد و ئیتر ڕەزامەندییان لەسەر گۆڕانکاری لە ڕێگەی شۆڕشی ڕیشەیی بە تایبەتی لە سیستەمی سیاسییان نەبوو، دەڵێت: «بە کورتی ئاڵمانییەکان لە بەرانبەر ئەوەی کە بەجێ ماوە (مەبەست سیستەمی سیاسییە) گۆڕانکاری ڕەت دەکەنەوە، بەڵام ئێمە دەڵێین ئەوەی کە هەیە دەبێ بگۆڕدرێت، خۆچەماندن لە بەرانبەری یان سازان لەگەڵی، ڕەت دەکەینەوە».[٢٣]

لێنین لەسەر بنەمای مارکسیست بنەمای شۆڕشێکی لە ڕووسیە دانا کە چینی کرێکاری زۆر کەم بوو، تەنانەت زۆریش دواکەوتووتر لە وڵاتانی ئورووپایی بوو، بەڵام چینی جووتیاری زۆر بوو، لێنین بە گۆڕینەوەی کرێکار بە جووتیار وێڕای ئەوەی هەوڵی ڕووخاندنی پاشایەتیی ڕووسیەی دا، لە هەمان کاتدا بە داهێنانی حیزبی پێشڕەو بۆ ئەوەی کە شۆڕش سەرکەوت وێڕای پاراستنی

---

٢٣ لنین چه باید کرد؟ منتخب اثار لنین، بازنویسس یاشار اذری، نشر سوسیالیستی کارگر ١٣٨٤

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئـەو شۆڕشـە قوناغەکانـی دواتـری سوسـیالیزم جیبەجـێ بکـەن تـا دەگاتـە قوناغـی بـێ چنیایەتیـی کۆمۆنیـزم، بـەو شـێوەیە بناغـەی ڕێژیمێکـی دیکتاتـۆر و توتالیتـەری دانـا کـە تەنانـەت جیاوازیـی بیـر و بۆچوونـی لەنێـو حیزبەکەشـی قەبـووڵ نەدەکـرد، لێنیـن تەنـات لـە ئینتێرناسیۆناڵیسـتی سـێیەم کـە لـە سـاڵی ١٩١٩دا دامـەزرا بڕیـاری دا هەمـوو حیزبەکانـی ئەنـدام نـاوی خۆیـان لـە سوسـیال دێمۆکراسـی بـۆ حیزبـی کۆمۆنیسـت بگـۆڕن.

شۆڕشـی ڕووسـیە بـووە بـە سـەرچاوەی یەکێـک لـەو ڕێژیمـە دیکتاتـۆر و توتالیتەرانـەی دونیـا کـە کارەسـاتی بـە دوای خۆیـدا هێنـا، بـە تایبەتـی دوای مردنـی لێنیـن کـە ژوزێـف ویسـاریونویچ سـتالین (١٨٧٨-١٩٥٣) حکوومەتـی گرتـە دەسـت. «کۆمۆنیـزم (کـە بـە لێنینیـزم یـان مارکسـیزم-لێنینزم دەزانرێـت) لەژێـر چەتـری سـتالین کامـڵ بـوو، لایەنـە تیۆرییەکـەی زیادتـر لـە کتێبـی ‹چ دەبـێ بکەیـن؟› لـە نووسـینی لێنیـن وەرگـرت».[٢٤] سـتالین کـە بەتـەواوی بـە لابردنـی بێڕەحمانـەی هەمـوو ئەوانـەی کـە دژی بـوون یـان پوتانسـییەلی ئەوەیـان هەبـوو کـە دژی بـن، زیاتـر لـە سوسـیالیزم و باشـترکردنی دۆخـی چینـی کرێـکار، گەلانێکـی گـەورەی لـە چوارچێـوەی یەکێتیـی سـۆڤییەت هـەژار و هەژارتـر کـرد.

ئەزموونەکانـی دیکـەی بـە کردەوەکردنـی سوسـیالیزم هەموویـان بـە جۆرێـک بـوون بـە ڕێژیمـی دیکتاتـۆری کـە بـە تونـدی بـە دژی

٢٤ گیگن وینسنت ، مقدمەای بر ایدئولوژیهای سیاسی، ترجمەی محمد قائد، چاپ اول ١٣٧٥

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئازادییــەکان بــوون و ئــەوەی بــۆ ئــەوان گرینگیــی هەبــوو بەردەوامیــی دەســەڵاتی دیکتاتــۆری بــوو نــەک چینــی کرێــکار یــان خەڵــک، وەک ئــەوەی لــە چیــن لــە ڕێگــەی مائــو تســە دون (١٨٩٣-١٩٧٦) یــان زۆربــەی وڵاتــە سوسیالیســتییەکانی دیکــەدا ڕوویــدان.

دوای مردنــی ســتالین لــە دەیــەی ١٩٧٠ حیزبــە کۆمۆنیســتەکانی ئیتالیــا، ئســپانیا، بریتانیــا و فەڕانســە پارلمانیــان قەبــووڵ کــرد. بــەڵام وێــڕای ڕووخانــی یــەک لــە دوای یەکــی ئــەو سیســتەمە کۆمۆنیســتییانە، لەلایــەک زەقبوونــەوەی هەرچــی زۆرتــری ئــەو پرســانەی کــە ئــەو ڕێژیمانــە بــۆ گەلەکانیــان دروســت کردبــوو و لەلایەکــی دیکــەوە ئــەو پێشــکەوتن و خۆشــگوزەرانییەی لــە وڵاتانــی لیبراڵیســتی تەنانــەت بــە هاوکاریــی سوســیال دێمۆکراتــەکان کــە سوسیالیســتەکان بــە خیانەتــکار ناویــان دەبــرد، بــەدی هاتبــوو. دوای ســەد ســاڵ لــە مردنــی مارکــس، سوســیالیزم زیاتــر لــە ئــەوەی کــە لــە بانگەشــەی ســەرەتایی خۆیــدا کــە دەیــوت جیهــان بــەرەو ڕزگاری دەبەیــن، ببــوو بــە غودەیەکــی ســەرەتانی کــە دەبــێ لا بردرابــا، تەنانــەت هەوڵەکانــی میخایــل گورباچــوف کــە ڕاســتییەکانی دیتبــوو لــە چوارچێــوەی هــەر دوو پــرۆژەی خــۆی واتــە پێرســتۆریکا (ڕێفۆرمــی ئابــووری) و گلاسنۆســت (پەرەســەندنی ئازادییــەکان) ســەری نەگــرت و لــە کۆتاییــدا لــە ســاڵی ١٩٩١ بــە هەڵوەشــانەوەی یەکێتیــی ســۆڤییەت، بەهێزتریــن دەوڵەتــی سوسیالیســتی کــە دژایەتیــی دونیــای لیبراڵیســتیی دەکــرد، ڕووخــا.

بــە ڕووخانــی ســۆڤییەت هــەر زوو بانگەشــەی کۆتایــی سوســیالیزمیش بڵینــد بــوو، ئــەو کۆتاییــە لەوانەیــە کۆتایــی دەوڵــەت

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

و ئـەو شـێوازە لـە مارکسـییەت بێـت، بـەڵام ئـەوە بـە مانـای کۆتایـی ویسـتە ڕەواکانـی سوسیالیسـتی وەکـوو یەکسـانی و دادپـەروەری نایـەت، چونکـە دەبینیـن لـە هـەر شـوێنێک کـە مـەودای نێـوان چینـەکان زیـاد دەبێـت یـان لـە یەکسـانیی سیاسـی و ئابـووری و دادپـەروەری دوور دەکەونـەوە، هـاواری سوسـیالیزمیش بـە لاوازیـش بێـت هەڵدەسـتێت، ئێسـتا لـە زۆربـەی وڵاتـەکان بەهـۆی سوسـیال دێمۆکراتـەکان یـان سیاسـەتە کۆمەڵایەتییەکانـی سۆسـیال دێمۆکراتـەکان بەڕێـوە دەچـن، بـەڵام ئـەوە جێـگای ڕەزامەندیـی سوسیالیسـتەکان نییـە بەڵکـوو بـەردەوام ڕەخنـە لـە سوسـیال دێمۆکراتـەکان دەگـرن چونکـە پێیـان وایـە لـە بنەماکانـی سوسیالیسـتی دور دەکەونـەوە و دەبوونـە بەشـێکی تـەواو لـە سیسـتەمە لیبراڵـەکان، «سوسـیال دێمۆکراتـەکان سـەرەڕای سـەرکەوتن لـە هەڵبژاردنـەکان تـا ئێسـتاش ڕوانگەیەکـی سیاسـیی نـوێ و یەکپارچەیـان بـەدی نەهێنـاوە».[٢٥]

هـەر بۆیـەش دەنگـۆی دیتنـەوەی ڕێگایەکـی دیکـە وەک ڕێـگای سێیەم و تەنانـەت لـە هەندێـک شـوێن کـە بـە سوسـیالیزمی دێمۆکراتیـک دەناسرێـت بـەردەوام دەبیسـترێت. واتـە ئـەو سوسـیالیزمەی کـە دێمۆکراسـی و یەکسـانی و دادپـەروەری و ئازادییـەکان زیاتـر بەیـەک دەبەسـتێتەوە وەک پێداویسـتییەک خـۆی دەنوێنێـت، «سوسـیالیزمی دێمۆکراتیـک دەتوانرێـت بـە هەوڵێـک بـۆ دروسـتکردنی ڕێگەیەکـی سـێیەم لەنێـوان کۆمۆنیـزم و سوسـیال دێمۆکراسـی بزانرێـت،

٢٥ گیدنز انتونی، راه سوم بازسازی سوسیال دموکراسی، مترم موچهر شبوری کاشانی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

هەوڵێـک بـۆ تێکەڵکردنـی باشـترین توخمەکانـی کۆمۆنیـزم و سوسـیال دێمۆکراسـی و لابردنـی کەموکوڕییەکانـی هـەردووڵا».[٢٦] سـەرەڕای ویسـتێکی لـەو شـێوە بـەڵام هەوڵێکـی جیدیـی هـزری و فەلسـەفەیی و بەرنامـەی سیاسـی لـەو بـوارەدا نییـە، سوسـیال دێمۆکراتـەکان زیاتـر لـە لیبراڵـەکان بـەو سیسـتەمەوە وەنووسـاون، تەنانـەت هەندێـک جـار دەبینیـن کـە ئەوانیـش زیاتـر دەکەونـە سیاسـەتی پۆپۆلیسـتی و لـە سیاسـەتی ئایدیۆلۆژیـا دوورتـر دەکەونـەوە.

ئـەوەی کـە ئایدیۆلۆژیـای سوسـیالیزمی بـەرەو کارەسـات بـرد، سـەیرکردنی بـوو وەک کۆمەڵێـک ڕاسـتی کـە هیـچ کات هەڵـەی تێـدا نییـە؛ کەڵکوەرگرتـن لـە دوگماتیسـت بـە سـەرچاوەی بەشـێک لـە دیکتاتۆرییـەکان، بـە تایبەتـی لـە سـەدەی بیسـتەم، دادەنرێـت، هەرچەنـد کـەم نیـن ئەوانـەی کـە دەیانهەوێـی بـە جیـاوازی دانـان لەنێـوان مارکسـی لاو و مارکسـی پیـر یـان دەرهێنانـی هەندێـک دەق کـە شرۆڤەکەیـان بەکەڵـک دێـت، دەیانهەوێـت بڵێـن کـە مارکـس بەرپرسـیار نییـە لـەو هەڵانـەی کـە لـە کاتـی جێبەجێبووونـدا هاتنـە پێـش، بـەڵام کـەم نیـن ئـەو هەڵەیانـەی کـە مارکـس کردنـی، دواتـر بەشـێکی بەرچـاو لـە پێشـبینییەکانی مارکـس کـە ئایدیۆلۆژیاکـەی لەسـەر بنیـاد نابـوو بـە هەڵـە دەرچـوون. لەوانـە دەتوانیـن ئامـاژە بـە بەربەرەکانێـی چینایەتـی بکەیـن کـە وا دەرنەچـوو، یـان پێـی وابـوو کـە سـەرمایەداری بـەرەو ڕووخـان دەڕوات کـە ئەمشـیان بـە

---

٢٦ گیگن وینسنت ، مقدمەای بر ایدئولوژیهای سیاسی، ترجمەی محمد قائد، چاپ اول ١٣٧٥

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ڕاست دەرنەچوو، بەڵام بە گوێرەی بێرتراند ڕاسڵ «گەورەترین هەڵەی مارکس گرینگی نەدان بە هێزی ناسیۆنالیزم بوو».[٢٧] ئەو هێزەی ئێستاش لانیکەم لای ئێمە سەرچاوەی زۆر گۆڕانکارییە و لە داهاتووشدا دەبێت.

سوسیالیزم بە مێژووی نزیکەی دو سەدساڵەی خۆی گەلێک قوناغ و هەروەها لق و پۆی بە خۆی دیتووە، هەمووی ئەو قوناغانە بە ئەرێنی و نەرێنیبوونی خۆی هەڵگری وانەگەلی زۆرن بۆ مرۆڤایەتی، هەبوونی دادپەروەری و یەکسانی لەلایەک، ئازادی لەلایەکی دیکە، دەتوانێت مرۆڤ بەرە پێشکەوتن ببات. «ڕەخنەی سوسیالیستەکان زۆرتر لەسەر بنەمای جۆرێک یەکسانیخوازییە».[٢٨] هەبوونی سوسیالیزم لەو بوارەدا هەنگاوی جیدیی هەڵێنا، بەڵام بە هەمان شێوەی کە سیستەمە لیبراڵیستە سەرەتاییەکان بە قورسایی خستنە سەر ئازادی، کارەساتی وەک دۆخی چینی کرێکاریی دروست کرد، بە قورسایی خستنە سەر دادپەروەری و یەکسانی لە سوسیالیزمیش دیتمان کە کارەساتی قووڵتر بۆ مرۆڤایەتی هاتە پێشەوە، بێگومان گرینگترین وانەیەک کە لەو مێژووە وەردەگیرێت کە مرۆڤەکان و کۆمەڵگەکان یەکەی کۆمەڵایەتین کە گەلێک فاکتەری جیاواز و دژ بەیەک و هاوڕێک لەخۆ دەگرن، دیتنەوەی دەستوورێکی دیاریکراو بۆ هەموو کۆمەڵگەکان و بۆ هەموو کاتەکان بۆ

---

٢٧ راسل برتراند، ازادی و سازمان، ترجمه علی رامین چاپ اول ١٣٥٧

٢٨ گیگن وینسنت ، مقدمەای بر ایدئولوژیهای سیاسی، ترجمەی محمد قائد، چاپ اول ١٣٧٥

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بەختەوەری یان پێشکەوتنی مرۆڤ نامومکینە، دەکرێت بە لەبەرچاوگرتنی دۆخی مەوجود و هەروەها پێداویستییەکانی سەردەم کە توانای چاکسازیی خۆی لە ڕێگەی ڕەخنەگرتنی ئازاد هەبێت، دەتوانێت دەستووری باشتر لە پێشوو بداتە دەست، بەڵام گریمانەی هەبوونی باشتر و باشتر یان ئەوەی کە ئێستا هەیە خراپ بێت، هەر هەیە.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

لیبراڵیزم

هەر کەس کە مرۆڤێکی بە تەواو تێگەیشتوو بێت، لیبراڵە.

جان مینارد کینز

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئەگـــەر ســـەیری دونیـــای ئەمڕۆمـــان بکەیـــن، لەنێـــوان دونیـــای پێشـــکەوتوو (لـــە بـــوارە جیاوازەکانـــی وەکـــوو مافـــی مـــرۆڤ، ئـــازادی، یەکســـانی، دێمۆکراســـی، زانســـت، خۆشـــگوزەرانی، بەختەوەریـــی مـــرۆڤ و دەوڵەتـــی یاســـا و...) و دونیـــای دواکەوتـــوو دیوارێـــک بکێشـــین، دونیـــای پێشـــکەوتوو ئـــەو دونیایـــە کـــە دەوڵـــەت و کۆمەڵگەکانیـــان خاوەنـــی ئایدیۆلۆژیـــای سیاســـیی لیبراڵیـــن. «لیـــبراڵ لـــە زمانـــی ڕۆژانـــەدا واتایەکـــی هەیـــە کـــە پەیوەندیـــی بـــە ڕابـــردووەوە هەیـــە، بـــەڵام تـــا ئەمـــڕۆ لـــە سیاســـەتدا کارپێکـــراوە، لیـــبراڵ زۆرینـــە بـــە چۆنایەتـــی وەک چوارچێـــوەی مێشـــکی لێبـــووردە و کـــراوە، ورەی بەخشـــەندە، بەرفراوانیـــی پـــەروەردە، نەبوونـــی دەمارگـــرژی، توانـــای پەســـەندی مافـــی ئەوانـــی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دیکـە، قەبووڵکردنـی دژایەتـی و جیـاوازی و قەبووڵـی نوێبوونـەوە دەگەڕێننـەوە، ئەوانـە نموونـەی باشـییەکانی کۆمەڵگـەی لیـبراڵ هەژمـار دەکرێـن و هـەر کۆمەڵگەیەکـی لیـبراڵ کـە ڕاسـتگۆ بێـت لەگـەڵ ئارمانەکانـی، دەبـێ ئـەو خسـڵەتانەی هەبێـت».[1]

هـەر ئـەو ڕاسـتییە بەسـە بـۆ ئـەوەی ئـەو ئایدیۆلۆژیـا سیاسـییە بـەردەوام تاوتـوێ بکرێـت و بـە دوای بنـج و بنەوانـی بگەڕێـت، هەروەهـا ڕەخنـەی لـێ بگیردرێـت. تەنانـەت ئەگـەر موریدانـی مارکـس و ئێنگێلـس و لێنیـن لەگـەڵ ئـەو دابەشـکارییەی سـەرەوەش نەبـن، بەهـۆی ئـەو کەموکوڕییانـەی بـە تایبەتـی لیبراڵـی ئابـووری لـە مێـژووی خۆیـدا دروسـتی کردبـوون کـە تـا ڕادەیـەک ڕاستیشـن، بـەڵام لـە ئاکامـدا دەبینیـن ئەمـڕۆ یەکسـانیی سیاسـی تەنانـەت ئابـووری و لـە هەمـووی گرینگـتر دادپـەروەری کـە سوسـیالیزم پێداگریـی لەسـەر دەکـرد، زیاتـر لـە چوارچێـوەی ئـەو سیسـتەمە لیبراڵانـە بـەدی هاتـوون، «بـە حەقێکـی زیاتـرەوە سوسیالیسـتەکان دەتوانـن داوای ئـەوە بکـەن کـە میراتگـری لیبراڵیزمـن، ئـەوان وەک لیبراڵـەکان و بـە پێچەوانـەی پارێـزگاران، لـەو بـاوەڕەدان کـە دابەشـکردنی دادپەروەرانـەی سـامان بـۆ دابینکردنـی مافـی یەکسـان و ئـازادی پێویسـتە».[2] یـان لانیکـەم دەتوانیـن بڵێیـن کـە لـە ئەزموونـدا لیبراڵـەکان سـەرکەوتووتر بـوون. لـە هەمووشـی گرینگـتر ئـەو ئایدیۆلۆژیایـە توانیویەتـی خـۆی لەگـەڵ سـەردەم بگونجێنێـت، ئـەو خۆگونجاندنـە بـەو گۆڕانکارییانـە کـە بەسـەر

---

١ استار پل، قدرت ازادی نیروی راستین لیبرالیسم، ترجمه فریدون مجلسی، تهران ١٣٧٨

٢ رابرت اکلشال، مقدمەای بر ایدئولوژیهای سیاسی، ترجمەی محمد قائد، چاپ اول ١٣٧٥

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

لیبراڵیزمدا هاتووه، بە مەبەستی چارەسەرکردنی کەموکۆڕییەکانی بووە، بۆ نموونە لە قوناغی جیاواز ڕوانگەی لیبراڵیزم سەبارەت بە سنوورەکانی دەوڵەت دەگوڕدرێت، لەو گوڕانانەشدا لە کۆتاییدا ئازادی، یەکسانی و دادپەروەری قازانج دەکات. هەر ئەو توانایەی کە هەیەتی بۆ ئەوەی کەموکۆڕییەکانی چارەسەر بکات، کە دەگەڕێتەوە بۆ بنەمای ڕاسیۆنالانەی لیبراڵیزم، وای کردووە هەندێک لە لێکۆڵەران لیبراڵیزم بە ئایدیۆلۆژیا نەزانن و بەڵکوو بە زانستی بزانن. ئەگەر ئەو گریمانەیە ڕاستیش نەبێت، لانیکەم زۆر لە سۆسیالیزمی مارکس کە بە تیۆریی زانستی دەزانی، زانستیترە چونکە باوەڕی بە ڕەخنە و ڕای جیاواز هەیە.

«بۆ شرۆڤەی هەر ئایدیۆلۆژیایەکی سیاسی دەبێ لە لیبراڵیزمەوە دەست پێ بکەین، لەبەر ئەوەی لە ڕاستیدا لیبراڵیزم ئایدیۆلۆژیای ڕۆژاوای پیشەسازییە، هەروەها هەندێک بە شێوەی سەرتر لە ئایدیۆلۆژیا نیشان دەدرێت، چونکە دەتوانێت بە شێوەیەکی بەربڵاو نرخ و بۆچوونەکانی بەرانبەر لە ڕەقیب لەخۆ بگرێت».[٣] دیتنەوەی بنج و بنەوانی لیبراڵیزم لەلایەک زۆر ئەستەمە، چونکە دەتوانرێت هەر هەوڵێکی مرۆڤ لە چوارچێوەی ئازادیخوازی و پەیڕەوەی لە عەقڵ و هەروەها ڕزگاریی مرۆڤ لە ملهوڕیی ئایینی- سیاسی بە بکەرێکی کاریگەر لەسەر لیبراڵیزم بزانین، لەلایەکی دیکەوە ئاسانە چونکە بیرمەندێکی گەورەی وەک جۆن لۆک (١٦٣٢-١٧٠٤) بنەمای

٣ هیود اندرو، سیاست، ترجمه عبدالرحمن عالم، تهران ١٣٨٩

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

هزری ئەو ئایدیۆلۆژیایەی دارشتووە، بیرمەندەکانی دیکە لەسەر ئەو بنەمایە ئەو ئایدیۆلۆژیایەیان شرۆڤە یان بەرفراوان یان کەمتر کردووە، هەر بۆیەش دەوترێت «لیبراڵیزم ئاڵۆزترین و وردترینی ئایدیۆلۆژیاکانە».[٤]

مێژووی لیبراڵیزم کە بە جۆرێک لەگەڵ مێژووی پێشکەوتنی مرۆڤ لە چەند سەدەی ڕابردوو بە هەموو کەند و کۆسپەکانی تێکەڵ بووە، هەنگاوی گرینگی لە پێناو ئازادی، هەڵکردن، جیایی دین لە دەوڵەت، حکوومەتی یاسا و یەکسانی و... هەڵگرتووە. «حوسێن بشیریە» مێژووی ئەو سێ سەدەی لیبراڵیزم بەو شێوەیە دابەش دەکات: «بە شێوەیەکی گشتی لە سێ سەدەی بیری لیبراڵ- دێموکراتیک، چوار نەوە دەناسرێنەوە: یەکەمیان، نەوەی پێش دێموکراتیک، کە لەسەر بنەمای ئازادیی نەرێنی و پیرۆزیی خاوەنداریەتیی تاکەکەسی و دەوڵەتی بچووک و ئابووریی ئازاد جەخت دەکەنەوە؛ دووەمیان، نەوەی دێموکراتەکان کە لە کۆتایی سەدەی نۆزدە هەوڵی تێکەڵکردنی لیبراڵیزمی کلاسیک لەگەڵ بنەمای دێموکراسییان دا؛ سێیەمیان نەوەی نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم کە لیبراڵ- دێموکراسی لەگەڵ هەندێک بنەمای سوسیالیزم و ئابووریی دەوڵەتی (وەک بنەمای دابینکردنی ئارمانە سەرەکییەکانی لیبراڵیزم) تێکەڵ کرد و لەسەر ئازادیی ئەرێنی جەختیان کردەوە و چوارەمیان نەوەی نیئۆ لیبراڵەکانی نیوەی دووەمی سەدەی بیستەم

---

٤ وینسنت اندرو، ایدولوژیهای مدرن سیاسی، ترجمه مرتضی ثاقبفر، تهران ١٣٧٨

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کـە هەوڵـی بووژاندنـەوەی بنەمـای لیبراڵیزمـی سـەرەتاییان دەدا».[٥]

بـەڵام ئـەوەی لێـرەدا زیاتـر ڕەچـاو دەکەیـن ئـەو ڕێـڕەوە مێژووییەیـە کـە لیبراڵیـزم پێیـدا تێپـەڕ بـووە. چونکـە «لـە ڕوانگـەی مێژووییـەوە دەتوانیـن لیبراڵیـزم وەکـوو زەنجیـرە سـتراتیژییەک بزانیـن بـۆ زیادکردنـی ئـەو ئازادییانـە کـە هەمـوو بـە شـێوەیەکی یەکسـان شـایانی کەڵـک وەرگرتنیـن».[٦]

«وشـەی لیـبراڵ وەک وشـەی ئـازادی (liberty) لـە ڕیشـەی لاتینیـی liber بـە واتـای ئـازاد وەرگیـراوە».[٧] هـەر چەنـد هەندێـک جـار ئـەو وشـەیە وەک قسـەیەکی نەشـیاو بـە دژی هەندێـک کـەس بـەکار هێـنراوە، چونکـە بـە مانـای نەرێنـی کەسـێک کـە بـۆ خـۆی ئازادیـی کـردار بـە ڕەوا دەزانێـت، پەیـڕەوی نـاکات لـە نرخـەکان، بەکاریـان دەهێنـا. بـەڵام ئـەو بەکارهێنانـە زۆر سـنووردار و کـەم بـووە، چونکـە هـەر لـە کۆنـەوە بـە واتـای ئەرێنـی زۆر بـەو وشـەیەوە لکێـنراوە لـە سـەرەتادا وشـەی لیـبراڵ ئـەو مانـا سیاسـییەی ئەمـڕۆی نەبـوو، بەڵکـوو بـە مانـای شـێوازێکی تایبەتـی پـەروەردە و ڕاهێنـان بـەکار دەهـات. لـە سـەدەکانی نێوەڕاسـت ئـەو وشـەیە دوو بابەتـی لەخـۆ دەگـرت: یەکەمیـان پـەروەردە و ڕاهێنانێکـی بەربـڵاو و هەمەلایەنـە بـوو و دووەمیـان پـەروەردەی پیاوێکـی شـەریف و ئـازاد و شـارۆمەندێکی

٥ بشیریە حسین، تاریخ اندیشەهای سیاسی در قرن بیستم (٢) لیبرالیسم و محافظەکاری، نشر نی ١٣٧٦-١٣٧٨

٦ رابرت اکلشال، مقدمەای بر ایدئولوژیهای سیاسی، ترجمەی محمد قائد، چاپ اول ١٣٧٥

٧ ویراستاران، بال ترنس، دگر ریچارد، ارمانها و ایدئولوژیها، مترجم احمد صبوری کاشانی، تهران ١٣٩٠

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

جێگـەی شـانازی بـوو».[٨]

لیبراڵیـزم لـە چەنـد بەسـتەری جیـاواز دەتوانرێـت لیکۆلینـەوەی لـێ بکرێـت، یـان هـەر بنەمایەکـی لیبراڵیـزم بـۆ سـەردەمێکی جیـاواز بگەڕێندرێتــەوە، بــۆ نموونــە یەکێــک لــەو بنەمایەنــەی لیبراڵیــزم سـێکۆلاریزمە، واتـە جیایـی دیـن لـە دەوڵـەت و سیاسـەت، ئـەو بنەمایـە لـە ئێسـتاش بـە جۆرێـک وەک یەکێـک لـە ناسـنامەکانی لیبراڵـەکان هەژمـار دەکرێـت، سـەرچاوەکەی بـۆ ئـەو گۆڕانکارییانـەی «مارتیـن لوتێـر» (١٤٨٣- ١٥٤٦) کـە لـە ئایینـزای پروتسـتان لـە مەسـیحییەت هێنایـە ئـاراوە دەگەڕێندرێتـەوە، یـان لـە ڕووی سیاسـییەوە «یەکەمیـن بەکارهێنانـی ئاشـکرای ئـەو وشـەیە لایەنگریـی سیاسـی نیشـان دەدا کـە لەنێـوان سـاڵەکانی ١٨١٠-١٨٢٠ لـە ئیسـپانیا بـەکار دەهـات، لیبراڵـەکان کەسـانێک بـوون بـە شـێوەیەکی نەریتـی دژی پاشـایەتیخوازەکان (ئـەو گرووپــەی ســەر بــە ئــەوان بــوون وەک ئــەشراف و ئاخونــدەکان و زەویــداران) بــوون».[٩]

بــەڵام باشــترین لێوردبوونــەوە لــە لیبراڵیــزم بــە خوێندنــەوەی مێـژووی نوێـی بریتانیـا وەدەسـت دەکەوێـت. سـەرەتای ئـەو باسـەش بـۆ «تۆمـاس هابـز» (١٥٨٨-١٦٧٩) دەگەڕێتـەوە کـە ویسـتی لەسـەر بنەمـای مافـی سروشـتیی مـرۆڤ سـەرلەنوێ بنەماکانـی حکوومـەت دابڕێژێتـەوە، «تۆمـاس» هزرەکانـی لـە کتێبـی لواتایانـی خۆیـدا بـڵاو کـردەوە. دواتـر ئـەوە جـۆن لـۆک بـوو کـە بنەمـا سـەرەکییەکانی

٨ وینسنت اندرو، ایدولوژیهای مدرن سیاسی، ترجمە مرتضی ثاقبفر، تهران ١٣٧٨

٩ وینسنت اندرو، ایدولوژیهای مدرن سیاسی، ترجمە مرتضی ثاقبفر، تهران ١٣٧٨

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

لیبراڵیزمی دارشت. ئەو بنەمایانە لەسەر بنەمای دژایەتیی حکوومەتی پاشایەتی و ئایینی خۆی دەدیتەوە، لۆک دەیوت: «مافی سروشتیی هەر کەسێکە کە ژیان بکات، ئازاد بێت و خاوەنی دارایی بێت، هیچ کەس بەبێ ڕەزامەندیی ئێمە دەسەڵاتی بەسەر ئێمەدا نییە، هەر حکوومەتێک کە مافەکانی ئێمە پێشێل بکات، ئێمە ئازادین کە پەیڕەویی لێ نەکەین، لە ڕاستیدا ڕێگەمان پێ دەدات کە حکوومەت بڕووخێنین و حکوومەتێکی نوێ دابمەزرێنین».[١٠]

بیرۆکەکانی لۆک و هەروەها بیرمەندەکانی دیکەی سەرەدەمی ڕۆشنگەری کاریگەریی زۆری لەسەر تاک و کۆمەڵگە و دامەزراوەی حکوومەت دانا، دیارترینی ئەو شوێندانەرییە دەتوانین ئاماژە بە دوو شۆڕشی ئەمریکا و فەڕانسە بکەین، ئەو دوو شۆڕشە کە لەلایەن مێژوونووسان و بیرمەندان بە ڕووداوی گرینگی هەموو ژیانی مرۆڤایەتی دەزانرێن، بنەماکانی لیبراڵیزم بە باشی لە یەکەمین ڕاگەیەندراوەکانیاندا ڕەنگی داوەتەوە.

لە ڕاگەیەندراوی سەربەخۆیی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا لە ساڵی ١٧٧٦هاتووە: «ئێمە ئەو حەقیقەتە حاشاهەڵنەگرە دەزانین کە هەموو مرۆڤەکان یەکسان لەدایک بوون کە خوا مافی دیاریکراوی کە شیاوی گواستنەوە نییە، پێیان داوە، مافی ژیانکردن، ئازادی و بە دوای بەختەوەریبوون لەو مافانەن، دەوڵەتەکان بۆ دابینکردنی ئەو مافانە لەنێوان مرۆڤەکان دامەزراون و دەسەڵاتی

---

١٠ ویراستاران، بال ترنس، دگر ریچارد، ارمانها و ایدئولوژیها، مترجم احمد صبوری کاشانی، تهران ١٣٩٠

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

خۆیـان لـە ڕەزامەندیـی خەڵـک وەردەگـرن».[١١]

ئـەو بابەتـە هـەر بـەو ڕوونییـەش لـە ڕاگەیەنـدراوی مافـی مـرۆڤ و شـارومەندان، پەسـندکراوی پارلمانـی نەتەوەیـی فەڕانسـە لـە سـاڵی ١٧٨٩ دەردەکەوێـت؛ لـە مـادەی یەکەمـی ئـەو ڕاگەیەنـدراوەدا هاتـووە: «مرۆڤـەکان لـە ڕوانگـەی مافەکانیانـەوە یەکسـان و ئـازاد لەدایـک دەبـن و بـەو شـێوەیە دەمێننـەوە».[١٢]

ئـەو تێڕوانینـە بـۆ حکوومـەت لـەو بابەتـە سـەرچاوەی دەگـرت کـە لیبراڵیـزم بـاوەڕی بـە تاکگەرایـی هەیـە و هـەر ئـەو بابەتـەش بووەتـە هـۆی ئـەوەی کـە بـە پێچەوانـەی دونیـای سـەدەکانی نیوەڕاسـت، مـرۆڤ بـە تـەوەر و سـەنتەر بزانرێـت. «تاکگەرایـی (Individualism) یەکەمیـن جـار لـە ڕێگـەی ئالکسـی دوتوکویـل کۆمەڵناسـی فەڕانسـەوی سـەبارەت بـە کۆمەڵگـەی ئەمریکایـی بـەکار هێـنرا».[١٣] ئـەو تاکگەراییـە کـە وەک گەوهـەری لیبراڵیـزم دەناسرێـت بـەو شـێوەیە پێناسـە دەکرێـت: «تاکگەرایـی نیوەڕۆکـی مێتافیزیکـی و ئۆنتۆلۆژیـی بیـری لیبراڵـی و بنەمـای بوونـی ئەخلاقـی، سیاسـی، ئابـووری و کەلتوورییـە. دەڵێـت تـاک حەقیقیـتر و گرینگـترە لـە کۆمەڵگـە».[١٤]

هـەر وەک کـە لـە مانـای وشـەی لیبراڵـدا کـە بـە مانـای ئـازادی

---

١١ ویراستاران، بال ترنس، دگر ریچارد، ارمانها و ایدئولوژیها، مترجم احمد صبوری کاشانی، تهران ١٣٩٠

١٢ ویراستاران، بال ترنس، دگر ریچارد، ارمانها و ایدئولوژیها، مترجم احمد صبوری کاشانی، تهران ١٣٩٠

١٣ الهی تبار علی، درامدی بر لیبرالیسم بررسی و نقد مبانی، تهران ١٣٩١

١٤ وینسنت اندرو، ایدولوژیهای مدرن سیاسی، ترجمه مرتضی ثاقبفر، تهران ١٣٧٨

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دێـت، ئـازادی یەکێـک لـەو نرخـە هـەرە گرینگانەیـە کـە لیبراڵیـزم لەسـەری دواوە، تەنانـەت ئەگـەر دژایەتیـی حکوومەتـی ملهـوڕی کـۆت و زەنجیـری کلیسـای کـردووە، هـەر وەک لـە ڕاگەیەندراوەکانـی شـۆڕشـی ئەمریـکا و فەڕانسەشـدا بـە ڕوونـی هاتـووە، دابینکردنـی ئازادییـە، «ئازادیـی تاکەکەسـی بـە ئاشـکرا یەکێـک لـە نرخەکانـی سـەرەتایی لیبراڵیزمـە».[١٥] ڕەوتـی میـژووی لیبراڵیـزم بـە درێـژای چەنـد سـەدەی ڕابـردوو بـەردەوام لەسـەر ئـەو بابەتـە تاوتـوێ دەکات کـە دەبـێ ئازادیـی مـرۆڤ دەسـتەبەر بێـت، «قوتابخانـەی لیبراڵیـزم بـە واتایەکـی بەرفـراوان واتـە بـاوەڕ بـە ئـەوەی کـە مـرۆڤ ئـازاد لەدایـک دەبێـت و خاوەنـی هەڵبـژاردن و ئیرادەیـە و دەبـێ مۆڵەتـی پـێ بدرێـت بـە هـەر ڕادەیـەک کـە مومکیـن بیـت خـۆی پـەروەردە بـکات، هـەر بۆیـە دەتوانیـن لیبراڵیـزم بـە مەکتـەب یـان فەلسـفەی ئازادیخوازیـش نـاوی لـێ بنێیـن».[١٦]

لیبراڵیـزم کـە بـاس لـە حکوومـەت دەکات، مەبەسـتیەتی کـە سـنووری دەسـەڵاتی حکوومـەت بـۆ دەسـتێوەردان یـان پاراسـتنی ئـازادی دیـاری بـکات، ئـەو بابەتـەش وای کـردووە حکوومـەت لـە سـەردەمی جیـاوازی لیبراڵیـزم ڕۆڵـی جیـاوازی هەبێـت، ئەگـەر لـە سـەرەتادا «لیبراڵـە سـەرەتاییەکان لـە خەبـات بەرانبـەر دەسـەڵاتی ملهـوڕ و ئـەو ئیمتیازاتـەی کـە چینـی ئـەشراف هەیبـوو، هەوڵیـان دا کـە سـنوورەکانی

---

١٥ رابرت اکلشال، مقدمه‌ای بر ایدئولوژیهای سیاسی، ترجمەی محمد قائد، چاپ اول ١٣٧٥

١٦ پـازارگاد د. بهاءالدیـن، مکتبهـای سیاسـی و فهنـگ مختـصر عقایـد و مـرام هـای سیاسـی، انتشـارات اقبـال

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دەسـەڵاتی دەوڵـەت بچووکـتر بکەنـەوە، بـە گوێـرەی بەڵگەکانـی لیبراڵـەکان، ئازادیـی تاکەکەسـی پێوسـتی بـە ئـەوە هەیـە کـە دەوڵـەت نەتوانێـت دەسـتێوەردان لـە بەشـێک لـە ئازادییـە مەدەنییـەکان بـکات، لەوانـە ئازادیـی کۆکردنـەوەی سـامان، هەروەهـا دەربڕینـی بۆچـوون و پەیڕەویکـردن لـە ویـژدان لـە بابەتـە ئایینییـەکان».[17]

ئـازادی گرینگتریـن نرخـی ئایدۆلۆژیـای لیبراڵیزمـە کـە لـە سـەرەتادا بـە مانـای نەبوونـی بەربەسـت دەهـات، تـی ئێـچ گریـن (١٨٨٢-١٨٣٦) ئازادیـی بـەو مانایـە بـە ئازادیـی نەرێنـی دەزانێـت، هەروەهـا «ئازادیـی ئەرێنـی بـە واتـای توانـای بـە ئـاکام گەیشـتن یـان گەیشـتن بـە ئارمـان یـان باشـتر دێـت». ئـەو پێناسـە جیاوازانـەی کـە لـە شرۆڤـەی چییەتـی و چۆنیەتیـی ئـازادی دروسـت بـوو، شـوێندانەریی لەسـەر ڕۆڵ و هەڵسـوکەوتی دەوڵـەت دانـا بـۆ ئـەوەی هـەوڵ بـدات ئازادیـی ئەرێنـی بـۆ کۆمەڵگـە دابیـن بـکات.

ئـەو تێڕوانینـە بـۆ دەسـەڵاتی حکوومـەت زۆری نەخایانـد کـە گۆڕانکاریـی بەسـەردا هـات، ئـەو گۆڕانکارییانـە لـەو ڕوانگەیـەوە سـەرچاوەیان دەگـرت کـە بـۆ دابینکردنـی ئـەو ئازادییـەی کـە لـە لیبراڵیزمـدا مەبەسـت بـوو دەبـا ڕۆڵـی دەوڵـەت زیاتـر بەرچـاو بـا، هـەر بۆیـەش لـە قوناغـی دواتـر بـاس لـە حکوومـەت وەک پێویسـتییەکی شـەڕ یـان خـەراپ بزانرێـت، هاتـە نێـو ئایدیۆلۆژیـای لیبراڵیزمـەوە؛ تامـس پیـن (١٨٠٩-١٧٣٦) گـەورە فەیلەسـوفی بریتانیایـی لەسـەر

---

١٧ رابرت اکلشال، مقدمەای بر ایدئولوژیهای سیاسی، ترجمەی محمد قائد، چاپ اول ١٣٧٥

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

حکوومـــەت دەڵێـــت: «حکوومـــەت لـــە باشـــترین دۆخـــدا شـــەڕێکی پێویســـتە و لـــە خراپتریـــن دۆخـــدا، شـــیاوی بەرگەگرتـــن نییـــە».[18]

بـــە ڕەچاوکردنـــی ئـــەوەی بـــە دەرکەوتنـــی لیبراڵیـــزم دەســـەڵاتی پاشـــایەتی و کلیســـا و نەجیبـــزادەکان کـــەم و کەمـــتر بـــووە، بـــەڵام توێژێکـــی دیکـــە توانییـــان ســـەر هـــەڵ بـــدەن، ئەویـــش توێـــژی بـــورژوا بـــوو کـــە بـــە کەڵکوەرگرتـــن لـــە ئازادیـــی ئابـــووری دەوڵەمەنـــد بـــوون، بـــە تایبەتـــی گەشـــەی لەڕادەبـــەری پیشەســـازی و دەوڵەمەندبوونـــی ژمارەیـــەک کـــەم و هەژاربوونـــی توێژێکـــی زۆرتـــر و زۆرتـــر، بـــاس لـــەوە کـــرا کـــە دەبـــێ دەوڵـــەت بـــە کەڵکوەرگرتـــن لـــە دەســـەڵاتەکەی هەوڵـــی باشـــترکردنی دۆخـــی ئـــەو چینـــە بـــدات کـــە ببێتـــە هـــۆی ئـــەوەی کـــە هەمـــووان دەرفەتـــی یەکســـانیان لـــە کۆمەڵگـــەدا هەبێـــت، هەروەهـــا ئـــەو وابەســـتەییەی کـــە بەهـــۆی هەژارییـــەوە دەهاتـــە ئـــاراوە، دەبـــووە هـــۆی پێشـــێلکردنی ئازادییەکـــەی. «لیبراڵیـــزم بەرهەمـــی ڕووخانـــی فێئۆدالیـــزم و گەشـــەی کۆمەڵگـــەی بـــازاڕ یـــان ســـەرمایەداری لـــە جیـــگای ئـــەو بـــوو»؛[19] لێـــردا بـــوو کـــە لیبراڵیـــزم و ســـەرمایەداری وەک دوانـــەی لێکدانەبـــڕاو پێکـــەوە بەســـتران.

بـــۆ باشـــتربوونی دۆخـــی هـــەژاران یـــان باشـــتر بڵێیـــن کرێـــکاران، بـــە مەرجێـــک کـــە گرینگیـــی نرخـــی ئـــازادی بـــە باشـــی لـــە لیبراڵیزمـــدا بمێنێتـــەوە، هەوڵـــی لیبراڵیســـتەکانی قوناغـــی پیشەســـازیی بریتانیـــا بـــوو، جـــان ســـتوارت میـــل (١٨٠٦-١٨٨٣) یەکێـــک لـــەو فەیلەســـوفانە بـــوو کـــە

---

١٨ پیم تامس، عقل سلیم، ترجمه رامین مستقیم، تهان ١٣٨١

١٩ هیود اندرو، سیاست، ترجمه عبدالرحمن عالم، تهران ١٣٨٩

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

لـەو بـوارەدا ڕۆڵـی گرینگـی گیـڕا، «مەیلـی «جـان اسـتوارت میـل» بـۆ کۆمەڵگەیەکـی کـراوە کـە چەندیـن هێـزی سیاسـیی دروسـت کردبێـت، تێگەیشـتنەکەی بـۆ دیمۆکراسـی بـوو. ئـەو بەرگریـی لـە مافـی دەنگـدان بـۆ پیـاوان و (بـە پێچەوانـەی لیبراڵەکانـی سـەرەتایی) ژنانـی باڵـغ بـوو، لـە سـاڵی ١٨٦٩ بـۆ ئـەو بابەتـە چەندیـن پێشـنیاری بـۆ دابینکردنـی مافـی یەکسـانی بـۆ ژنـان لـە دادوەری و سیاسـەتیش پێشـکەش کـرد».[٢٠]

ئـەو خسـڵەتەی لیبراڵیـزم کـە دەتوانێـت خـۆی لـە نێوخـۆی خۆیـدا بـۆ گرفتەکانـی چارەسـەر بدۆزێتـەوە، تەنانـەت نرخەکانـی ئایدیۆلۆژیاکانـی دیکـە بـە جۆرێـک کـە لـە ڕەنگـی ئـازادی کـەم نەکاتـەوە، لەنێـو خۆیـدا بەرجەسـتە بـکات، بـە دەوڵەمەندیـی لیبراڵیـزم هەژمـار دەکرێـت، هـەر ئـەوەش وای کـرد و بـە گوێـرەی سـەردەم خـۆی نـوێ بکاتـەوە، وڵامـی پێداویسـتییەکانی گەشـەی کۆمەڵگـە بداتـەوە، هەروەهـا شـتێک بـە مانـای کۆتایـی لیبراڵیزمـان گـوێ لـێ نەبێـت و بـەردەوام بەشـێکی بەرچـاوی بیرمەنـدان خۆیـان بـە بەشـێک لـە دونیـای ئـەو ئایدیۆلۆژیایـە بزانـن.

ئەمـڕۆ «لیبراڵیزمـی سـەدەی بیسـتەم لەسـەر پێداویسـتیی بەشـداریی سیاسـیی هەمـوو گـرووپ و چینـە کۆمەڵایەتییـەکان، بەرەنـگاری لەگـەڵ هـەژاری و بێـکاری، پتەوکردنـی دامـەزراوەی پارلمـان، بەرپرسـیاریەتیی کۆمەڵایەتیـی دەوڵـەت (دەوڵەتـی ئەرێنـی) و لـەو بابەتـە بـاس دەکات،

٢٠ رابرت اکلشال، مقدمەای بر ایدئولوژیهای سیاسی، ترجمەی محمد قائد، چاپ اول ١٣٧٥

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بـەو شـێوەیە لیبراڵیـزم لـە ١٨٨٠ هەتـا ١٩١٤ ڕوانگەیەکـی ئەرێنـی و دێمۆکراتیکـی بەخـۆوە گـرت».[٢١]

فەیلەسـوفی نـاودار کارێـل پوپـر (١٩٠٢-١٩٩٤) کـە لـە بـواری فەلسـەفەی زانسـتدا لـە فەیلەسـوفە هـەرە ناودارەکانـی سـەدەی بیسـتەمە، هێرشـبەری لێهاتـووی سـەر ئەفلاتـون و هگێـل و مارکـس بەهـۆی ئـەوەی کـە بنەمـای توتالیتەریسـتیان داهێنـاوە، هەبوونـی ئـازادی بـە مەرجـی پێشـکەوتن دەزانێـت و ئـەو ئازادییـەش لـە هەمـوو شـوێنێک باشـتر لـە لیبراڵیزمـدا بـەدی هاتـووە، هـەر بۆیـەش ئامـاژە بـە کاریگەریـی ئـەو ئایدیۆلۆژیایـە لـە پێشـکەوتنی مرۆڤایەتـی و بەلاڕێـدا نەچوونێـک کـە تـا سـەر بـە زیـان بەسـەر مرۆڤایەتـی هەژمـار بکـرێ،ت بـە گرینـگ دەزانێـت. بـە چاوخشـاندنێک لـە مێـژوو و بنەماکانـی لیبراڵیـزم دەتوانیـن زۆر بـە باشـی تێبگەیـن کـە «ئامانجـی سـەرەکیی لیبراڵـەکان بەربەرەکانـێ لەگـەڵ زۆرداریـی چینایەتـی، خەڵکـی، ئایینـی و حیزبـی بـووە».[٢٢] بـەڵام ئـەوەی گرینگـتر لـەوەش دەکرێـت وەک وانەیەکـی مێژوویـی بـۆ داهاتـوو هەڵگریـن ئەوەیـە، دەکرێـت ئایدیۆلۆژیایـەک کـە دەتوانێـت زیاتـر لـە تیۆریـی زانسـتی نزیـک بێـت، واتـە هەڵگـری ئازادیـی ڕەخنـە لەخۆگرتـن بێـت، هەبێـت، هـەر ئـەو بنەمایـە چ لـە چوارچێـوەی لیبراڵیـزم یـان لـە چوارچێـوەی هـەر

---

٢١ بشیریه حسین، تاریخ اندیشه‌های سیاسی در قرن بیستم (٢) لیبرالیسم و محافظه‌کاری، نشر نی ١٣٧٦-١٣٧٨

٢٢ بشیریه حسین، تاریخ اندیشه‌های سیاسی در قرن بیستم (٢) لیبرالیسم و محافظه‌کاری، نشر نی ١٣٧٦-١٣٧٨

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئایدیایەکی دیکە بێت، دەتوانێت ببێتە هۆی سەرکەوتنی زیاتری، ئەگەر نیئۆلیبرالیزمەکان ئەمڕۆ بانگەشەی گەڕانەوە بۆ لیبرالیزمی سەرەتایی دەکەن، بە مانای گەڕانەوەی ئەوان بۆ خاڵی سیفر نییە، بەڵکوو ئەوە حکوومەتە نوێیەکانن بە ئامرازە نوێیەکانیان دەگەڕێنەوە بۆ خاڵی سیفر، چونکە خەمی پێشێلکرانی ئازادی بە شێوەی نوێ، خەمێکی گەورەیە. هەر بۆیەش ئەو هەوڵدانە بۆ خۆگونجاندن کە خزمەت بکات بە بنەما سەرەکییەکانی وەک ئازادی، پێویستە بە وانەیەکی گرینگ بزانین. تەنانەت ئەگەر لێکچوونێکیش نەبێت ئەم بابەتە لەمەڕ پرسی کوردایەتیشمان پێویستە، واتە بۆ بەدەستهێنانی ئازادی کە گرنگترین نرخە تا بە ئێستاش دەبێ هێڵەکانی خەباتی کوردایەتی لەگەڵ پێداویستییەکانی سەردەم بگونجێن.

لیبرالیزم لەو خاڵەوە دەستی پێ کرد کە مرۆڤی لە سەنتەری جیهان داناوە، بە داهێنانی تاکگەرایی بایەخی پێ دا و دواتر لەسەر ئەوە جەختی کردەوە کە ئەو مرۆڤەی کە لە سەنتەری جیهانە زۆر گرینگە، بۆ ئەوەی بتوانێت بەختەوەر بێت و پێش بکەوێت دەبێ ئازاد بێت، تەنانەت گرینگترین ئەرکی دامەزراوەکان و بە تایبەتی حکوومەت بە هەبوون یان نەبوونی بە بچووک یان کەمێک گەورەتربوونی، بۆ پاراستن و دابینکردنی ئەو ئازادییە زانی، سەرەڕای هەموو ئەو کەند و کۆسپانەی لەسەر ڕێگای لیبرالیزم بە درێژایی مێژوو، هەموو شارستییەتی ڕۆژاوا و ئەو نرخانەی گەردوونی کە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بـەدی هاتــوون، دەکرێــت بـە هەبوونـی ئـەو ئایدیایــە و گرینگیـی دانەکـەی بـە مـرۆڤ و ڕاسـیونالیتەی مـرۆڤ و ئازادبوونـی بزانیـن. لـە هەمووشـی سەرنجڕاکێشـتر ئـەو پرۆسـەیە یەکێـک لـەو پرۆسـە سـەرکەوتووانەی دونیـای ئێسـتامانە کـە وەک هەمیشـە وێـڕای کەنـد و کۆسـپەکان بەردەوامـە.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ناسیۆنالیزم

ئەگـــەر داوای حاکمییەتـــی ئاشـــتی و داد لـــە سیســـتەمی جیهانـــی دەکەیـــن، دەبـــێ نەتـــەوەکان ئـــازاد، ســـەربەخۆ و پارێـــزراو لـــە هەڕەشـــەی دەرەکـــی بـــن.

«اندرو وینسنت»

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

یەکێک لەو ئایدیۆلۆژیا سیاسییەی کە بەردەوام لە دوو سەدەی ڕابردوو باسی لەسەر کراوە ناسیۆنالیزمە، ئەو ئایدیایەی کە بناغەی سیاست و حکوومەت و سیستەمی ئێستای جیهانی، بە هەموو کەم و کوڕی و لایەنە باشەکانی دەزانرێت. سەرەڕای هەموو هەوڵەکانی بە جیهانی بوون و تەنانەت لێکنیزیکبوونەوەی دانیشتیووانی دونیا، بەهۆی شۆڕشی پەیوەندییەکان و زانیاری، ئەو هەموو گۆڕانکارییانەی کە دوای زیاتر لە دوو سەدە هاتنە ئاراوە، هەستی نەتەوەیی لەنێوان تاکەکانی کۆمەڵگەی جیاواز نەک لەنێو نەچووە، بەڵکوو لە هەندێک شوێن زیاتریش بووە، لەوانەیە جیابوونەوەی وڵاتی بریتانیا لە یەکێتیی ئورووپا و سەرکەوتنی «دونالد ترامپ»

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

لە هەڵبژاردنەکانی سەرۆککۆماری لە ساڵی ٢٠١٦ی ئەمریکا بە دروشمی «America first» واتە سەرەتا ئەمریکا، هەروەها زۆر بابەتی دیکە بە تایبەتی کە لە کاتی پەتای کۆرۆنا هاتنە پێش، بەشێکی بچووکی ئەو ڕاستییانە بن کە شایەدی دەدەن ئەو ئایدیایە بە شێواز و بیری جیاواز یان هەر وەک پێشوو لە ڕۆژەڤدایە، هەر دوور نەڕۆین وەک کوردێک ئێستاش ڕۆژانە دەبێ خەریکی سەلماندنی نەتەوەبوونی کورد بۆ ئەو ناسیۆنالیستە شۆڤێنیستانەی نەتەوەکانی دراوسێمان بین و خەباتی نەتەوەییمان بۆ ئەوەی مافە نەتەوەییەکانمان دابین بکەین بەردەوامە. هەر بۆیەش وردبوونەوە لەو ئایدیایە و لێکدانەوەی لایەنە ئەرێنی و نەرێنییەکانی، بە تایبەت بۆ ئێمەی کورد پێداویستییەکی حاشاهەڵنەگرە، لە ڕێگەی شیکردنەوەی هەرچی زۆرتری ئەو ئایدیایە، دەتوانین لە سیاسەتی ناسیۆنالیستانەی نەتەوەکانی دەوروبەر تێبگەین، هەروەها وەک ئایدیایەکی بەرچاو ئەوەی بە کەڵکمان دێت بۆ دۆخی ئێستای خەباتمان کەڵکی لێ وەرگرین. چونکە بە شێوەیەکی گشتی «ناسیۆنالیزم نەک تەنیا لەبەر قەیرانەکان و شەڕی ئاشکرا، بەڵکوو بەهۆی ئەو گرینگییە زۆرەی کە بە شوناسی کۆمەڵ دەدات و لە چاخی مودێرنیش لەبەر شێوەی تایبەتی دەوڵەت لە دوو سەدەی ئاخیر کە هەبووە، جێگای سەرنجە».[١]

لەلایەکی دیکەوە ناسیۆنالیزم بەهۆی ئەوەی کە پەیوەندییەکی

---

١ کالهون کریگ ج، ناسیوناليسم، مترجم محمد رفيعی مهرابادی، تهران ١٣٩٢

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

قووڵـی بـە هەسـتی زۆربـەی تاکـەکان لـە بەرانبـەر نیشـتمان و نەتـەوە و هەروەهـا هاونیشـتمانییانی هەیـە، لـە ژیانـی مرۆڤایەتـی گرینگـی دەنوێنێـت، «ناسـیۆنالیزم لەبـەر ئـەوەی هاوکاریـمان دەکات هەتـا شوناسـی خۆمـان بناسـین، هەروەهـا لەبـەر ئـەوەی سـەرچاوەی ئیلهـام بـۆ هونەرمەنـدان و ئاوازدانەرانـە و ئێمـە بـە مێـژوو و بـەو شـێوەیە بـە هەرمـان دەبەسـتێتەوە، خـاوەن هێزێکـی سـۆزدارییە».[٢]

ئـەوەی لـە ناسـیۆنالیزمدا لەوانەیـە زیاتـر لـە ئایدیاکانـی دیکـەش بەرچـاو بێـت، کاریگەرییەکەیەتـی لەسـەر ئـەو دونیابینییـەی کـە مـرۆڤ بـۆ خـۆی و دەوروبـەری هەیەتـی، ئەگـەر بابەتـی ناسـنامە لـە ژیـان و هـزری مـرۆڤ بەشـێکی گرینگـی ئـەو تێڕوانینـە بـۆ خـۆی و دەوروبـەری بێـت، بـە واتەیەکـی دیکـە بـۆ پێناسـەی خـۆی کـە کێیـە و پەیوەندیـی ئـەو لەگـەڵ شـوێنی لەدایکبوونـی چـۆن ڕێـک دەخرێـت، ئـەوا پەنـا بـە بەرجەسـتەبوونی ئـەو ئایدیـا دەبـات، لێرەدایـە کـە «ناسـیۆنالیزم تەنیـا پرسـێکی سیاسـی نییـە، بەڵکـوو بابەتێکـی کەلتوورییـە و پەیوەندیـی بـە شوناسـی تاکەکەسیشـەوە هەیـە».[٣]

بـۆ ناسـینی ناسـیۆنالیزم دەبـێ بگەڕێینـەوە بـۆ گەوهـەری ئـەو ئایدیایـە کـە نەتەوەیـە، چونکـە «ناسـیۆنالیزم، نەتـەوە وەک پێگـەی مافـی سیاسـی دیـاری دەکات»[٤]، ئـەو چەنـدە بەتایبەتـی لـە دوای دەرکەوتنـی ناسـیۆنالیزم لـە دوو سـەدەی ڕابـردوو وەک

---

٢ کالهون کریگ ج، ناسیونالیسم، مترجم محمد رفیعی مهرابادی، تهران ١٣٩٢

٣ کالهون کریگ ج، ناسیونالیسم، مترجم محمد رفیعی مهرابادی، تهران ١٣٩٢

٤ جی ریچارد، مقدمه‌ای بر ایدئولوژیهای سیاسی، ترجمه‌ی محمد قائد، چاپ اول ١٣٧٥

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ڕاستییەک خۆی دەنوێنێت کە چۆن نەخشەی ئیمپراتۆریی جیاواز سڕدراونەتەوە و بە دەیان وڵات لەسەر بنەمای نەتەوە دروست بوون، بە تایبەتی لە دوای شەڕی دووەمی جیهانیدا لە ئاکامی ئەو بابەتەدا سیستەمی نەتەوە/دەوڵەت لە دونیای نوێدا ڕێکخراوێکی وەک نەتەوە یەکگرتووەکان بەرهەم دەهێنێت کە زیاتر لە ڕێکخراوی نەتەوەکان ڕێکخراوی دەوڵەتانە، بەڵام ئەمە بە جۆرێک ڕەنگدانەوەی ئەو بابەتەیە کە بە شێوەیەکی گشتی دەوڵەتەکان لەسەر بنەمای ئایدیای ناسیۆنالیستی کە نەتەوە بە تەوەر وەردەگرێت، دروست بوون.

وشەی «نەتەوە(nation) لە وشەی لاتینی nasci واتە لەدایکبوون وەرگیراوە»[٥]؛ یەکەم دەرکەوتنی نەتەوە بۆ زۆر کۆن دەگەڕێتەوە، تەنانەت ئەگەر لە شوێن و سەردەم و چاخی جیاوازدا پێناسەی جیاواز یان مانەیەکی جیاوازیشی هەبێت؛ «وشەی نەتەوە وشەیەکی کۆنە (بەڵام وشەی ناسیۆنالیزم هەتا ڕادەیەک نوێیە)، بەڵام پێش لە چاخی نوێ وشەی نەتەوە تەنیا بە مانای خەڵکێک بوو کە بەهۆی شوێنی لەدایکبوونیان و کەلتووری هاوبەش لەگەڵ یەکتر پەیوەندییان هەبوو. ئەو وشەیە نیشانەی بابەتێکی وەکوو شوناسی گرووپە بچووک و گەورەکان نەبوو، هەروەها واتای سیاسیی ئاشکراشی نەبوو».[٦]

نەتەوە بابەتێک نییە کە لە یەک کات و لە شوێنێکی دونیا

---

٥ هیود اندرو، سیاست، ترجمه عبدالرحمن عالم تهران، نشر نی ١٣٨٩

٦ کالهون کریگ ج، ناسیونالیسم، مترجم محمد رفیعی مهرابادی، تهران ١٣٩٢

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

سەری هەڵ دابێت و بەرەو شوێنەکانی دیکەی دونیا بڵاو ببێتەوە، بۆ ئەوەی کە پێویستیمان بە پێناسەی بوو بگەڕێینەوە سەرچاوە و پێناسەیەکی تۆکمە و یەکسانمان دەست بکەوێت، وێڕای ئەوە بیرمەندان و نەتەوەکانی جیاواز، هەر کامیان و بە گوێرەی بیر و پێداویستییەکانی خۆیان و تێڕوانینی خۆیان بۆ نەتەوە پێناسەی نەتەوەیان کردووە، «گرفتی پێناسەی نەتەوە لەو ڕاستییەوە سەرچاوە دەگرێت کە زۆربەی نەتەوەکان تێکەڵەیەک لە تایبەتمەندیی بابەتی و زەینی و ئاکاری فەرهەنگی و سیاسی دروست دەبن».[٧]

لەمەڕ پێناسەی نەتەوە وەک یەکەیەکی فەرهەنگی زیاتر لە هەموو تایبەتمەندییەک گرینگی بە بابەتی زمانی هاوبەش دەدەن و تەنانەت ئەو شێوازە بیرکردنەوەیە زیاتر لەنێو بیرمەندانی ئاڵمانیی ئایدیای ناسیۆنالیستی دەبیندرێت کە هەردر و فیختە دوو ناوی دیاری ئەو هزرمەندانەن کە لەسەر ستراکتۆری فەرهەنگیی نەتەوە جەخت دەکەنەوە؛ «پێناسەی نەتەوە لە ڕوانگەی بابەتی یەکەی فەرهەنگی: گرووپێک کە بە یەک زمان دەدوێن، یەک ئایین و ئایینزایان هەیە، ڕابردوویەکی هاوبەش ئەوان پێکەوە دەبەستێتەوە و زۆر تایبەتمەندیی ئەوەها؛ بێگومان ئەو شێوازانە یان فاکتەرانە سیاسەتی ناسیۆنالیستی دروست دەکەن».[٨]

فردریش ماینکە مێژوونووسی ئاڵمانی وێڕای جەختکردنەوە

---

٧ هیود اندرو، سیاست، ترجمە عبدالرحمن عالم تهران، نشر نی ١٣٨٩

٨ هیود اندرو، سیاست، ترجمە عبدالرحمن عالم تهران، نشر نی ١٣٨٩

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

لەسەر ئەو بابەتە، دابەشکارییەکی نوێیشی داهێنا و نەتەوەکان بەسەر دوو نەتەوەی فەرهەنگی و نەتەوەی سیاسی دابەش کرد و بە گوێرەی دابەشکاریی ماینکە یۆنانییەکان، ئاڵمانییەکان، ڕووسەکان، بریتانیاییەکان دەکەونە کاتاگوری نەتەوەی فەرهەنگی، هەروەها بە گوێرەی بۆچوونی ئەندرو هیود نووسەری کتێبی «سیاست» دەڵێت، پێناسەی فردریش ماینکە دەتوانێت لەسەر کوردەکان و تامیلی چێچنییەکانیش بە کار بهێنرێت.

بەڵام بە گوێرەی بۆچوونی بەشێکی دیکە لە بیرمەندان کە پێداگری لەسەر بنەمای سیاسی و بە تایبەتی حاکمییەتی سیاسی نەتەوە دەکەنەوە، «پێش هەموو شتێک، بانگکردنی خەڵکێک یان کۆمەڵێک بە نەتەوە تەنیا تاریفکردنی نییە، بەڵکوو بە ڕەسمیناسینی ڕەوایەتیی ئەو نەتەوەیە وەک بکەری خودموختاریی سیاسیشە».[٩]

ئەو تێڕوانینە بۆ نەتەوە زیاتر لە بیرمەندانی فەڕانسەوی بۆ چاخی ڕۆشنگەری و بە تایبەتی «ژان ژاک ڕۆسۆ» دەگەڕێتەوە، بە گوێرەی ئەو بۆچوونە «نەتەوە بە گرووپێک لە خەڵک دەوترێت کە پێش ئەوەی خاوەنی هەستی وەفاداری بە نرخە فەرهەنگی و ئێتنیکییەکانی هەبێت، خاوەنی هەستی هاوبەشیی شارۆمەندین و پێکەوە بەستراون».[١٠] شایەنی باسە تێڕوانینی بیرمەندانی فەڕانسەوی بۆ نەتەوە و هەروەها دۆخی سیاسیی فەڕانسە دوای

---

٩ جی ریچارد، مقدمەای بر ایدئولوژیهای سیاسی، ترجمەی محمد قائد، چاپ اول ١٣٧٥

١٠ هیود اندرو، سیاست، ترجمە عبدالرحمن عالم تهران، نشر نی ١٣٨٩

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

شۆڕشـی مەزنـی فەڕانسـە کاریگەریـی لەسـەر ئورووپـا و دونیـا دانـا، بـە جۆرێـک کـە بیرکردنەوەکانـی دیکـە لەمـەڕ ئایدیـای ناسـیۆنالیزم یـان دژەکـردەوەی شـێوازی فەڕانسـەوییەکەی هەژمـار دەکرێـت یـان ئیلهامـی لـێ وەرگرتـووە.

برترانـد ڕاسـل فەیلەسـوفی بەناوبانگـی بریتانیایـی لـە کتێبـی «ڕێکخـراو و ئـازادی» کـە بـە جۆرێـک مێـژووی ڕووداوەکانـی سیاسـیی سـەد سـاڵی ١٨١٤- ١٩١٤ ئورووپایـە بـەم شـێوەیە پێناسـەی نەتـەوە دەکات: «هـەر گرووپێکـی جوغرافیایـی کـە خوازیـاری دروسـتکردنی یەکـەی حکوومـەت بێـت، مافـی هەیـە کـە وڵاتـی سـەربەخۆی هەبێـت... یەکێـک لـە بنەماکانـی سـنووردارbوونی ئـەو بنەمایـە ئەوەیـە کـە هەرێمەکـە نابـێ زۆر بچـووک بێـت، سـنووردارbوونێکی دیکـە ئـەوە بـوو کـە نابـێ ئـەو وڵاتـە لـە ئاسـیا و ئەفریقـا بێـت، ئـەو بابەتـە بـۆ زۆربـەی خەڵـک کـە بـاش بیریـان دەکـردەوە وەک فاکتێـک بـوو تـا ئـەوەی ژاپۆنییـەکان ڕووسـەکانیان شکسـت دا. هەروەهـا سـنوورێکی دیکـە ئـەوە بـوو نابـێ هەرێمەکـە شـوێنکی گرینگـی نێونەتەوەیـی وەک کاناڵـی سـوئز بێـت».[١١] ئـەو پێناسـەیەی ڕاسـل بـە جۆرێـک تانەلێدانـە لـە تێڕوانینـی سیاسـەتی نێونەتەوەیـی ئـەوکات، چونکـە ئـەو پێناسـەیە دەرکەوتـەی سیاسـەتی کۆلۆنیالیسـتیی ئەوکاتـی زلهێزەکانـی ئورووپاییـش بـوو.

لـە ئاکامـی لێوردبوونـەوە لـە ڕوانگـەی جیـاواز لەسـەر پێناسـەی

---

١١ ڕاسل برتراند، ازادی و سازمان، ترجمه علی رامین چاپ اول ١٣٥٧

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

نەتـــەوە ئانـــدرو هیـــود بـــەو ئاکامـــە دەگات کـــە «لـــە شـــیکردنەوەی کۆتایـــی، نەتـــەوە ســـتراکتۆرێکی ســـایکۆلۆژیک- سیاســـییە. شـــتێک کـــە نەتـــەوە لـــە گـــرووپ یـــان هـــەر کۆمەڵەیەکـــی دیکـــە جیـــاواز دەکات ئەوەیـــە کـــە ئەندامەکانـــی ئـــەو نەتەوەیـــە خۆیـــان بـــە یـــەک نەتـــەوە دەبینـــن».[١٢]

دوای پێناســـەی نەتـــەوە وەک گەوهـــەری ناســـیۆنالیزم لـــە ڕوانگـــەی جیـــاواز، باســـی ئـــەوەی کـــە پێناســـەی ناســـیۆنالیزم چییـــە و لـــە کوێـــوە هاتـــووە، بـــۆ تێگەیشـــتن لـــە چەمکـــی ناســـیۆنالیزم پێویســـتیی خـــۆی دەنوێنێـــت، «ســـەرەتاییترین لێدوانـــەکان ســـەبارەت بـــە ناســـیونالیزم دەڵێـــن، ناســـیونالیزم پەیوەندیـــی بـــە گرووپـــەکان یـــان عەشـــیرەتی ئێتنیکیـــی کۆنـــەوە هەیـــە، هـــەر بۆیـــەش نەتـــەوە بـــە چەمکێکـــی کەونـــار دەزانـــن کـــە بـــە شـــێوەیەکی پراکتیکـــی و ژێنێتیکـــی لەســـەر بنەمـــای غەریـــزەی کۆمەڵایەتیـــی بوونـــەوەرەکان دروســـت بـــووە».[١٣] کـــەس ناتوانێـــت ئـــەوە ڕەت بکاتـــەوە کـــە مـــرۆڤ هەســـتێکی تایبەتـــی بـــە نیســـبەت ئـــەو شـــوێنەی کـــە لێـــی لەدایـــک دەبێـــت یـــان ئـــەو کەســـانەی کـــە لێـــی نزیکـــە هەیەتـــی، جـــا ئـــەوە دەتوانێـــت لـــە ئاســـتی بنەماڵـــەوە دەســـت پـــێ بـــکات تـــا عەشـــیرەت و گرووپـــی گەورەتریـــش. ئـــەو هەســـتە بـــە جۆرێـــک بزوێنـــەری کـــرداری ناسیۆنالیســـتانەیە، تەنانـــەت ئەگـــەر وشـــیاری لەســـەر تێگەیشـــتنی چەمکـــی ناسیۆنالیســـتیش نەبێـــت، هـــەر لـــە کۆنـــەوە هەبـــووە، هـــەر بۆیـــەش ئـــەو وتەیـــەی کـــە

١٢ هیود اندر، سیاست، ترجمه عبدالرحمن عالم تهران، نشر نی ١٣٨٩

١٣ وینسنت اندرو، ایدولوژیهای مدرن سیاسی، ترجمه مرتضی ثاقبفر، تهران ١٣٧٨

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ناسیۆنالیزم لاقێکی لە ڕابردووە لاقێکیشی لە داهاتووە، زۆر جار دووپات دەبێتەوە، «شتێک کە زۆرجار بە چۆنیەتیی دوو ڕووخساری ناسیۆنالیزم دەناسرێت، واتە توانای دیتنی ڕابردوو و داهاتوو، لە بنەڕەتدا لە سروشتی ناسیۆنالیزمدایە».[١٤] بەڵام ئەوەی بە مانای ئەوڕۆیی لە ناسیۆنالیزمی ڕۆژاوایی مەبەستە، داهێنانێکی دیکەی نوێیە، بە تایبەتی لە دوای سەدەی پانزدەوە دەستی پێ کردووە، ئەگەر واتای نیشتمانپەروەری و ناسیۆنالیستی وەک یەک بزانین، ئەوا مێژووی ئەو چەمکە لە ڕۆژهەڵات لەوانەیە زۆر کۆنتریش بێت.

مێژووی دەرکەوتنی ئایدیای ناسیۆنالیستی لە وڵاتەکان جیاوازە، ناسیۆنالیستی بریتانیاییەکان لە چاخی تئودرەکان دەستی پێ کرد (سەدەی پانزدە و چواردە)، ناسیۆنالیستی فەڕانسە بە لایەنگری لە شۆڕش و دژایەتیکردن لەگەڵ یەکگرتنی پاشاکان دەستی پێ کرد و لە ساڵەکانی ١٧٨٩، ١٨٣٠ و ١٨٤٨ ڕێبەریی لیبراڵەکانی ئورووپای دەکرد. ناسیۆنالیستی ئاڵمانی لە ڕێگەی ناپیلۆن دوای شەڕی یناو دەستی پێ کرد.[١٥]

هەر وەک دەبینن کرداری ناسیۆنالیستانە لە وڵاتی جیاواز لە کاتی جیاواز بووە و لەگەڵ بۆچوونی ئەو لێکۆڵەرانە یەک ناگرێتەوە کە دەیانهەوێت مێژوویەکی دیاریکراو بۆ ناسیۆنالیزم دیاری بکەن، بەڵام بۆچوونی ئاندرو هیود نووسەری کتیبی «سیاست»

---

١٤ جی ریچارد، مقدمەای بر ایدئولوژیهای سیاسی، ترجمەی محمد قائد، چاپ اول ١٣٧٥

١٥ راسل برتراند، ازادی و سازمان، ترجمه علی رامین چاپ اول ١٣٥٧

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

لەسەر ئەو بابەتە بەو شێوەیەیە: «بۆچوونەکانی من زیاتر لەو لێکۆڵەرانە نزیکە کە ناسیۆنالیزم بە جووڵانەوەیەکی جیاواز کە لە شۆڕشی مەزنی فەڕانسەوە سەرچاوەی گرتووە، دەزانن. ئەوە بەو مانایە نییە کە شێوەی سەرەتای وەفاداری و وابەستەیی گرووپەکان هەبووە، بەڵام ئەوان بەو مانایەی کە ئێمە لە وشەی ناسیۆنالیزم لە سەدەی نوزدەیەم و بیستەم تێدەگەین، ناسیۆنالیست نەبوون».[١٦]

وێڕای هەبوونی ئەو جیاوازییانە، بنەمای جووڵێنەری هزر و بیری ناسیۆنالیستی تا ڕادەیەک لەو وڵاتانە هاوبەشە، «گرینگترین هێزی جووڵێنەری بیری ناسیۆنالیستی دەکرێت لە سێ بەشدا کۆ بکرێتەوە: بیری نەتەوە- دەوڵەت، بنەوانی دەسەڵاتی خەڵکی و تیۆرییەکانی ڕۆمانتیکی کەلتوور».[١٧]

وەک زۆر بابەتی دیکە ڕۆڵی فەڕانسەوییەکان لە ڕێڕەوی نەتەوەسازیشدا دیارە و شوێنداریيەکەشی لەسەر زۆربەی نەتەوەکانی دیکە بەرچاوە، بە تایبەتی ڕووداوێکی گرینگی وەک شۆڕشی مەزنی فەڕانسە کە بەرهەمی چاخی ڕۆشنگەری و بیرکردنەوەی ڕۆشنبیرانی ئەو چاخە لە ژیانی مرۆڤایەتی وەک خاڵێکی وەرچەرخان هەژمار دەکرێت، وێڕای هەموو بابەتەکانی دیکە، «شۆڕشی فەڕانسە بە ئامادەکاریی خەڵک دژی دوژمنە نێوخۆیی و دەرەکییەکان، بڵاوکردنەوەی وتاری نیشتمانپەروەرانە، سەرلەنوێ دروستکردنەوەی دامەزراوەکانی دەوڵەتی، دامەزراندنی لەشکری

---

١٦ وینسنت اندرو، ایدولوژیهای مدرن سیاسی، ترجمه نرتضی ثاقبفر، تهران ١٣٧٨

١٧ جی ریچارد، مقدمەای بر ایدئولوژیهای سیاسی، ترجمەی محمد قائد، چاپ اول ١٣٧٥

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

خەڵکـــی و بەرنامەداڕێژیـــی ئابـــووری و کۆمەڵایەتیـــی ســـەرەتایی، پرۆســـەی نەتەوەســـازیی بـــە شـــێوەیەکی بەرچـــاو خێـــرا کـــرد».[١٨]

ئـــەوە تەنیـــا بەرهەمـــی ڕۆشـــنبیران نەبـــوو کـــە شـــوێندارییان دادەنـــا، بەڵکـــوو هاتنەســـەرکاری ناپیلـــۆن و ئـــەو دونیابینییـــەی کـــە ئـــەو هەیبـــوو بـــۆ دروســـتکردنی ئیمپراتۆرییـــەک کـــە هەمـــوو ئوروروپـــا لەخـــۆ بگرێـــت، ئەگـــەر لـــە ئاســـتی دژەکـــردەوەش بێـــت گۆڕانکاریـــی لـــە زۆربـــەی وڵاتـــان دروســـت کـــرد، چونکـــە «شـــەڕەکانی ناپیلونـــی لەســـەر وشـــیاریی نەتەوەیـــی لـــە هەمـــوو ئورووپـــا کاریگەرییەکـــی زۆری هەبـــوو، ئـــەو شـــەڕانە وێـــڕای ئـــەوەی یەکگرتـــن لەنێـــوان گرووپـــە جیـــاوازەکان بـــۆ دژایەتیـــی فەڕانســـەی لێکەوتـــەوە، بـــووە هـــۆی گەشەســـەندنی ئـــەو مەیلـــە و هەروەهـــا دروســـتکردنی دامـــەزراوەی سیاســـی و کەلتووریـــی وڵاتـــی جیـــاواز لەســـەر بنەمانـــی مۆدێلـــی نەتەوەیـــی».[١٩] ناپیلـــۆن تەنیـــا بـــە هێرشـــکردن بـــۆ ســـەر ئورووپـــا نەوەســـتا، بەڵکـــوو تـــا وڵاتـــی میســـر درێـــژەی بـــە هێرشـــەکەی خـــۆی دا؛ د. «جەمـــاڵ نەبـــەز» زانـــای نـــاوداری کـــورد لەســـەر کاریگەریـــی هێرشـــی ناپیلـــۆن لـــە دەرکەوتنـــی بیـــری ناسیۆنالیســـتیی میســـر دەڵێـــت: «ناپیلۆنـــی یەکـــەم پـــاش هێرشـــەکەی لـــە ســـاڵی ١٧٩٨دا بیـــری ناسیۆنالیســـتیی عەرەبیـــی جیابوونەوەخوازانـــەی تیـــژ کـــرد».[٢٠] وێـــڕای ئـــەوەی ئـــەو بابەتـــە جێـــی تێڕامانـــە کـــە هێرشـــەکانی

---

١٨ جی ریچارد، مقدمەای بر ایدئولوژیهای سیاسی، ترجمەی محمد قائد، چاپ اول ١٣٧٥

١٩ کالهون کریگ ج، ناسیونالیسم، مترجم محمد رفیعی مهرابادی، تهران ١٣٩٢

٢٠ نەبەز جەمال، بیری نەتەوەییی کوردی، نە بیری قەومیەتی ڕۆژهەڵات ونەبیری نایۆنالیزمی ڕۆژاوای یە، چاپی دووەم ٢٠٠٢ لەندەن

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ناپیلـۆن چـۆن بـوون کـە هێرشـی کردووەتـە سـەر هـەر شـوێنێک هەسـتی ناسیۆنالیسـتی و نەتەوەگەرایـی و هەبوونـی دەوڵـەت لـەو وڵاتـە ئـاوا گەشـەی کـردووە.

یەکێـک لـەو وڵاتانـەی کـە زیاتـر لـە هـەر شـوێنێکی دیکـە هەسـتی خۆبەکەمزانینـی لـە بەرانبـەر فەڕانسـەی ڕۆشـنگەری و هەروەهـا فەڕانسـەی هێرشـبەری ناپیئلـۆن لـەلا دروسـت بـوو، ئاڵـمان بـوو، هـەر بۆیـەش لـە یەکـەم دەرکەوتنـی بیرمەندانـی ئاڵمانـی لـە دوای ئـەو ڕووداوانـە خوازیـاری ناسـیۆنالیزمێکی تایبـەت بـوون کـە ئاڵمانییـەکان بخاتـە سـەر پـێ. بێگومـان هەمـووی ئەوانـە لـە مەکتەبـی فەلسـەفەی ڕۆمانتیزمـدا بـە باشـی خۆیـان دەرخسـت، ئـەو شـوێنداریيە وای کـرد کـە «سـەرەتاییترین نـووسراوەی ناسـیۆنالیزمی ئاڵمانـی لـە وتارەکانـی ڕوو بـە نەتـەوەی ئاڵـمان لـە نووسـینی فیختـە دەرکـەوت کـە وەکـوو کـۆڕ لـە زسـتانی ١٨٠٧ و ١٨٠٨ لـە بێرلیـن بەڕێـوە چـوون».[٢١]

هـەر ئـەو دوو قوتابخانـە جیـاوازەی ناسـیۆنالیزم وای کـرد کـە دوو جـۆر ناسـیۆنالیزم بێتـە ئـاراوە، هـەر وەک ئـەو دوو ڕوانگـە جیـاوازەی کـە لەمـەڕ پێناسـەی نەتـەوەش هەبـوو، ئەویـش هاتنـە ئـارای ناسـیۆنالیزمی سیاسـی و ناسـیۆنالیزمی کەلتـووری بـوو. هـزری ناسـیونالیزمی کەلتـووری لـە وڵاتـی ئاڵـمان گەشـەی کـرد، باوکـی ئـەو هـزر و گۆڕانکارییـە یوهـان وتفریـد فـون هـردر (١٧٤٤-١٨٠٣) زۆر ڕقـی لـە کەڵکوەرگرتنـی زمانـی فەڕانسـەوەی و هەروەهـا هێژموونیـی کەلتـووری فەڕانسـەوی

٢١ راسل برتراند، ازادی و سازمان، ترجمه علی رامین چاپ اول ١٣٥٧

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

هەبـوو؛ چونکـە ئـەو پێـی وابـوو ئـەو هێژموونییـە کـە لـە چاخـی ڕۆشـنگەریی فەڕانسـە سـەرچاوەی گرتبـوو، شـوێنی فەلسـەفە و ئیلاهیـات و ئەدەبیاتـی لـە زمانـی ئاڵمانیـدا دەگرێتـەوە».[٢٢]

گەڕانـەوە بـۆ دەوڵەمەندییەکانـی نەتـەوە و ئـەو شـانازییانەی کـە هەیەتـی بەشـێکی دانەبـڕاوی ناسـیۆنالیزم هەژمـار دەکرێـت، هەرچەنـد زێدەڕۆیـی لـەو بابەتـە سـەرەتای بـە لاڕێدابردنـی ناسـیۆنالیزم بـۆ ڕەگەزپەرسـتی هەژمـار دەکرێـت، بـەڵام ئەگـەر لـە ئاسـتی دیاریکـراو ئـەو بابەتـە دەبێتـە هـۆی پاراسـتنی فەرهەنـگ و کەلتـووری نەتەوەیـەک، «ناسـیۆنالیزمی فەرهنگـی شـێوەیەک لـە ناسـیۆنالیزمە کـە لـە قوناغـی یەکەمـدا، لەسـەر بوژانـەوەی نەتـەوە وەک شارسـتانییەتێکی جیـاواز جەخـت دەکەنـەوە، نـەک کۆمەڵگەیەکـی سیاسـیی جیـاواز».[٢٣]

سـەرەڕای ئـەو جیاوازییانـە لەسـەر دابەشـکردنی ناسـیۆنالیزم بەسـەر ناسـیۆنالیزمی کەلتـووری یـان سیاسـی هەتـا ڕادەیەکـی زۆر ئـەو دوو بابەتـە پێکـەوە بەسـتراون وەک دوو ڕووی یـەک دراون بەبـێ یەکێکیـان ئـەوی دیکـە ئەسـتەم وجـوودی دەبێـت. «بەشـێک لـە نووسـەران لەنێـوان ناسـیۆنالیزمی سیاسـی کـە ئامانجـی ئـەو دابینکرنـی مافـی سیاسـی و شـارۆمەندییە و ناسـیۆنالیزمی کەلتـووری کـە بـاوەڕی بـە پاراسـتن و بڵاوکردنـەوەی نیشـانەکان و سـەمبولەکان و نرخەکانـی کەلتوورییـە، جیـاوازی دادەنێـن. بـەڵام مـەودای دیاریکـراو لەنێوانانیانـدا نییـە، کەلتـوور نیشـاندەرێکە بـۆ شـوناش، ناسـیۆنالیزم

---

٢٢ جی ریچارد، مقدمه‌ای بر ایدئولوژیهای سیاسی، ترجمه‌ی محمد قائد، چاپ اول ١٣٧٥

٢٣ هیود اندرو، سیاست، ترجمه عبدالرحمن عالم تهران، نشر نی ١٣٨٩

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بـە تـەواوی خەڵکـەکان و کەلتـوورەکان و هەرێمـەکان، بەشـێک لـە گشـتێک دەزانـن. پێکدادانـە کەلتوورییـەکان بەهـۆی گۆڕانکارییـە سیاسـی و ئابوورییـەکان و هەروەهـا گۆڕانـکاری لـە بیرکردنـەوە و زمـان و ئاگایـی دێنـە ئـاراوە».[٢٤]

«جـی ڕیچـارد» لـە کتێبـی سـەرەتایەک بـۆ ئایدیۆلۆژیـا سیاسـییەکان بـە لێکۆڵینـەوە لەسـەر پێناسـەی جۆراوجـۆری ناسـیۆنالیزم بـەو ئاکامـە دەگات کـە ناسـیۆنالیزم بـە شـێوەی خـوارەوە پێناسـە بـکات کـە دەکرێـت بڵێیـن هەمـوو ڕوانگەکانـی لەخـۆ گرتـووە، «لـەلای هەندێـک لـە ناسیۆنالیسـتەکان سـنوورەکانی نەتـەوە هـەن؛ دەریـاکان، شـاخەکان، ڕووبـارەکان و دارسـتانانەکانن کـە سـنوورەکانی نەتەوە-دەوڵەتـی خـاوەن پوتانسـییەل دیـاری دەکـەن. هەندێکـی دیکـە بـە دوای پێـوەری بابەتـی کۆمەڵایەتـی دەگەڕێـن، هەبوونـی زمانـی هاوبـەش، ئەزموونـی مێژوویـی هاوبـەش، خودموختاریـی سیاسـی لـە سـەردەمەکانی پێشـوو، ئاییـن، ڕەچەڵـەک و یەکگرتوویـی ئابـووری».[٢٥]

ناسـیۆنالیزم جیاوازتـر لـە ئایدیاکانـی دیکـە، وەک ڕوەکێکـە کـە لـە هەمـوو خاکێـک دەڕوێـت و تەنانـەت تایبەتمەندییەکانـی ئـەو ژینگـەی کـە تێیـدا ڕوواوە وەردەگرێـت، چونکـە لـە وڵاتـی جیـاواز کـە سیسـتەمی جیـاواز و بـە مەکتەبـی فەلسـەفی و سیاسـیی جیـاواز بەڕێـوە دەبردرێـن دەتوانێـت دەرکەوێـت و تێکـەڵ بـەو مەکتەبـە سیاسـی یـان هزرییـە بێـت، هـەر بۆیـەش «ئێمـە ناسـیۆنالیزمی

---

٢٤ جی ریچارد، مقدمەای بر ایدئولوژیهای سیاسی، ترجمەی محمد قائد، چاپ اول ١٣٧٥

٢٥ جی ریچارد، مقدمەای بر ایدئولوژیهای سیاسی، ترجمەی محمد قائد، چاپ اول ١٣٧٥

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

لیبراڵ، سوسیالیستی، کونسێرڤاتیو، فاشیستی، تەنانەت ناسیۆنالیزمی ئانارشیستیمان هەیە».[٢٦]

بیری ناسیۆنالیستی بە تایبەتی بۆ وڵاتانی جیهانی سێیەم کە پێشتر لەژێر چەکمەی وڵاتە کۆلۆنیالیستییەکان بوون، وەک ئایدیایەکی ڕزگاریدەر ڕۆڵێکی گرینگی گێڕاوە، ئەو ناسیۆنالیزمە کە بە ناسیۆنالیزمی دژە کۆلۆنیالیستی ناسراوە، بە جۆرێک کاریگەریی لەسەر نەخشەی سیاسیی دونیا داناوە کە دەتوانین بڵێین بەشێکی زۆری وڵاتانی نوێی سەدەی بیستەم بەرهەمی کەڵکوەرگرتن لەو ناسیۆنالیزمەن، «دیارترین تایبەتمەندیی ناسیۆنالیزمی دژە کۆلۆنیالیستی پێکەوەبەستنەوەی ئارمانی نەتەوەیی لەگەڵ ئایدیۆلۆژیای سوسیالیزم، مارکسیزم و کۆمۆنیزمە، لە ئورووپا چەپی سوسیالیست و چەپی ناسیۆنالیست بەردەوام لە بەرانبەر یەکتر بۆ وەدەستهێنانی دەنگی زیاتر لە کێبەڕکێدا بوون».[٢٧]

ناسیۆنالیزم بەهۆی ئەو بەربڵاوییەی کە لە بەکارهێنانیدا هەیە هەموو جارێکیش ئەرێنی نەبووە، بەڵکوو هەندێک جار زۆرماڵوێرانکەر بووە، توانیویەتی ببێتە بەستەرێک کە مرۆڤ لە ڕێگەی کەڵکوەرگرتن لەو ئایدیایە گەورەترین تاوان دژی مرۆڤایەتی ئەنجام بدات، نموونەی بەرچاوی ئەو شێوازە لە ناسیۆنالیزم کە شوێندانەرییەکی زۆری لەسەر ئەو ئایدیایە دانا لە ئاڵمان و ئیتالیان؛ «فاشیزمی ئیتالیا و ناسیونال سوسیالیزمی ئاڵمان

---

٢٦ وینسنت اندرو، ایدولوژیهای مدرن سیاسی، ترجمه نرتضی ثاقبفر، تهران ١٣٧٨

٢٧ جی ریچارد، مقدمه‌ای بر ایدئولوژیهای سیاسی، ترجمه‌ی محمد قائد، چاپ اول ١٣٧٥

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

تێگەیشـــتنێکی بەگژداچوونانـــە، شـــەڕکەر، دژە بێگانـــە و ناعەقلانـــی لـــە ناسـیۆنالیزمیان بـڵاو کـردەوە کـە دوژمنییەکـی قووڵیـان لەگـەڵ هـەردوو ئەنترناســیۆنالیزم و ناسیۆنالیســتی لیــبراڵ هەبــوو».[٢٨]

ئـەو بەلاڕێداچوونانــەی ناســیۆنالیزم کــە لەســەر بنەمــای هەڵــەی تەنانــەت هەندێــک تیۆریــی زانســتی بونیــاد دەنرێــن، وای کــردووە بەشـێکی زۆری لێکۆڵـەران تەنانـەت ئـەو ئایدیایـە بـە زیانـی ژیانـی مرۆڤایەتـی بزانـن، بـەڵام ئـەوەی لـە نموونـەی ئێسـتای کوردیـش زۆر بەرچـاوە زیانـی ئـەو ئایدیایـە دەگەڕێتـەوە بـۆ چۆنیەتیـی بەکارهێنانـی لەلایـەن مرۆڤـەوە، ئـەو ناسـیۆنالیزمەی کـە ئێـران و فـارس بـە کاری دەهێنــن دژی منــی کــورد تاوانــە چونکــە زیاتــر لــە پاراســتنی وڵات و خــاک و فەرهەنگــی خــۆی، هێرشــێکە بــۆ ســەر وڵات و خــاک و فەرهەنگــی مــن، لــە هەمــان کاتــدا بەکارهێنانــی ئــەو ئایدیایــە لەلایـەن منـی کـوردەوە چونکـە هێـرش نییـە بـۆ سـەر کـەس و تەنیـا پاراسـتنی خـاک و فەرهەنگـی منـە، ڕزگاریـدەرە. هـەر وەکـوو ئانـدرو هیـود دەڵێـت: «ئەگـەر داوای حاکمییەتـی ئاشـتی و داد لـە سیسـتەمی جیهانـی دەکەیـن، دەبـێ نەتـەوەکان ئـازاد، سـەربەخۆ و پارێـزراو لـە هەڕەشــەی دەرەکــی بــن».[٢٩]

ناسیۆنالیســتەکان پێکهاتــەی نەتــەوە وەک بنەمایەکــی گرینــگ بــۆ ژیانــی مرۆڤایەتــی دەبینــن و پاراســتن و تەنانــەت دیاریکردنــی هەرێمــی ژیانــی ئــەو پێکهاتەیــە بــە ســەرەتایەک بــۆ بەختــەوەری

---

٢٨ وینسنت اندرو، ایدولوژیهای مدرن سیاسی، ترجمه نرتضی ثاقبفر، تهران ١٣٧٨

٢٩ وینسنت اندرو، ایدولوژیهای مدرن سیاسی، ترجمه نرتضی ثاقبفر، تهران ١٣٧٨

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دەزانــن و پێیــان وایــە نەتــەوە دەتوانێــت بــە خۆبەڕێوەبەریــی باشـتر بـەرەو سـەرکەوتن هەنـگاو بهاوێـژن، هـەر ئـەوەش وا دەکات جیهـان لەسـەر بنەمـای سیسـتەمی هـاوکاری و خەباتـی نەتـەوەکان و سـنوورەکانی ئـەو نەتەوانـە ڕێـک بخرێـت، ئـەوە دەتوانێـت ئاسـایی بێـت و تەنانـەت دەبینیـن توانیویەتـی سـەرکەوتنیش بەدەسـت بێنێـت لـە خۆبەڕێوەبـەری و دونیـا بەڕێـوە بـەردن، بـە مەرجێـک ئـەوەی کـە بـۆ نەتـەوەی خـۆت بـە ڕەوا دەزانـی بـۆ نەتـەوە و ئەندامەکانـی نەتەوەکانـی دیکـە بـە ڕەوا بزانـی، پێشـگری لـە بەلاڕێداچوونـی دەگیرێـت.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ناسیۆنالیزمی ئێرانی/ فارسی

لەنێو هەموو دوژمنەکانی گەلی کورد، دوژمنی عەجەم (فارس) لە هەموویان زاڵمتر و مەلعونتر و خوانەناستر و بێ بەزەییترە، لە هیچ تاوانێک بەرانبەر گەلی کورد دەست ناگێڕێتەوە، هەر بە درێژایی مێژوو لەگەڵ گەلی کورد غەرەز و کینەی ڕیشەداری هەبووە و هەیەتی.

وەسیەتی پێشەوای نەمر قازی محەممەد[1]

---

١ گەوهەری حامید، قازی محەممەد پێشەوای کورد و سەرۆک کۆماری کوردستان، هەولێر ٢٠١٧

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

لەسـەر ناسـیۆنالیزمی ئێرانـی کـە بـە جۆرێـک بـە نۆسـتالۆژیا و شـانازی بـە ڕابـردووی دوورەوە گرێـدراوە، دەتوانیـن بگەڕێینـەوە بـۆ دامەزراندنـی دەوڵەتـی هەخامنشـی کـە لەسـەر میراتـی دەوڵەتـی مـاد و بـە ڕووخاندنـی ئیمپراتۆریەتـی مـاد دروسـت بـووە، بـەڵام ئەگـەر ئـەو بابەتـە وەک بناغـە هەژمـار بکەیـن پێویستیشـە ئـەو ڕاسـتییەش ئامـاژە پـێ بکەیـن کـە ئـەو ناسـیۆنالیزمە هـەر لـە سـەرەتاوە بـە نەبوونـی ئـەوی دیکـە کـە بـە درێـژای مێـژوو کـوردەکان بـوون دروسـت بـووە، ئـەو شـێوازە هەڵسـوکەوتکردنە لەگـەڵ کوردسـتان کـە تەنانـەت بـە ئاسـانی لەگـەڵ سیاسـەتی کۆلۆنیالیسـتیی وڵاتانـی کۆلۆنیالـی سـەدەی نـۆزدە و بیسـت یـەک دەگرێتـەوە، لـە هەمـوو ئـەو شـوێنەوار و

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بەڵگانـە دەسـت دەکەوێـت کـە دەوڵەتـی هەخامنشـی کـە لـە دوای ڕووخاندنـی ئیمپراتۆرییەتـی میدیـا بەرانبـەر بـە مـاد و خاکـی میدیـا واتـە کوردسـتانی ئێسـتا گرتیـە بـەر.

بەبـێ جیـاوازی لـە هەمـوو سـەردەمەکان هەبوونـی نەتـەوە/ دەوڵەتـی فارسـی کـە لـە بەرانبـەر دانیشـتووانی نافـارس هەمیشـە کەمینـە بـووە دەگەڕێتـەوە بـۆ جێبەجێکردنـی ئـەو سیاسـەتەی دژە ئـەوی دیکـە کـە هەبوونـی خـۆی گـرێ دەدات بـە نەبوونـی ئـەوی دیکـە، تەنانـەت دوای هاتنـی ئیسـلام و بـە تایبەتریـش ئایینـزای شـیعە دەبینیـن هیـچ کات لـەو سیاسـەتە دەسـتی هەڵنەگرتـووە و تەنانـەت سـەرچاوەی ئیلهـام بـۆ دەوڵەتەکانـی دوای خۆشـی بـووە، تەنانـەت لـە ئاییـن کەڵکـی هەرەباشـیان وەرگرتـووە بـۆ ئـەوەی ڕۆح وەبـەر ناسـیۆنالیزمی فـارس بـدات و بـۆ درێـژەدان بـە داگیـرکاری و دژایەتـی و بەربەرەکانـێ لەگـەڵ وڵاتانـی دیکـە کەڵکـی لـێ وەرگرێـت، نموونـەی هەرەبەرچـاوی ئـەو بابەتـە سـەفەوییەکانن. بـەڵام ئـەوەی بـە مانـای ناسـیۆنالیزمی ئێرانـی لـە سـەردەمی نوێـدا دێـت دەگەڕێتـەوە بـۆ سـاڵەکانی دوای دەوڵەتـی قاجـار و دەسـتپێکی دەوڵەتـی پەهلـەوی و لـە بونیادنانـی وڵاتێکـی سـاختەی وەک ئێـران خـۆی بەرجەسـتە دەکات و تـا بـە ئەمـڕۆش بەردەوامـە. دوکتـور «ئەحمـەد محەمەدپـوور» ناسـیۆنالیزمی ئێرانـی بـە ناسـیۆنالیزمی فارسـی- شـیعی دەناسـێنێت و دەڵێـت: «ڕۆحـی ئایینیـی ئـەو ناسـیونالیزمە بـۆ فەرهەنگـی سیاسـیی سـەفەوی کـە تاقەتـی ئەویـتری نییـە وەرگرتـووە. ئـەو ڕۆحـە لـە سـەردەمی مەشروتییـەت کـەم کـەم ڕسـکا و لـە سـەردەمی شۆڕشـی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

١٣٥٧ تەواوکـراو سـەپێندرا».[١]

ئـەو ناسـیونالیزمە کـە لەلایـەن دەوڵەتـی ناوەنـدی بـە مەبەسـتی سـەرکوتی ئەویتر کـە لەلایـەن بەشـێک لـە ئێلیتـی کۆمەڵگـەی فـارس کەسـانی وەک ئاخونـدزادە و کرمانـی دارێـژرا و دواتـر بـەردەوام وەک بەشـێک لـە سیاسـتی دانەبـڕاوی دەسـەڵات و ڕوشـنبیر و تەنانـەت زانایانـی ئایینیـی کۆمەڵگـەی فـارس هەوڵـی پەرەپێـدان و بڵاوکرانـەوەی درا.

هەرچەنـد ئەگـەر بـە گوێـرەی بیرۆکـەی ئێلیـت یـا پانئێرانیسـتەکان بێـت، ناسـیونالیزمی ئێرانـی بـۆ پێـش لـە زاییـن و لـە قووڵایـی مێـژوو دەگەڕێنـەوە کـە زۆر جـار بـۆ ڕاسـتیی قسـەکانیان پەنـا دەبەنـە بـەر ئەفسـانە و چەواشـەکاری، بـەڵام «ضیـا ئیبراهیمـی» ئـەو بابەتـە بـۆ سـەردەمی مۆدێـڕن دەگەڕێنێتـەوە و جۆرێـک لـە لاسـاییکردنەوەی هەڵـەی تێـدا بـووە، بـەڵام وەک سیاسـەتی ڕەسـمیی دەوڵەتیـش بـە تایبـەت لـە بەرانبـەر نەتەوەکانـی دیکـە وەک ئامـرازی سـەرکوت بـەکار هێـنراوە، ژینۆسـاید و سـڕینەوەی تـەواوی نەتەوەکانـی دیکـە بەشـێکی دانەبـڕاوی ئـەو سـەرکوتەیە. «ڕەزا میرپەنـج» هێشـتا نەبـوو بـە ڕەزا شـا کـە لـە لـە سـاڵی ١٩٢٤دا بزووتنـەوەی خەڵکـی خووزسـتانی بـە سـەرۆکایەتی «شـێخ خەزعـەل» دڕندانـە سـەرکوت کـرد. جـا لەبـەر ئـەوەی بزووتنـەوەی کوردایەتیـی بـە سـەرۆکایەتیی سـمکۆ زۆر بەهێزتـر بـوو لـەوەی بـە ڕەزا پەهلـەوی لەنێـو ببرێـت، ڕەزا پەهلـەوی بـە فێـڵ

١ محمدپور د.احمد، ناسیوناليسم فارسی – شیعی: از حلقه برلین تا مطالعات پارس، گۆڤاری تیشک، ژماره ٥٩-٦٠ ساڵی بیست و سێهەم.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

و تەلەکە سمکۆی لە ١٩٣٠/٦/٢١دا لەنێو برد. جا هەر چەندە ڕەزا شا، وشەی ئێرانی لە ساڵی ١٩٢٤ـەوە بە ڕەسمی لە جیاتی وشەی فارس Persia یان دەوڵەتی پەهلەوی بەکار هێنا، بەڵام ئەوە هەر بە خەڵەتاندنی گەلە نافارسەکان بوو، چونکە هەموو هەوڵدانێکی ڕەزا پەهلەوی هەر بۆ ئەوە بوو کە ئێران بکاتە دەوڵەتێکی سەنترالیستی تۆتالیتێرانەی ناسیۆنال بۆ فارسەکان، بەوەی هەموو شوێنەوارێکی کەلتووریی کورد و هەموو ئەو گەلانەی کە فارس نەبوون، وەک زمان و ئەدەبیات و فۆلکلۆر و جلوبەرگ لەنێو ببات».[٢]

ئەوەی ڕەزا شا لە حکوومەتی پەهلەویدا دەیکات جیاوازییەکی ئەوتۆی لەگەڵ ئەوانەی پێش خۆی و دوای خۆی نییە، ئەو ڕاستییە دەسەلمێنێت کە داگیرکردنی کوردستان و نەهێشتنی شۆڕشی کوردستان و زەوتکردنی مافە نەتەوەییەکانی کورد بناغەی مانەوە و بەردەوامیی دەوڵەتی ناوەندی هەژمار دەکرێت، هەر بۆیەش حەمە ڕەزا شای کوڕی ڕەزا شا لەسەر ئەو سیاسەتە نەک وەک تەنیا میراتگری باوکی بەڵکوو بە حەق لەو بوارەدا میراتگری سیاستێکی ٢٥٠٠ ساڵەی شاکانی ئێران بوون، هەر وەکوو د. «جەمال نەبەز» دەڵێت: «ڕەزا شا لە سیاسەتی نێوخۆییشدا، وەک کوڕی باوکی خۆی مایەوە و ڕێژیمی سەنترالیزمی فارسیزمی شۆڤێنیانەی بەهێزتر کرد».[٣]

---

٢ نەبەز جەمال، بیری نەتەوەییی کوردی، نە بیری قەومیەتی ڕۆژهەڵات ونەبیری نایۆنالیزمی ڕۆژاوای یە، چاپی دووەم ٢٠٠٢ لەندەن

٣ نەبەز جەمال، بیری نەتەوەییی کوردی، نە بیری قەومیەتی ڕۆژهەڵات ونەبیری نایۆنالیزمی ڕۆژاوای

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دوای شۆڕشـــی گەلانـــی ئێـــران بـــە هاتنـــە ســـەر کاری کۆمـــاری ئیسـلامی ئـەو ناسـیۆنالیزمە بـە ڕۆحـی ئایینییەکـەی بەهێـز کرایـەوە و جارێکـی دیکـە بـە هێرشـکردنە سـەر کوردسـتان قوناغـی بەهێزکردنـی خـۆی گرتـە بـەر، فتـوای جیهـادی خومەینـی بـە دژی نەتـەوەی کـورد و خەباتەکـەی ڕەنگدانـەوەی ئـەو سیاسـەتە بەردەوامـەی ناسـیۆنالیزمی فارسـی بـوو، جێـگای تێڕامانـە کۆمـاری ئیسـلامی کـە تـا ئـەو ڕادەیـەی کـە قەبـری ڕەزا شـا بڕووخێنێـت، دژایەتیـی سیسـتەمی پێشـووی دەکـرد، بـەڵام بەنیسـبەت کـورد نـەک جیـاوازی نەبـوو بەڵکـوو لەسـەر هەمـان سیاسـەت بـەردەوام بـوون، نموونـەی تیـرۆری ڕێبەرانـی کـورد تەنیـا یـەک لـەو لێکچوونانەیـە.

بـۆ مـن وەک کـورد کـە ڕۆژانـە ڕەنگدانـەوەی ئـەو ناسـیونالیزمە لـە چوارچێـوەی سیاسـەتەکانی ڕێژیمـی ناوەنـدی دەبینـم، زیاتـر لـە لێکۆڵینەوەیەکـی ئاکادێمـی گێڕانـەوەی ئـازار و نەهامەتییەکـە کـە بەسـەر نەتەوەکەمـدا هاتـووە و لـە هەمـوو بیرەوەرییەکانـی بـاب و باپیرانمانـدا هەبـووە تـا بـە ئێسـتاش بەردەوامـە، ئـەوەی شـایەنی باسـە ئـەو ناسـیونالیزمە بەرچاوتەنگـە یـان باشـترە بڵێیـن ئـەو فاشـیزمە، تەنیـا بیرکردنـەوەی دەسـەڵات نییـە، بەڵکـوو ڕیشـەی لـە بیـری زۆربـەی ئێلیـت و ئۆپۆزیسـیۆنی بەنـاو دێمۆکراتخـواز، تەنانـەت تـا ڕادەیەکـی بەرچـاو لـە کۆمەڵگەشـدا جێگیـر بـووە، ئەگـەر سـەیری دیمەنـی هەمـوو ئـەو بۆچوونـە سیاسـییانە یـان تەنانـەت ئـەو میدیایانـە کـە لـە

یە، چاپی دووەم ٢٠٠٢ لەندەن

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دونیای دێمۆکراتیکدا دەژین بکەین، چونیەتیی هەڵسوکەوتیان لەمەڕ پرسی بڕیاردان لەمەڕ مافی چارەنووسی نەتەوەکان دەبینین، ئەو ڕاستییە کە ناسیۆنالیزمی فارس شوێندانەریی زۆری بەسەر هەموو چین و توێژی کۆمەڵگە هەیە، وەک فاکتێکی حاشاهەڵنەگر دێتە بەرچاو. هەر وەکوو دوکتور «ئەحمەد محەممەدپوور» لە ئاکامی لێکۆڵینەوەیەکی خۆی لەسەر ناسیونالیزمی شیعی- فارسی دەڵێت: «پێویستە بەردەوام ئەو خاڵە ڕەچاو بکەین، کە ناسیۆنالیزمی ئێرانی/ فارسی هەبوونێکی تاقانە و یەکپارچەی هەیە، وتارێکی دەگمەنی هەیە کە لە ڕوانگەی ڕۆشنبیرییەوە ڕەگی لە ئایدیاکانی ڕەگەزپەرستیدا هەیە، لە ڕوانگەی سیاسی ئەجێندایەکی سەپێندراوە کە بۆ ماوەی سەد ساڵ بە یارمەتیی هێزی لەشکری و دەوڵەت و دامەزراوە فەرهەنگی و ڕۆشنبیری، لە هەوڵی لەنێوبردنی جیاوازییە فەرهەنگی و ئێتنیکیدایە، بەڵام سەرەڕای زیاتر لە سەد ساڵ ژینۆساید و ئێتنوساید، بەردەوام شکستی خواردووە».[٤]

شانازیکردنی فارس بە نەتەوە، ئایین و زمان و تەنانەت ڕابردووشی پرسی ئێمەی کورد نییە، دەتوانێت ڕەواش بێت، بەڵام گرفتی سەرەکی لێرەدا دەست پێ دەکات ئەوەی فارس کە بۆ خۆی بە ڕەوا دەزانێت، بەڵام بۆ نەتەوەیەکی دیکەی وەک کورد نەک بە ڕەوا نازانێت، بەڵکوو بە درێژایی مێژوو هەوڵی داوە هەر چۆن کە کورد و کوردستان بە هەموو

٤ محمدپور د.احمد، ناسیوناليسم فارسى – شيعى: از حلقه برلين تا مطالعات پارس، گۆڤاری تیشک، ژمارە ٥٩-٦٠ ساڵی بیست و سێهەم.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

تایبەتمەندییەکانیـەوە بـە شـێوەی فیزیکـی و تەنانـەت لـە مێشـکی خۆیـدا سـڕییەوەتەوە و بـۆ کوردیـش بسـڕێتەوە. ئـەو سـڕینەوە بگاتـە ئاسـتێک کـە هەبوونـی خـۆی و وڵاتـی بـە نەبوونـی ئـەوی دیکـە کـە زۆر جـار ئێمـەی کـورد بوویـن، ببینێتـەوە، لێرەدایـە ئـەو ناسـیۆنالیزمە/ فاشـیزمە ئیـتر زیاتـر لـە پاراسـتنی نەتـەوە و زمـان و وڵاتـی فـارس، نەهێشـتنی ئـەوی دیکەیـە کـە ئێمـەی کوردیـن.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ناسیۆنالیزمی کوردی

گەر دێ هەبوا مە ئیتیفاقەک
ڤێگرا بکرا مە ئینقیادەک
روم و عەرەب و عەجەم تەمامی
هەمیا ژ مە را دکر غولامی
تەکمیل دکر مە دین و دەولەت
تحصیل دکر مە عیلم و حیکمەت

ئەحمەدی خانی (١٦٥١-١٧٠٧)

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ناسیۆنالیزمی کوردی یەکێک لەو ناسیۆنالیزمە ڕزگاریخواز و ئاشتیخوازانەیە کە دەیهەوێت وێڕای پاراستنی نەتەوەکەی لە هێرشی بەردەوام کە دەکرێتە سەری، زمان و فەرهەنگی خۆی بپارێزێت و لە خاکەکەی بە ئازادی بژیت، لە هەمووشی گرینگتر ژێردەستە نەبێت. بیری ناسیۆنالیستیی کوردی ئەگەر لە چوارچێوەی هەبوونی خۆبەڕێوەبەری بە شێوەی جیاواز لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێت، دەکرێت سەرچاوەکەی بۆ ئیمپراتۆری ماد، یان دواتر لە شۆڕشەکانی دوای ڕووخانی ماد، لەو سەربەخۆییەی کە لە چوارچێوەی ساتراپی دەوڵەتی ساسانی هەیبوو، یان لە سەردەمی ئیسلامی دەوڵەتەکانی وەک حەسنەوی و مەروانی و هتد، لە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دوای سـەدەی شـانزدەوە لـە چوارچێـوەی میرنیشـنەکان و لـە سـەد و پەنجـا سـاڵی ڕابردووشـدا لـە هەمـوو ئـەو شۆڕشـانەی کـە داوای ڕزگاریـی خاکیـان کـردووە، ببینیـن. تەنانـەت لـە ڕۆژی ڕاگەیاندنـی کۆمـاری کوردسـتان وەک یەکێـک لـە گرینگتریـن ڕووداوەکانـی بیـری ناسیۆنالیسـتیی کـورد لـە سـەدەی بیسـتەمدا، لـە وتـاری سـەرۆککۆماری کوردسـتان پێشـەوای نەمـر و زانـا «قـازی محەممـەد»دا ئـەو ڕاسـتییە بـە باشـی دەردەکەوێـت کـە کۆمـاری کوردسـتانی بـە درێژایـی هەمـوو ئـەو هەوڵانـەی پێشـووی کـورد بـۆ گەیشـتن بـە ئـازادی زانـی. کتێبـی شـەڕەفنامەی «شـەرەفخانی بتلیسـی» هەوڵێکـە بـۆ ئـەوەی ئـەو خۆبەڕێوەبەرییـەی کـە هەبـووە وەک تایبەتمەندییەکـی کوردسـتان بەرجەسـتە بـکات.

لەلایەکـی دیکـەوە ئەگـەر بیـری ناسیۆنالیسـتیی کـورد بـۆ ویسـتی نەتـەوەی کـورد وەک نەتـەوە بگەڕێنینـەوە، ئـەوا پێویسـتییە لەسـەر نەتەوەبوونـی کـورد وەک فاکتێـک جەخـت بکەینـەوە، ئـەو جەختکردنـەوە لـە ئاکامـی هەوڵـی شـۆڤێنییانەی ناسیۆنالیسـتیی نەتەوەکانـی دەوروبـەر بـۆ سـڕینەوەی تایبەتمەندییەکانـی نەتـەوەی کـورد و ژینۆسـایدکردنی نەتـەوەی کـورد دەگەڕێتـەوە. چونکـە سـەرەتای دژایەتیـان بـەوە دەسـت پـێ دەکات، «کـە کـورد نەتـەوە (ملـت) نییـە و هەرچەندێکیـش لەنێـو خۆیانـدا ناکۆکییـان هەبێـت، لـە پرسـی کـورددا وەک یـەک بیـر دەکەنـەوە، بـۆ بەربەرەکانێـی کوردایەتـی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

هەوڵــی لەیــەک نێزیکبوونــەوە دەدەن».[١]

ســەلماندنی نەتــەوەی کــورد ئەســتەم نییــە و ئاســانترین ڕێگــە لەوانەیــە هــەر ئــەو ڕێگەیــە بێــت کــە هــەر تاکێکــی کــورد خــۆی بــە کــورد دەزانێــت و جیــاواز لــە نەتەوەکانــی دەوروبــەر هەســتی بەرانبــەر بــە نەتەوەکــەی خــۆی هەیــە و ســەرەڕای هەمــوو ئــەو هەوڵانــەی کــە دروان بــۆ ئــەوەی نیشــتمانەکەی پارچــە پارچــە بکرێــت و بــۆ ئــەوەی لــە ئاکامــدا کوردبــوون نەهێڵێــت، بــەڵام ئێســتاش ئەگــەر ملیۆنهــا مــرۆڤ پشــتیوانی خەباتــی کوردایەتــی بــن، ئــەوا ناکرێــت لــە نەتەوەبوونــی کــورد گومانێــک بــۆ ئەوانــەی کــە ئــاوەز ســەرچاوەی بڕیاردانیانــە بەجــێ بهێڵێــت. د. جەمــال نەبــەز زانــای لێهاتــووی کــورد وێــڕای ئاماژەکــردن بــە هەمــوو ئــەو تایبەتکارییانــەی کــە کــورد وەک نەتــەوە هەیەتــی وەکــوو زمــان، بنەچــە و ڕەچەڵــەک، نیشــتمان، ئاییــن، کەلتــوور، هەســتی وەکیەکــی کوردبــوون، لەســەر نەتەوەبوونــی کــورد بــەو شــێوەیە وڵامــی هەمــوو ئــەو شۆڤێنیســتانە دەداتــەوە کــە دەڵێــن کــورد نەتــەوە نییــە: «گەلێــک یــان کۆمەڵگەگەلێکــی ئێتنیکــی، یــان بــا بێژیــن هــەر کۆمەڵگەگەلێکــی گــەورە کــە بــە لایەنــی کەمــەوە دوو هــەزار ســاڵێک بێــت لەلایــەن خــۆ و لەلایــەن بێگانــەوە بــە نــاوی کــوردەوە ناسرابێــت و لەســەر زەوییــەک بــژی کــە نێزیکــەی هــەزار ســاڵێک بێــت بــە کوردســتان بەناوبانــگ بێــت و خاوەنــی زمانێــک بێــت

١ نەبەز جەمال، بیری نەتەوەیی کوردی، نە بیری قەومیەتی ڕۆژهەڵات ونەبیری نایۆنالیزمی ڕۆژاوای یە، چاپی دووەم ٢٠٠٢ لەندەن

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کـە بـە لانیکەمـەوە ٦٠٠-٧٠٠ سـاڵێک بێـت پێـی بنووسرێـت، ئەوجـا ئـەم کۆمەڵگەلـە گەورەیـە کـە نێزیکـەی ٢٥ ملویـن دەبێـت، لەگـەڵ ئەوەشـدا کـە بەسـەر پێنـج دەوڵەتـی بێگانـەی سیسـتەم جیـاوازدا بـەش کرابێـت، و هێندێکیشـی پەڕیبێتـە ئەمپـەڕ و ئەوپـەڕی جیهـان و هـەر بەشـێک لێـی جنسـییەی دەوڵەتێکـی بێگانـەی دیکـەی هەبێـت، کەچـی ئەمانـە هەمـوو خۆیـان هـەر بـە پێوەنـداری یـەک کۆمەڵگـە و یـەک زمـان و یـەک سـەرزەوی و یـەک کەلتـوور بزانـن کـە لێیـان بپرسـیت تـۆ چیـت، بـەر لـە هەمـوو شـتێک بێـژن کـوردم».[٢]

ئێمـە ئێسـتاش خەریکـی سـەلماندی ئەوەیـن کـە بـە فارسـێک کـە بڕیـاری خـۆی داوە هـەر بـە مـن بڵێـت نەتـەوە نییـە بسـەلمێنم کـە کـورد نەتەوەیـە، لەلایەکـی دیکـەوە سـەرەڕای هەمـووی ئـەو ڕاستییە، کوردێـک لـە سـەر چ بنەمایـەک ئامادەیـە ژێردەسـتەیی قەبـووڵ بـکات و ئامـادە بێـت بەسـیجییەک لـە کرمـان و یـەزد و ئیسـفەهان بێـت و حوکمـی بـکات، ئایـا هیـچ بێڕێزییـەک تەنانـەت لـە هەمـوو ئـەو سـتەمانەی کـە بەسـەر نەتـەوەی کوردیـش دەکرێـت زیاتـر هەیـە؟

هەبوونـی هەسـتی هاوبـەش لەنێـو نەتەوەیـەک گرینگییەکـی یەکجـار زۆری هەیـە، شـایانی باسـە وێـڕای هەمـوو هەوڵەکانـی ڕێژیمـی کۆمـاری ئیسـلامی و دەوڵەتەکانـی پێشـووی ئێـران، بـە بەکارهێنانـی جیاوازیـی ئایینزایـی کـە هەیـە بـۆ ئـەوەی درز لەنێـو کوردەکانـی شـیعە و سـوننە بـە تایبەتـی بـۆ دابڕاندنـی ناوچـەی

---

٢ نەبەز جەمال، ناسنامە و کێشەی ناسیۆناڵی کورد، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٧

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

باشووری زاگرۆس لە کوردستان کردووە، لە کارەساتی بومەلەرزەی پارێزگای کرماشان دەرکەوت کە ئەو سیاسەتە شکستی خواردوە، چونکە لە باکووریترین خاڵی کوردستانەوە بە هانای لێقەوماوان چوون، ئەوە هەستی نەتەوەیی وەک یەکبوونی کورد بوو، کە ئەو هاوکارییە و بەهاناچوونەی کە بە یەکێک لە ڕووداوە گرینگەکانی سەردەمی نوێ دەزانرێت، ئافراند.

هەر چۆن لە زۆربەی لێکۆڵینەوەکان باس لە شوێندانەریی نووسینەکانی «ژان ژاک ڕۆسۆ» لە ناسیۆنالیزمی فەڕانسەوی، یان نووسینەکانی هردر و فیختە لەسەر ناسیۆنالیزمی ئاڵمان، یان نووسینەکانی ماتسینی لەسەر ناسیۆنالیزمی ئیتالیا دەکرێت، لێکۆڵەرانی ناسیۆنالیزمی کوردیش مەم و زینی ئەحمەدی خانی بە سەرەتای ئەو هەوڵانە دەزانن کە ڕۆشنبیری کورد بۆ گەیشتن بە دەوڵەتی کوردیی داوە، «بیرکەرەوەی کورد ئەحمەدی خانی (١٦٥٠/١٦٥١-١٧٠٦) کە مەم و زینەکەی لە ١٦٩٤ یان ١٦٩٥دا نووسیوەتەوە، کوردی بانگ کردووە بۆ یەکگرتن و دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردیی سەربەخۆ و خۆڕزگارکردن لە ژێردەستەیی تورک و فارس و پەیداکردنی شایەکی کوردی و تاجێکی کوردی و دراوێکی کوردی و ڕازەی کەلتووریی کوردی و... هتد».[٣]

بەڵام ئەگەر لە چوارچێوەی کرداری سیاسی و شۆڕش هەوڵی ناسیۆنالیزمی کوردی بۆ ڕزگاری ببینین ئەوە «هەوڵدان بۆ

٣ نەبەز جەمال، بیری نەتەوەییی کوردی، نە بیری قەومیەتی ڕۆژهەڵات ونەبیری نایۆنالیزمی رۆژاوای یە، چاپی دووەم ٢٠٠٢ لەندەن

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دامەزراندنــی دەوڵەتــی ناســیونال لای کــورد بــە کــردەوە لــە ســەدەی هــەژدەوە دەســتی پــێ کــردووە و لــە نیــوەی یەکەمــی ســەدەی نــۆزدەدا گەیشــتووەتە پلــەی خەباتــی چەکدارانــەی ڕێکخــراو».[٤]

هــەر لــەو ڕوانگەیەوەیــە کــە هەندێــک لــە لێکۆڵــەران شۆڕشــەکەی شــێخ عوبەیدوڵــڵای نەهــری لــە ســاڵی ١٨٨١دا بــە بناغــەی ناســیۆنالیزمی کوردیــی چاخــی نــوێ دیــار دەکــەن. «بەهەشــتی شــێخ عوبەیدوڵــڵای نەهــری، کــە شــێخی دەروێشــەکانی تەریقەتــی نەقشــبەندی بــوو لــە ژووررووی کوردســتاندا، دەیویســت کوردســتان بــە جارێــک لــە هەمــوو دەســەڵاتێکی تــورک و فــارس ڕزگار بــکات و دەوڵەتێکــی ســەربەخۆی کــوردی دروســت بــکات و بــۆ ئەمــەش نوێنەرەکانــی دەوڵەتــە ڕۆژاواییەکانــی ئــاگادار کردبــوو، لــە ســاڵی ١٨٨٠/١٨٨١دا بــە کــردەوە لەشــکری کێشــابووە ڕۆژهەڵاتــی کوردســتانەوە».[٥]

لــە لێکۆڵینــەوە بــۆ دیتنــەوەی ئاخێزگــەی ناســیۆنالیزمی کوردیــدا ڕوانگــەی جیــاواز هەیــە، بــە تایبەتــی پڕۆفیســۆر د. «عەبــاس وەلــی» لەســەر ئاخێزگــەی ناســیۆنالیزمی کــوردی بــۆ زۆر نزیکــتر واتــە لــە ســەدەی بیســتەم و دامەزراندنــی کۆمەڵــەی ژێــکاف دەگەڕێنتــەوە و دەڵێــت: «دامەزرانــی کۆمەڵــەی ژیانــەوەی کوردســتان لــە ســاڵی ١٩٤٢ ئاماژەیــە بــۆ دەرکەوتنــی هــزر و کــرداری ناسیۆنالیســتیی مۆدێــڕن لــە

٤ نەبەز جەمال، بیری نەتەوەییی کوردی، نە بیری قەومیەتی ڕۆژهەڵات ونەبیری نایۆنالیزمی ڕۆژاوای یە، چاپی دووەم ٢٠٠٢ لەندەن

٥ نەبەز جەمال، بیری نەتەوەییی کوردی، نە بیری قەومیەتی ڕۆژهەڵات ونەبیری نایۆنالیزمی ڕۆژاوای یە، چاپی دووەم ٢٠٠٢ لەندەن

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کوردستانی ئێران».[٦]

ئەو بۆچوونە تەنانەت لەگەڵ ئەو بەشە لە نووسینی خۆشی پاردۆکسی هەیە کە دەڵێت: «بەرگریی کوردەکان لە بەرانبەر ئەو شوناسە زۆرەملێیە و پێداگریکردن لەسەر دەربڕینی جیاوازییەکانیان بناغە و بنەمای ناسیۆنالیزمی کوردیی بەدی هێنا»[٧]؛ چونکە بەرگریکردنی کوردەکان ئەگەر بۆ زۆر کۆنیش نەگەڕێنەوە لانیکەم هەوڵ و شوێندانەریی هەر دوو شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری و شۆڕشی سمکۆی شکاک لە کوردستانی خۆمان و شۆڕشەکانی پارچەکانی دیکە و شوێندانەرییان نابێ وەلا بنرێت. بەڕێز «وەلی» کە بە نیشانەی پرسیارەوە لە شۆڕشی سمکۆ کە ئایا هەوڵێک بووە بۆ سەربەخۆیی کوردستان یان بەرهەڵستکارانەیەکی عەشیرەتی بووە دەڕوانێت، بە کورتکردنی تەمەنی ناسیۆنالیزمی کوردی دەیهەوێت چ ئامانجێک بپێکێت، دیار نییە، بەڵام ئەو بۆچوونەی د. «جەماڵ نەبەز» لەو بوارەدا ژیربێژانەتر دێتە بەرچاو کە دەڵێت: «بیری دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردیی ناسیۆناڵ کە هەموو نەتەوەی کورد بگرێتەوە لە کوردستانێکی سەربەخۆدا و بە سەرکردایەتیی شایەکی کورد، هەر لە کوردستان خۆیدا هەڵقووڵاوە و لە بێگانەوە وەرنەگیراوە و ئەم بیرەش بە لایەنی کەمەوە لە

---

٦ ولی عباس، شکلگیری هویت ملی کوردی در ایران، ترجمەی سحر باقری جمیل رحمانی، شهریور ١٣٩٩

٧ ولی عباس، شکلگیری هویت ملی کوردی در ایران، ترجمەی سحر باقری جمیل رحمانی، شهریور ١٣٩٩

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

سەرەتای سەدەی شازدەیەمدا بووە، ئەمە لە کاتێکدایە کە گەلانی فارس و عەرەب و تورک، بە وێنەی گەلە ئورووپاییەکان لە سەدەکانی نێوەڕاستدا هەوڵی دامەزراندنی دەوڵەتێکی تێریتۆریال territorial state داوە».[8]

لە هەر حاڵێکدا ئەوەی ڕوون و ئاشکرایە بە پێچەوانەی بەشێکی بەرچاوی ناسیۆنالیزمی نەتەوەکانی دیکە کە ئامانجی خۆیان پێکاوە، ناسیۆنالیزمی کوردی نەک نەیتوانیوە بە ئامانجەکانی بگات بەڵکوو ڕووبەڕووی سەدان پیلانە بۆ ئەوەی بە ئامانج نەگات و گەلی کورد بە ژێردەستەیی بمێنێتەوە و نەتەوەبوونی خۆی فەرامۆش بکات. لە وڵامی پرسیاری ئەوەی بۆ ناسیۆنالیزمی نەتەوەکانی دەوروبەر بە هەموو باکگراوندێکی دونیابینییەوە کە هەیانە، لە ڕاستی ڕاست تا دەگاتە چەپی چەپ بە دژی سەرەتاییترین مافەکانی نەتەوەی کوردە و سیاسەتی ناسیۆنالیستیی نەتەوەیی خۆیان لەسەر بنەمای بەردەوامی بە داگیرکردنی خاکی کوردستان بەردەوام دەکەن و تەنانەت ئەو سیاسەتەشیان نەک لە ڕێگەی دەوڵەت و ئامرازەکانی بەڵکوو بە گشتی لە ڕێگەی هەموو کۆمەڵگەوە لە میدیا بگرە هەتا سیستەمی پەروەردە، لە مەلا و ڕۆشنبیر بگرە هەتا دەگاتە دووکاندارێکی ئاسایی لە شاری تاران جێبەجێ دەکەن؟ تەنیا دەتوانم ئەوە بڵێم کە هەبوونی کوردستان و کوردی ئازاد بە نەمانی خۆیان دەزانن و بەردەوامیی ژیانیان لە داگیرکردنی

---

٨ نەبەز جەمال، بیری نەتەوەییی کوردی، نە بیری قەومیەتی ڕۆژهەڵات ونەبیری نایۆنالیزمی رۆژاوای یە، چاپی دووەم ٢٠٠٢ لەندەن

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کوردستاندا دەبینن، ئەوەش وێڕای چارەنووسی جوغرافیا و سیاسەت و پیلانی زلهێزانی دونیا، بۆ ڕەگەزپەرستیی ناسیۆنالیستی/ فاشیستیی نەتەوەکانی دەوروبەرو بەتایبەتی ناسیۆنالیزمی ئێران/ فارسی دەگەڕێتەوە. بەڵام لە وڵامی پرسیاری ئایا بەو دۆخەوە هیوا بۆ ڕزگاریی کورد نییە، بێگومان هەیە، ئەو هیوایە سەرەتا بە قامکدانان لەسەر ڕاستیی ناسیۆنالیزمی نەتەوەکانی دەوروبەر بە دژی کورد سەرچاوە دەگرێت، کە ژیانی خۆی لە مەرگی کورددا دەبینێتەوە، دواتر بە دارشتنی سیاسەتی بەرگری و دژایەتیی ئەو سیاسەتانە لە چوارچێوەی ئایدیای کوردایەتی، بە کەڵکوەرگرتن لە بیری ناسیۆنالسیتیی کوردی و هەر تێزێک کە لە هەر ئایدیایەکی دیکە (بە مەرجێک نەکەوێتە خانەی هەوڵی شۆڤینیستانە) هەبێت، لە کۆتاییشدا هەوڵی پاراستنی ئەو ئەزموونەی کە توانیویەتی چوارچێوەیەک بۆ ئازادیی کورد دابین بکات، لە ڕێگای ئایدیای جیاواز بۆ ئەوەی نەگەڕێینەوە خاڵی سیفر.

بەدڵنیاییەوە هەر بەو ئەندازەی کە لەنێوبردنی کورد شکستی خواردووە و مومکین نییە، ئەوا گەیشتن بە ئازادی و ڕزگاری لە ڕێگەی ئاوەز و ئەزموونوەرگرتن لە مێژوو مسۆگەرە.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئایدیۆلۆژیای کوردایەتی

ئاشکرایە کە کورد کێشەی نەتەوایەتیی هەیە و هەتا ئەو کێشەیە چارەسەر نەبێت، هیچ پرۆژەیەکی سیاسیی دیکە ناتوانێت خۆی دەر بخات.[1]

ئەیووب کەریمی

١ کەریمی ئەییوب، کورد وەک قوربانی سێ ئیدیۆلۆژی، گوتارنامە، مانگنامەی کۆمەڵایەتی، کولتوری سالّی یەکەم ژمارەی ١ پووشپەرری ١٣٨٧ی هەتاوی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

لـە یەکەمیـن سـەرنجدا ئـەو مانشـێتەی سـەرەوە بابەتێـک نییـە کـە شـایانی باسـکردن بێـت، چونکـە بـۆ هەمـوو لایـەک دیـارە کـە کوردایەتـی چییـە و ئایدیۆلۆژیـای کوردایەتیـش پەیوەندیـی بـە کوردایەتییـەوە هەیـە، کەواتـە باسـکردن لەسـەر بابەتێـک کـە بـۆ هەمـوو لایـەک ڕوونـە بەفیرۆدانـی کات هەژمـار دەکرێـت. بـەڵام دوای تاوتـوێ کردنـی ئـەو باسـە ئەگـەر پرسـیار بکەیـن ئەگـەر بابەتەکـە ئەوەنـدە ڕوونـە، دەکرێـت ئـەو ئایدیۆلۆژیایـە وەک هەمـوو ئایدیۆلۆژیاکانـی دیکـە پێناسـە و چوارچێوەیەکـی ڕوونـی نیشـان بدریـت یـان پێناسـە بکرێـت. بێگومـان لـە وڵامـدا، وێـڕای نەبوونـی وڵامـی ڕوون، تەنانـەت لەوانەیـە لەلایـەن هێـزی سیاسـی و ڕوانگـەی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

جیـاواز وڵامـی جیـاواز لـەو بـوارەدا هەبێـت. تەنانـەت هەمـوو هێـز و لایەنـەکان بـە ئەوانـەی کـە کوردایەتـی دەکـەن و ئەوانـەی کـە نایکـەن، یـان تەنانـەت ئەوانـەی کـە لەلایـەن ڕژێمیشـەوە پیلانیـان بـۆ دانـراوە بانگەشـەی کوردایەتـی بکـەن لـە ڕوانگـەی خۆیانـەوە بـۆ ئـەو باسـە دەڕوانـن.

بـە تایبەتـی بـە هەبوونـی ئـەو دوژمنانـەی کـە هەبوونـی خۆیـان لـە نەبوونـی گەلەکـەی ئێمـە دەبیننـەوە، بـە تێچوویەکـی یەکجـار زۆر لـە چوارچێـوەی ئـەوەی پـێ دەوترێـت شـەڕی نـەرم بـەردەوام هـەوڵ دەدەن کـە گوتـاری کوردایەتـی بەلاڕێـدا ببـەن، بـەو بـە لاڕێبردنـەش ئـەو گوتـارە لاواز و بـێ نێـوەڕۆک بکـەن کـە لـە نێوبردنـی ئاسـان و ئاسـانتر ببێـت. لێرەدایـە کـە پێویسـتی هێنانـە بـەر باسـی ئـەو بابەتـە لـە چوارچێوەیەکـی ڕوون و ئاشـکرا کـە لانیکـەم لەنێـوان ئەوانـەی کـە کوردایەتـی دەکـەن و ئەوانـەی زیانـی پـێ دەگەیەنـن، سـنوورێکی ڕوون دابنرێـت، دەردەکەوێـت.

بێگومـان مەبەسـتی مـن لێـرەدا ئـەوە نییـە ئـەو بابەتـە بکەمـە باسـێک هەتـا درزێـک لەنێـوان ئـەو لایەنـە سیاسـییەی کـە خـۆم بـە شـانازییەوە ئەندامێتیـی دەکـەم و لایەنەکانـی دیکـە کـە ڕێـز لـە خەبـات و تێکۆشـانیان دەگـرم، دروسـت بکـەم، لـە دۆخـی ئێسـتادا دەبـێ هەمـوو هەوڵێکـمان دژایەتیـی درز دروسـتکردن بێـت، چونکـە بـەو شـێوەیە دەتوانیـن بـە پێچەوانـەی ویسـتی دوژمـن هەنـگاو هەڵێنیـن، بەڵکـوو ئـەوەی زیاتـر مەبەسـتی منـە وڵامدانەوەیەکـی ژووری ئۆپەراسـیۆنی شـەڕی نەرمـی دوژمنـە کـە دەیهەوێـت کوردایەتـی وەک

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

خـۆی پێناسـە بـکات و بیکاتـە ویسـتی زۆرینـەی کـوردی ڕۆژهـەڵات. بـە تایبەتـی ئـەو ڕێژیمـەی لـە ئێرانـدا ئێمـە بـەردەوام بـە درێـژای مێـژوو بـە دژی خەباتمـان کـردووە، بـە پێچەوانـەی ڕێژیمەکانـی دیکـە کـە یەکسـەر ئینـکار لـە بوونـی کـورد دەکـەن، یـان ئەگـەر دان بـە هەبوونیشـیدا بنێـن، دان بـە مافەکانـی وەک نەتـەوەدا نانێـن، وێـڕای نیشـان نەدانـی دوژمنایەتـی لەگـەڵ نـاوی کـورد و کوردسـتان، بـەڵام بـەو نێوەڕۆکـەی کـە خـۆی دەیهەوێـت و پێناسـەی بـۆ دەکات، ئـەو کارەش بـە چەواشـەکاری و ڕێگریکـردن لـە پەرەسـەندنی گوتـاری کوردایەتیـی ڕاسـتەقینە بـۆ ئـەوەی پێگـەی کوردایەتیـی ڕاسـتەقینە لـە کەمینـەدا بێـت، هـەر بۆیـەش هەوڵەکانـی ڕێژیمـە یـەک لـە دوای یەکەکانـی ئێـران زیاتـر لـە هـەر دەوڵەتێکـی دیکـە زیـان بـە ناسـنامە و هەبوونـی کـورد دەگەیەنـن.

لەسـەر ئـەو بنەمایـەی کـە ئایدیۆلۆژیـاکان لـە سـەرەتادا شـیکردنەوەیەک لـە دۆخـی ئێسـتا، بـە مەبەسـتی دیتنـەوەی ئـەو کـەم و کوڕیانـەی کـە هەیـە و هەروەهـا ڕەخنەکردنیـان، دەتوانـن دەسـت لەسـەر پرسـەکان دابنێـن، دواتـر چۆنیەتیـی نەهێشـتنی ئـەو کـەم و کوڕیانـە لـە چوارچێـوەی بەرنامەیـەک دیـاری دەکرێـت، کەواتـە سـەرەتاییترین ڕۆڵـی ئایدیۆلۆژیـا ئەگـەر شـیکردنەوەی دۆخـی ئێسـتایە، تـا ڕاسـتییەکانی ئـەو دۆخـە دەربکەوێـت بـۆ ئـەوەی ڕەخنـە بکرێـت بـۆ هەبوونـی دۆخێکـی باشـتر، لـە ئایدیۆلۆژیـای کوردایەتیشـدا ئەگـەر شـیکردنەوەیەکی کورتمـان هەبێـت بـۆ ئێسـتای دۆخـی کـورد دەبینیـن کـە کـورد لـە مێـژووی هاوچەرخـی خـۆی کـە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بـە شـۆڕش بـە دژی دەسـەڵاتەکانی ناوەندیـی وڵاتـەکان و ئازادکردنـی خاکـی کوردسـتان بـۆ ئـەوەی کـە قەوارەیەکـی ئازادکـراوی کـوردی هەبێـت، کـە کـورد تێیـدا خـۆی بەڕێـوە ببـات، دەسـتی پـێ کـرد. بـە دوای شۆڕشـی بەدرخانییـەکان، گەورەتریـن شـۆڕش لـەو بـوارەدا شۆڕشـی شـێخ عوبەیدوڵـڵای نەهـری بـوو، بنەمـا یـان گەوهـەری بیـری شۆڕشـی شـێخ عوبەیدوڵـڵا لـەو بەڵگانـەی کـە بەردەسـتن، ڕزگارکردنـی وڵات لـە دەسـتی تـورک و فارسـە بـۆ ئـەوەی کوردیـش وەک ئـەوان خـاوەن سـەروەری و وڵات بـن. هەروەهـا سـەرەتای ئـەو هێرشـەش لـە کوردسـتانی ڕۆژهـەڵات دەسـتی پـێ کـرد، هـەر چەنـد ئـەو شۆڕشـە شکسـتی خـوارد، بـەڵام بـە سـەرچاوەی بەهێزبوونـی بیـری ناسیۆنالیسـتیی کـورد بـۆ ڕزگارکردنـی وڵات هەژمـار دەکرێـت، لەنێـوان شۆڕشـی شـێخ عوبەیدوڵـڵا و دامەزراندنـی کۆمەڵـەی ژێـکاف هەمـوو شۆڕشـەکانی کـورد هەڵگـری ئـەو بیـرە بـوون کـە کوردسـتان ڕزگار بکـەن، لـەو نێـوەدا شۆڕشـی سـمکۆی شـکاک لـە ڕۆژهەڵاتـی کوردسـتان کـە هـاوکات لەگـەڵ بەهێزبوونـی پەهلەوییەکانـە، یـان باشـتر بڵێـم دوای نەمانـی شۆڕشـی سـمکۆ، پەهلـەوی زیاتـر توانـی بەرنامەکانـی خـۆی لـە پێنـاو بەهێزکردنـی ناسـیۆنالیزمی فـارس پـەرە پـێ بـدات، بـە هەمـان شـێوە کـە شۆڕشـی شـێخ عوبەیدوڵـڵا هەڵگـری بیـری ناسیۆنالیسـتی بـوو و تەنانـەت بەهـۆی بەهێـزی توانـی شـوێندانەریی زیاتـر لەسـەر نەوەکانـی داهاتـوو دابنێـت.

ئـەوەی لـە شۆڕشـی شـێخ عوبەیدوڵـڵای نەهـری زۆر بەرچـاو بـوو، ڕەهەنـدی کوردسـتانی گـەورە بـوو، چونکـە سیسـتەمی نوێـی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دونیا بە دوای شەڕی یەکەمی جیهانی نەهاتبووە ئاراوە و سنوورە نوێیەکانی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست نەکێشرابوون. بەڵام شۆڕشەکانی دواتر سنووری خەباتیان لە چوارچێوەی سیستەمی نوێدا بە دوای شەڕی یەکەمی جیهانی دیاری دەکرد، جیا لە سمکۆی شکاک کە شۆڕشەکەی هاوکات و دوای شەڕی یەکەمی جیهانی بوو، هەوڵەکانی بۆ دروستکردنی پەیوەندی لەگەڵ پارچەکانی دیکە و تەنانەت سەردانکردنی بۆ لای شێخ «مەحموودی بەرزنجی» نیشان دەدات ئەگەر بە لاوازیش بێت دوایین هەوڵی کورد بۆ سڕینەوەی سنوورە دەستکردەکان بووە.

پێویستە ئاماژەش بەوە بکەین کە کورد لەنێوان شۆڕشە گەورەکانیشدا بەردەوام تەنانەت ئەگەر لە ئاستی لۆکاڵی و عەشیرەتیش بێت هەر لەگەڵ حکوومەتی ناوەندی گرفتی هەبووە، بۆ نموونە لە یەکێک لەو گرفتانەی کە لە ناوچەی ورمێ بەر لە کۆماری کوردستان دێتە ئاراوە، عەشیرەتەکان چەند داخوازی ئاراستەی کاربەدەستان دەکەن، لەوانە کە مافی هەڵگرتنی ئازادانەی چەکیان هەبێت، یان دامودەزگای حکوومەتی لە ڕێگەی کەسانی ناوچەوە بەڕێوە ببردرێن، هەروەکوو لەو داخوازییانە دیارە هەبوونی هەستی جیاواز و ویستی جیاواز لە خەڵکی دیکە، لەسەر ئەو بنەمایەی کە ناسنامەی سەپێندراو پەسند ناکرێت، هەر هەبووە، کەواتە بچووکیی بەرەبەرەکانێ دژی دەسەڵاتی ناوەندی بەو مانایە نایەت کە سیاسی نەبوون یان پەیوەندیی بە کوردایەتییەوە نەبووە، تەنانەت ئەگەر ئەو پەیوەندییە زۆر لاواز

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بێـت.

کۆمەڵـەی ژێـکاف کـە بـە قوناغێکـی نـوێ دادەنرێـت، لـە سـەرەتادا وێـڕای هەمـوو ئـەو جیاوازییانـەی کـە لەگـەڵ شۆڕشـەکانی پێشـوویدا هەیبـوو، بـەڵام لـە نەناسـینی سـنوورە دەسـتکردەکاندا هەتـا ڕادەیەکـی زۆر پەیڕەویـی لـە شۆڕشـەکانی پێشـوو دەکـرد، هەبوونـی پەیوەنـدی لەگـەڵ باشـوور یـان هەوڵەکانـی پەیماننامـەی سـێ سـنوور، دەکرێـت لـەو چوارچێوەیـە ببینیـن، بـەڵام ئـەو بابەتـە بـە تایبەتـی دوای کۆمـاری کوردسـتان بـە تـەواوی گـرێ درا بـە هـەوڵ تێکۆشـان لـە چوارچێـوەی سـنووری ئـەو وڵاتانـەی کـە کوردیـان بەسـەردا دابـەش کرابـوو. پێـم وایـە لـە دوای یەکەمیـن دابەشـکردنی کوردسـتان لـە دوای شـەڕی «چاڵـدران» تـا دوای کۆمـاری کوردسـتان ئـەو ئامانجـەی کـە دوژمنـان کـە کوردسـتانیان پـێ دابـەش کردبـوو بـەدی هاتبـوو، بـە تایبەتـی لـە دوای شـەڕی جیهانیـی یەکـەم کـە دەسـتی زلهێزانیشـی لەگـەڵ بـوو. ئامانجـی دوژمنـان لـەو دابەشـکردنانە لاوازکردنـی کـورد بـوو بـۆ ئـەوەی هێـزی یەکگرتـووی نەبێـت، بـۆ ئـەوەی نەتوانێـت هێـزی خـۆی لـە دەوری یـەک ئامانـج کـە ئەویـش کوردسـتان و ڕزگارکردنـی بـووە، یـەک بخـات.

لـە قوناغـی دووەمـی هەوڵـی دوژمنـان بـە تایبەتـی ئـەو چـوار دەوڵەتـەی کـە کـوردی بەسـەردا دابـەش کـراوە، وێـڕای تواندنـەوە و نەهێشـتنی کـورد، ئـەوە بـوو هـەوڵ بـدەن ئەگـەر ئامـاژە بـە پرسـێکیش بـە نـاوی پرسـی کـورد بکـەن، بـە پرسـی نێوخۆیـی لەقەڵـەم بدرێـت. ئـەو بابەتـە زیاتـر لـە هەوڵـی ئـەو وڵاتانـە یـان لاوازبوونـی کـورد لـە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بەرانبەر سیاسەتەکانی سەرکوت و ئاسمیلەکردنی کورد، بەرهەمی سیستەمی نوێی دونیا واتە سیستەمی نەتەوە دەوڵەت بوو، چونکە بە گوێرەی سیستەمی نوێ، دەوڵەت پێگەی مافی سیاسیی هەیە، تەنانەت نەتەوەی جیاواز لەنێو وڵاتێک دەبێ لەنێو ئەو دەوڵەتە گرفتەکانیان چارەسەر بکەن، ئەو دەوڵەتانەش بەرپرسن لە پرسی نێوخۆیی و تەنانەت ناکرێت بە هیچ شێوەیەک دەستێوەردان لەو بووارەدا بکرێت. ئەگەر لە شوێنێکیش باس کرابێت یان کورد بۆ خۆی هەوڵی دابێت کە پرسەکەی بە نێونەتەوەیی بکات، لە چوارچێوەی پرسی کەمینەکان بووە، ئەو دەوڵەتانەی کە کوردستانیان بەسەردا دابەش کراوە، نەک بە پێی داخوازییەکانی نەتەوەی کورد نەهاتوون، بەڵکوو هەموو داخوزییەکانی کوردیان بە پێشێلکردنی تەواوییەتی سنوور و یەکپارچەیی ئەو وڵاتانەیان هەژمار کردووە و سەرکوتیان کردوون، تەواویەتی خاکی ئەو وڵاتانەش لەلایەن ئەو دەوڵەتانە و کۆمەڵگەکانیان بە بابەتێکی پیرۆز دادەنرێت و نابێ پێشێل بکرێت، دەزانرێت.

ئەوەش وای کردووە کە لە دوای زیاتر لە سێ چارەکە سەدە لە دامەزراندنی کۆمەڵەی ژێکاف تا ئەمڕۆ کە زۆربەی هێز و لایەنە سیاسییەکان خوازیاری چارەسەرکردنی پرسی کورد لە چوارچێوەی ئەو سنوورانەدا بن، هەروەها لەوەش گرینگتر تەنانەت هەندیک هێز و لایەن داوای زۆر کەمتریش کە هەندێک داوای گشتی وەک دێمۆکراسی و هەندێک ئازادی کە لەوانەیە خەمی هەر شارۆمەندێکی غەیری کوردیش بێت وەک بەرنامەی سیاسیی خۆیان

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

دەزانـن. ئـەوە دووەمیـن قوناغـی بـە ئامانـج گەیشـتنی دوژمنـە کـە پرسـی کـورد لـە پرسـی نەتەوەیـەک بـۆ پرسـێکی نێوخۆیـی کـە زۆرجـار خۆشـی بـە نەبوونـی ئاوەدانـی و هتـد دەبەسـتێتەوە کـەم بکاتـەوە. لەژێـر سیاسـەتی کۆمـاری ئیسـلامی هەندێـک جـار ئـەو هەستەسـۆزەی کـە بـۆ کوردایەتـی هەیـە، لـە چوارچێـوەی هەڵبژاردنـەکان و ناردنـی مۆرەیەکـی سـپای پاسـداران بـۆ بەنـاو مەجلیسـی ئیـران، خـۆی دەبینێتـەوە، کـە نیشـان دەدات کـە هەوڵەکانـی ڕێژیـم هەتـا چ ڕادەیـەک لـەو بـوارەدا کاریـان کـردووە، بگـرە سـەرکەوتووش بـوون.

ئەگـەر دوو بابـەت هەبێـت کـە ڕێژیمـی سیاسـی لـە ئێـران لـە قوناغـی دووەمـدا سـەرکەوتنی تـەواوی بەدەسـت نەهێنابێـت، یەکەمیـان وێـڕای سـەرکوتی بەردەوامـی زۆر دڕندانـە، هەبوونـی پێگـەی شـۆڕشـێکی بەهێـزە واتـە هەبوونـی هێـزی سیاسـیی بەرهەڵسـتکارە (بـە هەمـوو هێـزە سیاسـییەکانەوە)، تەنانـەت ئەگـەر لـە هەندێـک قوناغـدا لاوازیـش بێـت، بـەڵام بـەردەوام هەوڵـی بوژانـەوە و بەهێزبوونـی خـۆی داوە، دووەم هەبوونـی هەسـتی کوردایەتـی لـە ڕۆژهـەڵات لـە زۆر ئاسـتی کەلتـووری و ئەدەبـی و سیاسـی و هەندێـک چەمکـی نـوێ وەک ژینگەپارێـزی و بەرزکردنـەوەی هەسـتی وەکیەکـی هاوبـەش بـە پێچەوانـەی هەمـوو هەوڵەکانـی ڕێژیـم بـە ڕادەیـەک خـۆی بـە گەوهـەری کوردایەتـی دەوڵەمەنـد کـردووە، کـە هەمـوو بەرنامەکانـی ڕێژیمـی پووچـەڵ کردووەتـەوە، ئـەو هەسـتە لـە شـەقامی ڕۆژهەڵاتـی کوردسـتان پوتانسـییەلێکی گەورەشـیان هەیـە، هـەر ئـەو پوتانسـییەلە گەورەیـە وا دەکات کـە بەرپرسـیاریەتیی هێـزی شـۆڕش زۆر قـورس

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بێت بۆ ئەوەی ئەو هێزە بەرەو ئاراستەیەک کە لە چوارچێوەی ئایدۆلۆژی کوردایەتی بێت ببات، لێرەدایە پێویستیی هەبوونی ئایدیۆلۆژیای کوردایەتی بۆ شیکردنەوە و ڕەخنەی ئەو پیلانانەی کە کۆماری ئیسلامی بەنیسبەت کوردایەتی هەیەتی، خۆی دەردەخات.

ئەگەر لە چوارچێوەی حیزبی دێمۆکراتدا باسی ئەو بابەتە بکەم پێوستە ئاماژە بەو ڕاستییە بکەم کە حیزبی دێمۆکرات، ئەگەر لە داخوازیی خۆیدا زیادتر جەختی لە سەر دێمۆکراسی کردبێتەوە، زۆر بابەتی پەیوەندیدار بە دێموکراسی خوازیشی هێنابێتە بەر باس، هیچ کات ڕۆحی کوردایەتی لە ناخی ئەو حیزبە نەهاتووەتە دەر، ئەو ڕۆحەی کە دوایی شۆڕشەکانی مێژووی هاوچەرخ لە کۆمەڵەی ژێکاف دوبارە بە شێوەیەکی دیکە دامەزراوە و لە کۆماری کوردستان خۆی دەرخست، هەر ئەو ڕۆحە وا دەکات کە لە دوای شۆڕشی گەلانی ئێران کە مافی نەتەوەییەکانی کورد دابین نابێت، بەرگری لە کوردستان بکات، هەر ئەو ڕۆحە وا دەکات کە ڕێژیم لە هیچ ڕێگایەک، تەنانەت تیرۆرکردنی ڕێبەرانی شوێندانەری ئەو حیزبە بە هەبوونی نرخێکی نێونەتەوەیی، بۆ کۆتاییهێنان بە خەباتی ئەو حیزبە سڵ نەکاتەوە، هەر ئەو ڕۆحەش بوو کە توانی هەوڵەکانی خۆی لە چوارچێوەی ڕاساندا کە ترسی سەرانی ڕێژیم لە ئاستی هەرەسەرەوە بە دەر بخات و هەموو هەوڵێک بدەن کە ئەو هەوڵە شکست بخوات، بەڵام لە قوناغی ئێستادا پێویستە هەمووی ئەو هەوڵانەی هەن بە سەرنجدان بە کەم و کوڕییەکانیان و باشترکردنیان و دەوڵەمەندکردنی بە شیکردنەوەکانی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئایدیۆلۆژیـای کوردایەتـی هەوڵـی زیاتـری بـۆ بدرێـت، کـە ئـەو هەوڵـە دەبـێ ببێتـە هەوێنـی هەرچـی زیاتـری یەکخسـتنی نێـوان ئـەو پوتانسـییەلەی کوردایەتییـەی کـە لـە نێوخـۆی ڕۆژهەڵاتـدا هەیـەو هێـزی شـۆڕش بدرێـت.

شـایانی باسـە نابێـت ئـەو گۆڕانکارییانـە کـە لـە ئاسـتی وڵاتەکانـی دیکـەی کـە کوردسـتانیان بەسـەردا دابـەش کـراوە بـە هێنـد وەرنەگریـن، چونکـە دەبینیـن تەنانـەت بـە نەمانـی سیسـتەمی دیکتاتـۆری و پەرەسـەندی دێمۆکراسـی، بـەڵام لـە ئاسـتی دۆخـی کـورد و کوردسـتان گۆڕانکارییەکـی ئەوتـۆ کـە مەترسـی سـەرکوتی نەتـەوەی کـوردی نەهێشـتبێ بـەدی نەهاتـووە، بەڵکـوو لـە هـەر دەرفەتێـک کـە بۆیـان بلـوێ هێرشـی یاسـای ئابـووری تەنانـەت لەشـکریش بـۆ سـەر کوردسـتان سـڵ ناکەنـەوە، ئـەو بەڵگەیەکـی بەهێـزە کـە پرسـی کـورد زیادتـر لـە پرسـی دێموکراسـی پرسـی نەتەوەییـە، بۆیـە پێویسـتە وەک پرسـی نەتـەوەش ببیندرێـت، بـە پێچەوانـەی ئـەوە بەهـۆی هەبوونـی ڕوانگـەی داگیرکـەری بەنیسـبەت کوردسـتان، سیسـتەمەکان ئەگـەر دێمۆکراتیـش بـن، بەرانبـەر کـورد لـە چوارچێـوەی وڵاتێکـی داگیرکـەر هەڵسـوکەوت دەکـەن. تەنانـەت ئۆپۆزیسـیۆنی ناکوردیـی ئـەو وڵاتانـەش کـە لافـی دێمۆکراسـیخوازی لـێ دەدەن، ئەگـەر پرسـیاری ئەوەیـان لـێ بکرێـت ئێـوە لەنێـوان مانـەوەی ئـەو ڕێژیمانـە و هەبوونـی ڕێژیمێـک کـە دان بـە مافـی نەتەوەیـی کـوردی دابنێـت و ڕێـز لـە خواسـتی کـوردان بگرێـت، کامیـان هەڵدەبژێریـت؟ بێگومـان ئەوانـەی کـە چاویـان بـە مافـی نەتـەوەی کـورد هەڵنایـەت و لـە وڵامـدا دەڵێـن کـە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

ئـەو ڕێژیمانـە بمێننـەوە، بێگومـان ڕێـژەی ئەوانـەی کـە ئـەو وڵامـەش دەدەنــەوە زۆرینــەن، ئەگــەر ئامارێکــی زانســتیش بــۆ ئــەو بابەتــەش بەردەســت نەبێــت، ویژدانــی خوێنــەر بــا لــەو بــوارەدا داوەری بــکات.

بــە کورتــی لــە چوارچێــوەی شــیکردنەوە و هەڵســانگاندنی دۆخــی ئێســتا بــۆ هەبوونــی ئایدیۆلۆژیــای کوردایەتــی بــەو ئاکامــە دەگەیــن کــە ڕێژیمــە ناوەندییــەکان بــۆ نەهێشــتنی کوردایەتــی بــە درێژایــی مێــژووی هاوچــەرخ لــە ســەرەتادا کوردیــان دابــەش کــردووە بــۆ ئــەوەی لاواز بێــت، لــە دابەشــکردنی ســنوورەکانیش زیاتــر هەوڵیــان داوە کــە داخوازیــی شــۆڕش لــە چوارچێــوەی پرســی کــورد نەمێنێــت و ئەوەنــدە کــەم و کەمــتر بێــت، بگاتــە ئاســتی داخوازییەکانــی شــارۆمەندێکی تــاران. بــەڵام پرســی کــورد پرســی نەتەوەیەکــە لەســەر خاکــی خــۆی واتــە کوردســتان کــە ئــازاد نییــە و دەبــێ ئــازاد بێــت، ئــازاد بێــت بــۆ ئــەوەی بڕیــار لــە چارەنووســی خــۆی بــدات، بــۆ ئــەوەی خــۆی بڕیــار بــدات چــۆن بژیــت، دان دانــان بــەو ڕاســتییە دەتوانێــت ســنووری ئەوانــەی کــە کوردایەتــی دەکــەن و یــان ناکــەن، دیــاری بــکات. هــەر لــەو چوارچێوەیــەدا بەرجەســتەکردنی داواکانــی کــورد وەک پرســی نەتەوەیــی کــورد، لــە ئاســتی نێونەتەوەییــش زیاتــر پرســی کــورد لــە پرســی نێوخۆیــی وڵاتــەکان بــەرەو پرســی نەتەوەیــی کــورد و وڵاتــی کوردســتان ببردرێــت، پێویســتە بــۆ ئــەو مەبەســتە دروشــمە سیاســییەکان زیاتــر لــە دێموکراســیخوازی و هەبوونــی سیســتەمێکی دەوڵەتیــی ناناوەندگــەرا بــەرەو ئازادیــی کوردســتان و ڕێزگرتنــی مافــی بڕیــاردان لــە چارەنووســی خــۆی وەک کــورد بگۆڕدرێــن، ئــەو کات نەتــەوەی کــورد بــە گوێــرەی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

هـەل ومـەرج هـەر سیسـتمێکی پێـی بـاش بـوو هەڵدەبژێرێـت و چونکـە بـە ئـازادی بڕیـاری لـە چارەنووسـی خۆیـداوە.

لــە دوای شــیکردنەوەی دۆخــی هەنووکــەی ڕۆڵەکانــی دیکــەی ئایدیۆلۆژیــا، دانانــی بەرنامەیەکــە بــۆ ئــەوەی چوارچێــوەی ئــەو دونیابینینــە دیـاری بـکات، لـە ئاسـتی کوردایەتیـش بەهـۆی هەبوونـی هێـزی شـۆڕش ئـەو ئەرکـە دەکەوێتـە سـەر شـانی ئـەو هێـزە یـان هێزانــە کــە بانگەشــەی کوردایەتــی دەکــەن، چونکــە ئــەوان خــاوەن هێـزی ڕێکخسـتنن کـە پێداویسـتیی سـەرەکی بـۆ سەرخسـتنی پرسـێکی وەک پرسـی نەتەوەییـن.

لێــرەدا یــەک بابــەت دێتــە پێــش ئەویــش ئەوەیــە ئایــا ئــەو بەرنامـەی ئێسـتا لـە چوارچێـوەی خەبـات هەیـە کوردایەتـی نییـە؟ بێگومــان کوردایەتییــە، بــەڵام ئەگــەر چوارچێــوەی ئــەو خەباتــە و بەرنامەیـە بـۆ کۆمەڵانـی خەڵـک ڕوون نەبێـت یـا ئەگـەر ڕوونیش بێـت بـەڵام شـیکردنەوەی نوێـی بـۆ نەکرێـت، بـەردەوام بـە بیانـووی ئـەوەی کـە ئـەوە حیزبایەتییـە دەکەوێتـە بـەر هێرشـی بـە بەرنامـەی ڕێژیـم بـۆ ئـەوەی بـە حیزبـی نـاو بهێنرێـت، نـەک کوردایەتـی. پێویسـتە دان بـەو ڕاسـتییەدا بنێیـن کـە بەهـۆی هێرشـی نەرمـی ڕێژیـم و هەروەهـا ئـەو کـەم و کوڕییـەی کـە لەنێـو هێـزی شـۆڕش یـان حیزبەکانـدا هەیـە، تەنانـەت هەندێـک جـار بەهـۆی هەبوونـی ئـەو هەڵەگەلـەی کـە دەکرێـت، لـە مێشـکی بەشـێکی کۆمەڵـگا ئـەو بەرنامانـە لەگـەڵ چەمکـی کوردایەتـی یەکسـان نییـە، تەنانـەت ئەگـەر لـەو بـوارەدا لـە هەڵەشـدا بـم، پێویسـتی هەبوونـی هەوڵێـک کـە کار بـکات

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بەرنامـەی حیـزب وەک کوردایەتـی وێنـا بـکات هەیـە، ئـەو پێویسـتیە بـۆ کۆمەڵـگای گەنجـی کوردسـتان و هەروەهـا بەرپەرچدانـەوەی شـەڕی نەرمـی ڕێژیـم لـە دونیـای ئێسـتا کـە دونیـای زانیـاری و تـۆڕە کۆمەڵایەتیەکانـە زۆر بـەدی دەکرێـت، ئـەو وێناکردنـە بـە هەبوونـی ئـەو ڕاسـتییانە کـە لـە سـەرەوە ئاماژەمـان پـێ دا، هەروەهـا کار بـۆ ئـەوەی لەنێـو ڕای گشـتی کـە لـە دونیـای ئێسـتادا بەهـۆی هەبوونـی تـۆڕە کۆمەڵایەتییـە جیـاوازەکان شـکڵ دەگرێـت، کاری جیدیـی بـۆ بکرێـت. هەروەهـا لـە هەمـووی گرینگـتر بـۆ بەرپەرچدانـەوەی هێرشـی نەرمـی ڕێژیمـی داگیرکـەر هەوڵـی یەکخسـتنی ئـەو پوتانسـییەلەی نێوخـۆ لەگـەڵ شـۆڕش، دواتـر ئاراسـتەکردنی بـەرەو چارەسـەرکردنی پرسـی کـورد واتـە ئازادیـی کـورد و کوردسـتان ڕێـک بخرێـت.

لـە بەرنامـەی سیاسـیی ئایدیۆلۆژیـای کوردایەتـی وێـڕای دان دانـان بـە هەندێـک ڕاسـتیی دۆخـی ئێسـتا، نابـێ ڕێگـە بـە دژایەتیـی کـورد و کـورد بدرێـت، بـۆ ئـەوەی دابەشـکاریی نـوێ دروسـت نەبێـت. تەنانـەت بـۆ سـڕینەوەی هەمـوو ئـەو دابەشـکارییانەی کـە دروسـت کـراون، بـۆ ئـەوەی کـورد لاواز بێـت، هەنـگاوی سـەرەتایی دژایەتـی نەکردنـی کـورد لەگـەڵ کـوردە. بـۆ ئـەوەی دژایەتیـی یەکتریـش نەکەیـن پێویسـتە خاڵـە هاوبەشـەکان بەرجەسـتە بکەیـن، هەرەوەهـا بـۆ چارەسـەرکردنی خاڵـە ناکۆکـەکان، ڕێزگرتنـە لـەو جیاوازییانـەی کـە لەسـەریان ڕێـک نەکەوتوویـن. ئەمـە کۆتایـی بابەتەکـە یـان هەمـووی ئایدیۆلۆژیـای کوردایەتـی هەژمـار ناکرێـت، بەڵکـوو سـەرەتایەکە کـە پێوسـیتە دەسـتی پـێ بکەیـن.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

بە سەیرکردنی دۆخی ئێستای کورد لەوانەیە بەشێک لەو خاڵانەی سەرەوە وەکوو یۆتوپیای تامس مۆر بێنە بەرچاو، بەڵام ئەگەر دوای ئەو هەمووە دابەشکارییە و پیلانەکانی دوژمن بۆ لەنێوبرنی کورد و ویستی کوردبوون، ئێستا بە ملیۆن کورد خاوەنی هەستی کوردایەتی بن، بە هەزاران مامۆستا خۆبەخشانە منداڵان فێری زمانی کوردی بکەن، بە هەزاران زانا و لێهاتووی کورد لە چوارچێوەی زانستی و ئاکادمی باس لە سیاسەتە داگیرکارییەکانی ڕێژیمە ناوەندییەکان بکەن و بە هەزاران لاوی وڵات پێشمەرگە بن و ئامادەی ڕاسانەوە دژی دوژمن و فیداکاری لە پێناوی کوردایەتی بە ئەرکی خۆیان بزانن. بەو مەرجەی ئەگەر ئێمەی سیاسەتوانیش بە ئەرکی خۆمان هەڵستین، ئەوانە نەک لە یۆتۆپیادا نین بەڵکوو لە ئاسۆی نزیکیشدا جێیان گرتووە کە گەیشتن پێیان مسۆگەرە.

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

لیستی سەرچاوەکان

_ ایدوئولوژیهای مدرن سیاسی، اندرو وینسنت، ترجمه مرتضی ثاقبفر، تهران ققنوس، ٨٧٣١

_ عینیت ایدئولوژی، اسلاوی ژیژک ، مترجم علی بهروزی تهران طرح نو، ٩٨٣١

_ بازخوانی ڕابطه حقوق ق ایدئولوژی در پرتو مطالعات میان رشتهای، فصلنامه مطالعات میان رشتهای در علوم انسانی، فائزه دانشور، دوره هشتم، شماره ٤، پاییز ٥٩٣١

_ سیاست، اندرو هیود، ترجمه عبدالرحمن عالم، تهران نشر نی چاپ دوم ٩٨٣١

_ ایدئولوژیهای المانی، کارێل مارکس و فردریک انگلس، ترجمه زوبین قهرمان

_ ایدئدولوژیهای سیاسی و ارمان دمکراتیک، ترنس بال - ریچارد دگر، مترجم احمد صبوری، کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه تهران-زمستان ٦٨٣١

_ جهانبینی و ایدئولوژی، علی شریعتی، مجموعه آثار ٢٣ ،چاپ آذر،١٦٣١

_ ایدئولوژی چیست؟ نقدی بر ایدئولوژیهای غربی، ژان بشلر ، مترجم علی اسدی، شرکت سهامی انتشار، بهار ٠٧٣١

_ فربه تر از ایدئولوژی، عبدالکریم سروش ٢٧٣١، مجله کیان، شامره ٤١

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

_ ازادی و سازمان، بێرتراند ڕاسڵ ، ترجمه علی رامین چاپ اول ٧٥٣١

_ ارمانشهر (یوتوپیا)، تامس مور ، ترجمه داریوش اشوری نادر افشاری، تهران خوارزمی ٣٧٣١

_ وضع طبقه کارگر در انگلستان- بر اساس مشاهدات شخشی و منابع معتبر، فردریک انگلس ، مترجم نوید قیداری

_ مقدمەای بر ایدئولوژیهای سیاسی، وینسنت گیگن، ترجمەی محمد قائد، چاپ اول ٥٧٣١

_ ارمانها و ایدئولوژیها، ویراستاران ترنس بال، ریچارد دگر ، مترجم احمد صبوری کاشانی، تهران ٠٩٣١

_ مانیفست حزب کمونیست، کارێل مارکس فردریش انگلس ، مترجم محمد پورهرمزان، ٥٨٣١

_ چه باید کرد؟ لێنین منتخب اثار لێنین، بازنویسس یاشار اذری، نشر سوسیالیستی کارگر ٤٨٣١

_ راه سوم بازسازی سوسیال دموکراسی، انتونی گیدنز ، مترم موچهر شبوری کاشانی

_ قدرت ازادی نیروی راستین لیبراڵیزم، پل استار، ترجمه فریدون مجلسی، تهران ٨٧٣١

_ مقدمەای بر ایدئولوژیهای سیاسی، رابرت اکلشال، ترجمەی محمد قائد، چاپ اول ٥٧٣١

_ تاریخ اندیشەهای سیاسی در قرن بیستم (٢) لیبراڵیزم و محافظەکاری، حسین بشیریه، نشر نی ٦٧٣١-٨٧٣١

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

_ درامـدی بـر لیبراڵیـزم بررسـی و نقـد مبانـی، علـی الهـی تبار ، تهـران ١٩٣١
_ مکتبهـای سیاسـی و فرهنـگ مختـصر عقایـد و مـرام هـای سیاســی،پازارگاد د. بهاءالدیــن، انتشــارات اقبــال
_ عقل سلیم، تامس پیم، ترجمه رامین مستقیم، تهان ١٨٣١
_ ناسیونالیسـم، کریـگ ج کالهـون، مترجـم محمـد رفیعـی مهرابـادی، تهـران ٢٩٣١
_ مقدمـەای بـر ایدئولوژیهـای سیاسـی، ریچـارد جـی ، ترجمـەی محمـد قائـد، چـاپ اول ٥٧٣١
_ بیـری نەتەوەیـی کـوردی، نـە بیـری قەومیەتـی ڕۆژهـەڵات و نـە بیـری ناسـیۆنالیزمی ڕۆژاوای یـە، جەمـاڵ نەبـەز، چاپـی دووەم ٢٠٠٢ لەنـدەن
_ قـازی محەمـەد پێشـەوای کـورد و سـەرۆککۆماری کوردسـتان، حامیـد گەوهـەری، هەولێـر ٧١٠٢
_ ناسـیۆنالیزم فارسـی – شـیعی: از حلقـە برلیـن تـا مطالعـات پـارس، د.احمـد محمدپـور ، گۆڤـاری تیشـک، ژمـارە ٩٥-٠٦ سـاڵی بیسـت و سـێهەم.
_ ناسـنامە و کێشـەی ناسـیۆناڵی کـورد، جەمـال نەبـەز، چاپـی دووەم، هەولێـر ٧٠٠٢
_ شـکلگیری هویـت ملـی کـوردی در ایـران، عبـاس ولـی ، ترجمـەی سـحر باقـری جمیـل رحمانـی، شـهریور ٩٩٣١
_ کـورد وەک قوربانـی سـێ ئیدیۆلـۆژی، ئەییـوب کەریمـی،

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

وتارنامـە، مانگنامـەی کۆمەڵایەتـی، کولتـوری سـاڵی یەکـەم ژمـارەی ١ پووشـــپەڕی ٧٨٣١ی هەتـــاوی

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org

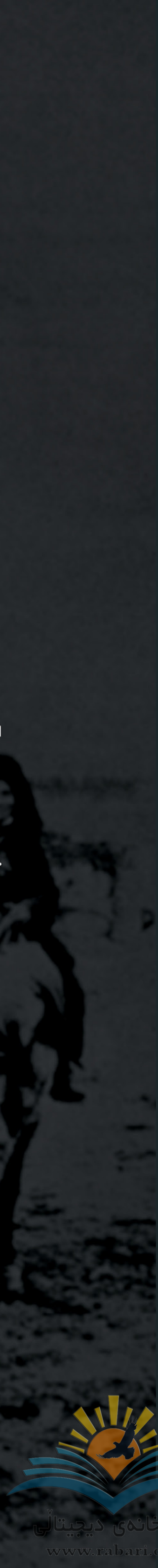

نابێت ئەو گۆڕانکارییانە کە لە ئاستی وڵاتەکانی دیکەی کە کوردستانیان بەسەردا دابەش کراوە بە هێند وەرنەگرین، چونکە دەبینین تەنانەت بە نەمانی سیستەمی دیکتاتۆری و پەرەسەندنی دێمۆکراسی، بەڵام لە ئاستی دۆخی کورد و کوردستان گۆڕانکارییەکی ئەوتۆ کە مەترسی سەرکوتی نەتەوەی کوردی نەهێشتبێ بەدی نەهاتووە، بەڵکوو لە هەر دەرفەتێک کە بۆیان بلوێ هێرشی یاسای ئابووری تەنانەت لەشکریش بۆ سەر کوردستان سڵ ناکەنەوە، ئەو بەڵگەیەکی بەهێزە کە پرسی کورد زیاتر لە پرسی دێموکراسی پرسی نەتەوەییە

کتێبخانەی دیجیتاڵی
www.rabari.org